
KATYNĖS AUKA

Antanas Gailius

Katynės memorialas

Katastrofos ir netektys yra didi pagunda mąstyti ir reaguoti simboliškai. Mintis apie Dievo pirštą, antrą kartą nukrypusį į Katynę, peršasi taip primygtinai, kad net ir labai kritiškas protas jos neįstengia visai nustumti į šalį. Gal jos ir nereikia į šalį stumti. Kaip nereikėjo minties apie Dievo valią stumti į šalį ir prieš du dešimtmečius, kai Aukščiausiosios Tarybos rūmuose drauge su mumis budėjusių Lenkijos Seimo narių ginta mūsų Nepriklausomybė atrodė tikras stebuklas ir tiesioginis teokratinis įsikišimas į pasaulio vyksmus.

Anuomet džiaugėmės, bet ir tame džiaugsmo būta tam tikro maldingo šiurpulio nuojautų. Šiandien esame sukręsti, o maldingą šiurpulį gožia nepaliaujamas faktų ir aplinkybių apkalbinėjimas, toks žmogiškas, kai susiduriame su dalykais ar įvykiais, kurių tikrai neįstengiame ir neįstengsime suprasti. Kartu kyla ir klausimai, kuriuos visus iki vieno suformulavo Jobo knyga.

Į tuos klausimus kiekvienas ieškome savų atsakymų, iš anksto žinodami, kad tikrai mus patenkinančių taip ir nerasime. Tai tik Jobas atgavo ir vaikus, ir bandas – Lecho Kaczyńskio ir dar devyniasdešimt penkių iškilų Lenkijos valstybės, kariuomenės ir Bažnyčios vyrų ir moterų nesusigražinsime ir turėsime toliau gyventi, daugiau ar mažiau skaudžiai jausdami tą netektį.

Apie tą gyvenimą ir privalome, kad ir gedėdami, mąstyti – ypač jei manome, kad katastrofa prie Smolensko buvo ne vien beprasmė ir pikta nelemtų atsitiktinumų žaismė. Iš visų šios tragiškos dienos aplinkybių vis tiek pati svarbioji yra ta, kad Lenkijos Prezidentas vyko į vietą, kuri pati jau turėjo simbolio reikšmę. Ir dar ta, kad ši jo kelionė nebuvo koks oficialus vizitas, kad Smolensko oro uoste jo nelaukė Rusijos oficialūs pareigūnai. Taigi kad į Katynę Prezidentas skrido kone kaip maldininkas. Sakydami, kad gedulo dienomis pasijutome truputį lenkai, kartu sakome ir tai, kad Katynė yra svarbi ne vien Lenkijai, bet ir Lietuvai. Dar daugiau – ji svarbi ir visai Europai, jeigu jai rūpi teisė ir teisingumas. Ji svarbi ir Rusijai, jeigu neprarasime vilties, kad ir tas mūsų kaimynas vieną dieną suvoks, jog galia ir jėga yra menkesnės vertybės už paprastą padorumą. Kad Andrzejiaus Wajdos filmas tragiškosiomis dienomis buvo parodytas Rusijoje irgi yra tik simbolis ir geros valios gestas – bet vis tiek gerbtinas ir viltingas.

Mintis, kad Lenkijos elito žūtis prie Katynės yra auka, kuri buvo reikalinga mūsų pernelyg pragmatiškiems protams supurtyti, yra tokia šiurpi, jog ją labai sunku įsileisti. Mat ją įsileidę, turėsime pripažinti ir patys ne viską padarę, kad tokia auka reikalinga nebūtų. Turėsime pripažinti, kad Europai ir pasauliui per menką įspūdį padarė Lecho Kaczyńskio skrydis į Tbilisį gelbėti Gruzijos. Ir kad todėl šis aukščio ir skrydžių bijantis žmogus turėjo vėl skristi – šįsyk į paskutinę kelionę.

Vilnius, 2010-04-12

DIENORAŠTIS

Norbertas Černiauskas

I

Po 17 metų pertraukos aš vėl Utenoje. Ne dienai ir ne dviem. Nežinau ar tinka žodis *sugrįžau*, nes ilgai čia neužsibūsiu. Paviliojo noras kurį laiką pagyventi kažkur kitur. Reikia prisipažinti, kad baisiai rizikavau ir rizikuoju. Vaikystės vaizdiniai ypač stiprūs ir paveikūs, o sugriauti ir vieton jų išsileisti tuštumą – labai lengva. Todėl *tada* išgyventus jausmus ir pasąmonėje klaidžiojančius prisiminimus tikrinu labai palengva, nebandau dirbtinai sujungti *anos* ir dabartinės Utenos. Kol kas tai sekasi neblogai.

Būčiau gal ir neatvykęs, jei ne vietos šaulių noras mane prisikviesti. Kadangi ši organizacija yra nemažai į mane „investavusi“, tai nusprendžiau pasinaudoti tikriausiai paskutine galimybe tiesiogiai padirbėti jai ir kartu atvykti į Uteną. Štai aš ir čia.

(Irašą darau Pelenų dieną, tai prisiminiau vieną iš proginų aksiomų: *iš dulės gimei, dulke ir pavirsi*. Visuo-

Išvarėme žiemą, bet dar tikriausiai ilgai lauksim pavasario. Be to, stojo tarpnepriklausomybinis laikotarpis nuo Vasario 16-osios iki Kovo 11-osios. Kalendoriškai ir chronologiškai – itin subtilus metas. Atšvenčiame neprigulmybę, po to galbūt prarandame, ir laukiame atstatymo šviesos, o tuo tarpu nuošalyje nelieka vis dar svarbios vasario 23-ioji ir kovo 8-oji. O kur dar bebundanti meška ir Estijos gimtadienis? Atstatome nė nesulaukę atpirkimo, skamba himnai ir pasijos. Šioje maišalynėje esama ir šiokios tokios prošvaistės – per Kazimierą galima nusipirkti didelį medinį šaukštą ir kantriai laukti pasninkų pabaigos.

– *Kų dirbi?* Prie šio klausimo gana greitai pripratau ir pradėjau atsakinėti formaliai: *nieka, nieka gera ar kų, kų, darbu dirbu*. Svarbu ir savo klausimą įterpti *a kų tujei?* ir t. t.

Taip susipažinau su Valdu – berniūkščiu, vyresniu už mane daugiau nei dviem dešimtmetų vyru. Šaulys, gaisrininkas, medžiotojas ir visoks toks yra Valdas.

Dar ir savo šiokią tokią užkandinę mieste turi. Galėtų nudirbti visus pasaulio darbus, jei tik užtektų laiko. Žinoma, iš viso to laiko turėtų likti keletas valandų atsipalaidavimui ir linksmybėms. Vis dėlto Valdas galvoja, kad tuos darbus dar spės nudirbti, tad ir laksto aukštas, augalotas meškinas po Uteną su įvairiais reikalais.

II

Valdas su vaikais prisikroves grūdų ir burokų išdūmė į mišką. Šį kartą *ne partizanauti* ir su kompasais lakstyti, o žvėrių šerti. Matyt, ne veltui ant šaulių kuopos vado antpečių puikuoja gilės, rodančios ne tik pareigybę, bet ir santykį su mišku ir jo gyventojais. Ypač su šernais. Valdas visuomet tai pabrėžia. Gili, šalta ir palyginti ilga žiema tapo rimtu išbandymu ne tik viskuo besiskundžiantiems žmonėms, bet ir mažiau įnoringiems gyvūnams.

Pas senelį. Čia visuomet viskas dvelkia ramybe ir sustojusiu laiku. Apskritai senelio metai – tai ketveri metai. Pagal rinkimus. Tuom ir pradedam. Paskui apie

Vladas Urbanavičius. Paminklo Antanui Kraujeliui atminti projektas. 2009. Metalas

met šią tiesą prisiminęs nejučiomis regiu Mykolo Kazimiero Paco asmenį ir jo paskutinę valią, patvirtintą žodžiais *HIC JACET PECCATOR*.)

orus, pavasarį ir po dviejų savaitių dingimo parsiradusią katę. Vėliau apie mane ir mano darbus. Aišku, užsimerame apie bites. Kur čia be jų. Senelis spėja, kad keturi kelmai po žiemos bus išmirę, bet net jo nuostabai gyvas likęs tas, kuris vasaros pabaigoje išsikraustė ir liko žiemavoti ažuole įkeltoje bičių gaudyklėje. Po kalbų prie darbų. Ruošiuosi matuoti cukraus kiekį senelio kraujuje. Tai matydamas jis panaudoja savo slapta, nuo vaikystės žinomą ir kartais dar veikiančią ginklą – pradeda pasakoti ką nors iš *Smetonos laiku*. Kurį laiką numatyta procedūrą atidedu.

Slidėmis čiūžau atgalios.

Partizano Antano Kraujelio žūtis 45-osioms metinėms paminėti Utenos šauliai organizavo moksleivių žygį nuo miesto iki žūtis vietos. Keletą dienų prieš turėjau parengti ir patikrinti trasos maršrutą. Tikrinom su Valdu. Tai pasirodė abejotinas sprendimas. Būdamas medžiotojas, Valdas negalėjo praeiti pro jokus pėdsakus sniege. Nei žvėrių, nei žmonių. Pamatęs vienus, šokdavo į šoną, truputį pasekdavo ir kviesdavos mane, aiškindamas koks tai (gudrus ar ne) žvėris, kiek jis jų iki šiol yra sumedžiojęs. Užtikęs dvikojų gyvių pėdsakus visada pabrėždavo, kad čia ne kas kita, o brakonieriaus kojų žymės. Kai aptikome slidžių pėdsakus pagalvojau, kad uteniškiai šį sportą-laisvalaikį matyt tikrai mėgsta, nes aplink miestą esu matęs nemažai slidinjančių. Paaiškėjo, kad klydau: pasak Valdo, čia ne kas kitas, o velniai brakonieriai su slidėmis.

Galiausiai horizonte išvydome nemažą kalną, užu kurio ir turėjo būti mūsų tikslas. Ant aukštumėlės lyg apylinkių žiburys stūksojo nauja gryčia, kurios link ir puškavome per pusnis. Užlipus ir beslampinėjant aplinkui išlindo gana kalbus apyjaunis šeimininkas. Valdas pirmiausiai paklausė, ar anas nematęs Kraujelio, o tada kalba nukrypo į bebrus ir stirnas. Baigėme apie impregnuotas skiedras, kuriomis dengtas gryčios stogas. Kai pasukome savo keliais, šeimininkas dar spėjo šuktelėti, kad Kraujelis galėtų ir užėiti, mielai priimtų.

III

Visuomet žavėjo paprasta, o kartu ir sudėtinga priešvelykinio kalendoriaus magija. Keturiasdešimt dienų. Septynios savaitės. Pirmoji pilnatis po lygiadienio. Lyg netikėdamas tuo vėl pasiimu kalendoriaus lapelį ir skaičiuoju, tikrinu, gal kažkas pasikeitė nuo pernykščio ar dar ankstesnio skaičiavimo. Džiaugiuosi ir vėl teisingais rezultatais. Vėl apmaštau suformuluotus siekius, užduotis, – kaip žinia, šis metas visai tinkamas kam nors pradėti iš naujo.

Paryčiui išgirstu, kaip nuo lietaus lašų barška palanginė skarda. Pavasaris eina. Ir Vilniuje, ir namie, ir čia jis visuomet užklumpa paryčiui, barbendamas lašais į stiklą ar skardą. Ir visuomet tenka pasiduoti.

Per šias keturiasdešimt dienų, atrodo, gamtoje viskas radikaliai pasikeis. Nuo minus dvidešimties iki plus penkiolikos, nuo sniegynų iki potvynio ir atoslūgio. Kol kas, sakyčiau, tobula pavasarinė gamtos liturgija. Potvynis. Užsiprūdijo Krašuona. Paplūdo Utenėlė, išsruvo Vieša, o dar Vyžuona... Prasadėjo potvynis. Utenos parkai pamatė ne tik užtvinusias prieigas, bet ir krūvą miestiečių. Daugiausiai moksleivių. Gana patrauklia pramoga tapo ėjimas pažiūrėti potvynio. O kur dar pasklidusios kalbelės apie vandens išdaigas? Vienam išplovė sukrautas malkas, kitas rado užsemtą šiltnamį, bet pilną žuvų, o trečiam kieme išplovė gilius kanjonus. Potvynis pakenkė ir kitaip: būreliui miesto paauglių teko savaitei evakuotis iš po vieno iš tiltų ir susirasti kitą, nuošalesnę vietelę popietiniam parūkymui po sunkios mokslų dienos.

Užsuku į A. ir M. Miškinių biblioteką. Skaitinėdamas ir vaikštinėdamas tarp lentynų užmečiau akį į kompiuterių salę. Negalėjau patikėti tuo, ką pamačiau. Salėje prie monitorių sėdėjo pagyvenę žmonės, o viena moteriškė (matyt, dėstytoja) kažką jiems aiškino. O pačiame salės gale, tikriausiai kaip kadaise mokykloje, prie paskutinio „kompo“ sėdi Valdas. Pamatęs mane truputį susigūžia, bet ir toliau pirštu baksnoja klaviatūrą. Po valandėlės pasigaunu jį koridoriuje, klausiu: – *Ku čia dirbi? – Ai, nieka. Raik biški...* Po to jis dar kelias savaites vaikštinėjo į kompiuterinio raštingumo kėlimo kursas, o juos pabaigęs visas švytintis nepraleido progos neparodyti diplomo. Po to dar pridūrė, kad turės pirmą diplomą ne iš medžioklės trofejų parodų ir ne iš šaudymo varžybų.

Dar apie biblioteką. Viename kamputyje sėdi susispietę pensininkai, kurie niekur neskubėdami vartinėja skaitinėja vietinę arba labai specializuotą spaudą. Netoli keletas išskirtinių pensininkų, iš laikraščių ir suskaiytų knygų kažką skrupulingai rašančių į savo sąsiuvinius, ant kurių puikuojasi Maironis, Lomonosovas ar dar kažkas (berods tokių buvo, kai mokiausi pirmoje ar antroje klasėje). Gal jie kokie MAB'os ambasadoriai Utenoje? Negali žinoti. Didelė dalis moksleivių. Sėdi prie kompiuterių su ausinėmis arba tampo populiariausias enciklopedijas. Matyti rimtų studentų, nes nerimti čia tikrai nevaikšto, o gal ir vaikšto, nes matyti neaiškių jaunuolių, žaidžiančių mano 9 klasės kartos kompiuterinius žaidimus ir garsiai besidžiaugiančių „bonusais“. O kur dar tie, kurie į biblioteką renkasi kaip į darbo biržos ar turgaus padalinį. Jie intensyviausi tyrinėtojai, todėl ir skelbimų laikraščiai labiausiai nutrinti. Truputį tik erzina, kad dažnas jų į skelbimų turinį sureaguoja iškart vietoje, mobilaus telefono skambučiu. Todėl atsisdėdęs netoli jų gali sužinoti, eis ar neis jie į darbo pokalbį, gavo ar ne naudotas „golf“ dureles. Ir kaip čia nepasipiktinsi, jei žmogui nesiseka. Kiti – mažumos.

IV

Vienas pažįstamas nusprendė susidaryti asmeninį pasninkavimo grafiką. Penktadieniais jis pasninkausias kaip ir visi katalikai, o kitomis dienomis – nevertosias produktų su „E“. Aišku, prie plano buvo ir krūva kitokių, ne taip apibrėžtų savireguliacijos formų – dėl tikslo. Sutikęs bičiulį po kelių savačių neištvėriau nepaklauses, kaip grafikas ir visa kita. Paaiškėjo, planas pasirodė per sunkus, todėl jį teko truputį pakeisti: po dviejų savačių bičiulis nutarė penktadieniais nebevertoti „E“, o likusiomis dienomis – pasninkauti tradiciškai. Žinoma, paklausiau ir apie tikslą. Sužinojau, kad gal priemonės ir tobulintinos, bet tikslas vis dar ranka pasiekiamas – ryt eisias išpažinties.

Pasninkas nepraslydo ir pro Valdą. Penktadieniais jo bare iš meniu dingo visi patiekalai ir užkandžiai. Liko tik silkė. Net be atitinkamų gėrimų. Tik silkė. Užsiminė Valdas, kad pelnas krito. Dar užsiminė, kad žmona, sužinojusi apie „pasninkinę“ prekybą, jam pasiūlė pasitobulinti ne tik kompiuterinį raštingumą, bet ir marketingą. Valdas atsakė, kad jokiems *gundymams* nepasiduos ir akmenų į duoną nevers.

Dar apie Kraujelį. Jau parengto žygio metu priėjęs moksleivis pareiškė nesuprantas, kodėl reikia gerbti šį partizaną, nes jam istorijos mokytojas sakęs, kad jis buvęs nekaltų žmonių žudikas. Tai buvo lyg ir viršūnė to, kas pasirodė žiniasklaidoje prieš ir po renginio apie paskutinį partizaną. Po pokalbio su moksleiviu nebežinojau ką ir bemanyti. Valdas pasiūlė bolševikus sutrinti į miltus, aš jam pažadėjau apie tai pagalvoti. Visai panašu į tą istoriją su minia, kuri šaukė *Dovydo sūnau* ir klojo po kojomis palmių šakas, o netrukus jau šaukė – *Ant kryžiaus jį...*

Sunku patikėti, kad neprisimenu Arkangelo Mykolo skulptūros ant Utenos bažnyčios. Pora metų pro čia eidavau į mokyklą ir atgal. Neįmanoma jos nepastebėti, bet neprisimenu. Užtat prisimenu vieną antkapį su iškaltu velionio atvaizdu šalia kapinių tvoros. Visuomet stengdavomės jį apeiti didžiausiu ratu ir nė nepažvelgti į tą pusę.

Šiandien šalia šaulyno esančios stačiatikių cerkvės lankytojos, pagyvenusios parapijietės, pasidžiaugė, kad šiemet jų ir mūsų Velykos sutampa. Man gana smulkiai kamantinėjant apie jų religinį ir visuomeninį gyvenimą Utenoje, pirmiausia suskubo pabrėžti, kad *jū* ir *mūsų* Dievas yra tas pats, ir tik po to dėstė savo kasdienos subtilybes.

V

Kiekvienas miestas turi savo *folklorą*. Kiekvienas miestas galvoja, kad jų *folkloras* būdingas tik jiems. Turbūt nėra Lietuvoje ežero ar pelkės, kur nebūtų švedų ar

prancūzų lobių ir nuskendusiu Vėrmachto tankų. Vis dėlto pasitaiko originalių išimčių ir vietos keistenybių. Viename iš dviejų vidury Utenos tyvuliuojančių ežerų *tikrai* yra nuburbuliavęs *vakečių* lėktuvas! Apie lobius niekas nieko nežino.

Dar apie ežerus ir *folklorą*. Kadaisė Alauše didžiulės, valtis apverčiančios bangos buvo keistenybė, pokalbių prie alaus desertas. Dabar tuo niekas nesistebi. Ir desertai kiti. Pavyzdžiui, šernai, kurie vagia medžiotųjų duoną, arba kazachai, atvažiuojantys Utenon su pilnomis bagažinėmis dolerių.

Šiandien bėgiodamas po miestą prasukau pro *klebonžemio* (taip neoficialiai vadinamas Ažuolijos gyvenamasis rajonas) kampą ir savo mokykliniu keliu pro senąsias kapines nubėgau Saulės gimnazijos link. Juokinga pagalvojus, kad anuomet, kai dar joje mokiausi, ji vienintelė iš visų vidurinių mokyklų teturėjo vardą – Teofilio Tilvyčio. O juk šioje mokykloje prieš karą mokėsi Juozas Girnius, Bronius Kviklys, Adolfas Šapoka, Alfonsas Nyka-Niliūnas ir dar tuzinas panašių.

Iškilo klausimas dėl Smetonos ažuolo prie šaulių namų. Visa Utena šneka, kad priešais šaulyną augęs Smetonos vizito metu pasodintas ažuolas (Šaulių namų pastatymo proga). Peržiūrėjau visus *Trimitus* ir kitus galimus šaltinius. Smetona buvo ne kartą, bet apie joki ažuolą nė žodžio, o atidarant namus jo Utenoje apskritai nebuvo. Pakėliau ant kojų visus krašto istorijos mylėtojus, visi sako, kad Smetonos, o kada ir kodėl – nebežino. Atsirado net liudytojų, kurie tą ažuoliuką laikė, bet, ir vėl bėda, neatsimena kas iš tų didžių dėdžių sodino.

VI

Nežinau ar teisybė, bet, Tėvo pasakojimu, jo vaikystės metais Didįjį Penktadienį per pamaldas bažnyčioje visi turėdavę gultis kryžiumi. Blogiausia tai, kad daugeliui tam nelikdavę vietos, todėl tik įėjus į Bažnyčią visi iš anksto ruošdavosi šiam ritualui. Vieni rinkdavosi silpnesnius kaimynus, kiti braudavosi į priekį, treči bandydavo įsitaisyti kuo arčiau durų. Pats ritualas atrodydavęs gana komiška, todėl kaimo berniūkščiai niekada nepraleisdavę Didžiojo Penktadienio pamaldų. Šią istoriją būčiau gal jau seniai užmiršęs, bet kiekvienų metų priešvėlykinę savaitę, tiesiogiai ar telefonu, esu paraginamas nepraleisti šių pamaldų, nors kryžiumi jau seniai niekas nebesigula.

Utenos *šaulynas* man tapo antraisiais namais. Vienas įspūdingiausių Utenos pastatų tikriausiai nepadarytų gėdos ir prieškario Kaunui. Pastatas naujas, todėl ir problemų nemažai. Užsikišo kaminas. Užsikišo ir baigta. Pusę dienos slampinėju aplinkui ir stebiu, kaip nerūksta dūmai pro kaminą, o rūksta pro rūsio langą. Po pietų susiorganizuoju kopėčias ir valymo priemones, vis dar žiūrėdamas, ar neatsikišo netyčia. Stogas po-

aukštis, kaminas dar aukštesnis. Su Raimundu (Valdo broliu dvyniu) užsitempiame kopėčias, jis laiko – aš lipu. Užlipus dairausi aplinkui. Pusė Utenos kaip ant delno. Raimis nerimauja, kad aš ne kamina valau, bet dairinėjuosi. – *Kų padabojai?* – neiškenčia jis. – *Visą kultūrinį paveldą, nuo alaus kombinato iki Alfonso Čipkaus Nemeikščių, nuo Dievo apvaizdos ir iki Kristaus žengimo į Dangų... – Kų???* Gal tu jau lipk žemyn, sakau, – gana susirūpinęs ir keistai jis klausia. – *Aš gi apie bažnyčių pavadinimus kalbu,* – nusikvatoju ir toliau kruopščiai atlieku darbą. – *Svarbu, kad darbo saugos inspektorijų dar nematai,* – po kiek laiko priduria jis. Su šiais žodžiais baigęs darbą kariuosi atgal. Verbų sekmadienį turiu *vizituoti* vieną mažesnių kuopų mažame miestelyje. Ne pagrindiniais keliais tenka nuvažiuoti apie 60 km. Keliai nekokie, bet labiausiai stebina ne tai: visos pakelės, kaimai ir miesteliai pilni žmonių su kadagių šakelėmis. Keliavo senukai ir jaunimas, būriavosi būreliais ar traukė vieškeliais pavieniui. Nuvykus į vietą susirinkimo pradžią teko šiek tiek atidėti, nes užsitęsė pamaldos ir dalis šaulių vėlavo į „ataskaitinį“. Po to ir tie pasirodė nešini šventintais kadagiais, kuriais *išvanojo* ir mus. Taip, gana šventiška, prasidėjo metinis susirinkimas.

VII

Balandis visuomet asocijuojasi su ryškiomis spalvomis, jis man visuomet buvo labiau *mano*. Spalvos – gal dėl margučių, o labiau *mano* – nes per jį gimiau. Šv. Velykų laukimas visuomet buvo didesnis negu kitų švenčių. Viskas dėl paprasčiausios aritmetikos ir išskaičiavimų. Mano gimtadienio šventimas ar paminėjimas dažnai būdavo atkeliamas į šią šventę. Vaikystėje beveik kasmet būdavo iškilmingai paskelbiama, kad jis bus švenčiamas per Velykas, nors tai ir taip jau būdavo aišku. Tad net Gavėnia sutapdavo su tam tikru laukimu, išbandymu, susikaupimu. Paišdykausi – dovanų nesitikėk: toks buvo vaikystės Gavėnios moto. Vaikščiodamas dar nevaikščiotais pakiemiais ir kiemais pamačiau ir prisiminiau gana seniai matytą vaizdą. Atšilus orams mieste prasideda neskelbta talka.

Pirmiausia nuo pjaunamų malkų ir rūkstančių dūmų kvapo. Pusė prie nuosavų namų įvairiais būdais pjauna malkas ir jas skaldo, grėbliais grėbsto skiedras. Nežinia, ar dėl atšilusio oro, ar dėl padidėjusio krosnių kūrenimo jaučiasi išskirtinis dūmų kvapas. Skelbiančis jau antrą pavasario stadiją. Tas kvapas ir vaizdas toks įtikinamas, kad, regis, pro kuri langą išlįs motina ir ims kviesti pietų, žinoma, svarbiausio kiemo futbolo mačo svarbiausią akimirka.

Dar įdomesnis vaizdas prie daugiabučių. Čia būriuojasi

Viešoji A. ir M. Miškinių biblioteka Utenoje. Violetos Boskaitės nuotr.

būreliai pensininkų ir vidutinio amžiaus piliečių, žinoma, apsupti pulko vaikų, visi pastvėrę grėblius, kastuvus ir šluotas eina ne bastilijų šturmuoti, o tariasi, kaip čia ką patvarkius ir pagražinus. Nors tariasi lyg ir visi, bet lemiamas žodis būna karingųjų moterų (nežinau net kaip plačiau apibūdinti). Ir taip visur. Baisu net per kiemą pereiti. Stengiesi nulenkti galvą ir kuo greičiau prakiūtinti, kad tik nebūtum pašauktas į tarnybą, ką ten pašauktas, tiesiog paimtas į rekrūtus. Niekis, galvoju, mielai prisidėsiu, bet pirmiausia reik padaryti tą ir tą...

Pastebėjau, kad kiekvienoje situacijoje visuomet yra galimybė *nusiplauti rankas*, arba tiesiog *nusiplauti* ar *pasiplauti*. Nesvarbu, ar tai žmonių asmeninis, ar viešas gyvenimas, darbas ar mokslas, politika ar visuomeninė veikla. Nusiplovusieji, kaip ir *tuomet*, dažniausiai laimi pirmą kovą. Laimi dažniausiai ir antrą, nes užima geresnes starto pozicijas. *Nusiplovimas* tampa netgi savitu gyvenimo būdu. Visada norėjau daugiau sužinoti apie Poncijų Pilotą ir jo *nusiplovimą*. Nepaisant Piloto paslapties ir poelgių labiausiai stebina kitas, mano manymu, daug *labesnis* minios *nusiplovimas*, išreikštas pasakymu, *kad mes neturime (mums nereikia) savo karaliaus, mes turime tik ciesorių* (paleidžiant jo maištininką). O įdomiausia yra tai, kad, nepaisant visko, jiems visiems buvo atleista. ❧

Interneto kvailybė

TOMAS DAUGIRDAS

Vienas didžiausių šiuolaikinio pasaulio pokyčių siejamas su elektroninės erdvės radimusi. Tai palietė bei labai stipriai pakeitė visų mūsų gyvenimus. Tačiau tikint, kad internetas esąs visagalis, iki galo nesuvokiamos šios naujovės ribos žmogaus egzistencijai ir bendravimui. Pasidavęs savo kūrinio įtakai žmogus nesunkiai apsikvailina, o galiausiai turi atsakyti į klausimą, kas yra pasaulis ir jo paties gyvenimas.

Internetas pasiekė net kaimą. Tai skelbia siužetai apie Bratkas „Dviracio žyniose“. Jie abu drauge atrado internetą, diskutuoja apie jo teikiamas galimybes, o kiekviena diena jiems yra naujas atradimas. Tiesa, kyla įtarimas, kad šie siužetai tėra kurios nors institucijos „pįjaras“. Tačiau vis tiek sunku nuginčyti, kad internetas šiandien – neatskiriama daugelio žmonių darbo ir laisvalaikio dalis. Nesunku patikėti, kad jis yra šaltinis visko, ko mums galėtų prireikti gyvenime. Net jei ko nerandame šiandien, tai tikrai rasime rytoj. Jei tau liūdna, tai tikrai surasi, kas galėtų prablaškyti nuotaiką: įvairiausių filmų, nuotraukų, situacijų. Gali ir pats pagaminti kokį filmuką apie save, savo artimą ar tolimą, draugą ar priešą ir paleisti jį interneto begalybėn. Gali neabejoti, kad tikrai būsi kieno nors atrastas, kaip kokia nauja sala mažai iširtam vandenyne. Jei jautiesi vienišas, gali jungtis į įvairiausių tinklus, pokalbių svetaines, kur tikrai kas nors panorės bendrauti ir išklausus.

Interneto visagalybė būtų neabejotina, jei ne faktas, kad jis yra sukurtas žmonių ir žmonės jį valdo, net jei atrodytų, kad jis gyvena savarankiškai. Visais laikais žmonės klausė, kas yra

tikrovė, kas yra tikras gyvenimas ir ar mano gyvenimas, kurį gyvenu, nėra kažkieno man primestas gyvenimas. Jimo Carrey personažas filme *Trumeno šou* vaikystę ir jaunystę praleidžia įsitikinęs, kad gyvena savo gyvenimą. Iš tikrųjų jis tėra meniškos manipuliacijos objektas. Jo gyvenimas – tarsi daiktas kitų pramogai ir laisvalaikiui.

Netikrumą dėl savo gyvenimo tikrumo šiuolaikiniam žmogui išties sustiprina elektroninių tikrovių plėtimasis. Interneto tikrovė yra maksimaliai manipuliacinė. Ji teikia mums įvaizdžius ir kuria personažus, kurių įtaigai atsispirti labai sunku. Juolab kad ištiesi mokslai tiria, kaip šią įtaigą sustiprinti. O ir patiems žmonėms daug patrauklesnis yra pasaulis, kuriame nereikia nuolat pasirinkti ir kuriame generuojamas gyvenimo lengvumas.

Patį polinkį persiimti žmonių sukurtais įvaizdžiais ir tikrovėmis aprašė jau Servantesas, sukurdamas kvailio Don Kichoto personažą, kuris išprotėjo persiskaitęs riterių romanų. Susidūręs su dideliais daiktais – malūnais, jis nė neabejoja, kad tai milžinai, nes romanuose būtent veikia jie. Jau šių laikų filme *Perskaityk ir sudėgink* broliai Coenai vaizduoja grupelę iš pirmo žvilgsnio normalių žmonių. Tačiau jiems protas pasimaišęs dėl matytų veiksmo ir šnipinėjimo filmų, kuriuose superherojai suranda, perka ir pardoda slaptą informaciją. Tad radę kompaktinį diską su informacija apie kitas šalis, jie nė akimirksniai nesuabejoja, kad tai vertinga informacija. Jie tuoj pat įsijaučia į superherojų vaidmenį, o pasek-

mės – tragiškos jiems patiems ir aplinkiniams.

Televizija dar ir šiandien žmones gali paskatinti keisčiausiems žygiams ir gyvenimo pokyčiams. Ji labai artima knygų pasauliui. Televizijoje taip pat pasakojamos akivaizdžiai išgalvotos istorijos. Visi supranta, kad sentimentalūs ar veiksmo serialai tėra geresnės ar blogesnės „muilo operos“. Kai jos įtraukia, tai kaskart apgautina, nes prikausto dėmesį ir sukelia rūpestį dėl herojų bei juos išstinkančių negandų ar džiaugsmų. Tokie serialai kaip *Daktaras Hausas* dėl sarkazmo ir ypatingų žmonių santykių gali įtraukti net tuos, kurie skeptiški visų serialų atžvilgiu. Tačiau jei pradėtume elgtis kaip šių serialų herojai, daugeliu atvejų taptume pajuokos objektais ar net sukeltume tragiškų pasekmių. Pavyzdžiui, jei kuris gydytojas su savo pacientais pradėtų elgtis taip kaip daktaras Hausas.

Televizijos serialai ir populiarūs veiksmo ar jausmų filmai nėra moraliniai kodai, nurodantys, kaip reikėtų elgtis. Tai yra sklandžios istorijos su tiesos paieškomis ir gerųjų triumfu. Televizija pasakoja istorijas ne vien serialuose, bet ir žiniose bei diskusijų laidose. Jose, kaip ir filmuose, žiūrovui smagu stebėti, kaip kiti priima sprendimus, prisiima atsakomybę, pasiekia

pergales ar patiria nesėkmes. Gyvenimas „anapus ekrano“ žiūrovui yra labai patogus, nes jis gali įsijausti į sprendimus ir įvykius, kurie jam atrodo geri, kaip į savo ir atsirembti nuo tų, kurie jam nepriimtini.

Juo daugiau neigiamų

ir akivaizdžiai blogų veikėjų kuriamų žinių, juo paprasčiau atsiriboti ir nepriimti tikrovės, apie kurią pranešama, kaip savos. Matydamas vien neigiamai vaizduojamus politikos veikėjus, susidarysi tvirtą nuomonę, kad politinė tikrovė, apie kurią pranešama, neturi nieko bendra su tavo gyvenimu, ir būsi apkvailintas.

Taigi tradicinėse komunikacijos priemonėse irgi glūdi didelės galimybės kvailinti ir apsikvailinti. Tačiau tokios galimybės daug platesnės ir gilesnės interneto atveju. Neabejotinai atverdamas labai daug naujų komunikacijos formų ir taip palengvindamas patį žmonių bendravimą, jis drauge suteikia pagrindą iliuzijoms, kurios lieka nesuvaldytos bei nesuprastos, todėl mus traukia pasinerti stačia galva.

Antai pokalbių svetainėse žmonės, dažniausiai jauni, prisiima tam tikrus vaidmenis, mėgindami nuspėti anapus ekrano ir klaviatūros esantį personažą, kuris taip pat neabejotinai vaidina kokį nors vaidmenį. Kitas vaidmuo nereiškia, kad imituojama kita asmenybė. Siekdamas užmegzti pažintį vaikas stengsis pateikti save kaip šaunų ir įdomų pagal savo įsivaizdavimą, kas yra šaunus ir įdomus vaikas. Klaidinančios ar netikslios informacijos, kuri kuriama čia ir dabar bei perteikiama, internete knibždėte knibžda. Nesuprantama, kaip maštantys žmonės gali taip lengvai pasitikėti interneto informaciniais privalumais, kalbant apie žmogaus gyvenimą.

Internetas, elektroniniai laišakai ir mobilusis telefonas sunaikino ranka rašomų ir paštu siunčiamų laiškų fenomeną. Asmeniškai adresuoti ir skirti laišakai šiandien jau yra tapę visiškai marginalija. Rašyti laišką ranka reiškia skirti daug laiko tekstui, žmogui, į kurį kreipiesi, bei sau pačiam. Klasikiniais laikais parašyti laišakai liudija, kaip juos rašantis žmogus stengėsi tiksliai apibrėžti asmeninį santykį su tuo, kam jie yra skirti. Laiškas, kurį rašai vienam draugui ar giminaičiui, niekaip negalėtų būti persiųstas ir ki-

tam, vien pakeitus adresato vardą. Toks nederėjimas būtų iš karto pastebėtas ir demaskuotas. Šiandien internetiniai laišakai yra visai kitokie, susiję su saviraiška, bet juose beveik nesama asmeninio santykio. Kalbėdamas apie šiuolaikinį socialumą Jeanas Francois Lyotard'as nurodo, kad žmogus atsiduria vadinamuosiuose komunikaciniuose mazguose, kuriuos pasiekia informacija ir per kuriuos ji stimuliuojama. Tokioje komunikacijoje lieka labai mažai žmogaus savasties, o pačiai bendravimo sistemai palaikyti būtina, kad jis atliktų kalbinius „ėjimus“. Internetas generuoja tokį bendravimą, kuriame nereikia suprasti savęs ar kito. Šiam bendravimui pakanka greitai reaguoti į kito reakciją, o dalyvauji ar „gyveni“ tuomet, kai reaguojama į tavo reakcijas ar provokacijas.

Visos susisiekimą palengvinančios priemonės naikina tiesioginį asmeniškumą. Asmeninis santykis reikalauja laiko ir jėgų, ieškant kaip užmegzti autentišką santykį su kitu žmogumi, kurį galėtum vadinti draugu ar bičiuliu. Interneto suartinami „draugai“ yra stereotipiniai ar standartiniai bendrautojai, besilaikantys panašių elgesio bei kalbos šablonų. Šiuolaikinis bendravimas, išlaikydamas keitimosi žiniomis bei žinutėmis tempą, negali nugrimzti giliau nei paviršius. Jei tai kam nors įvyktų, tai paviršius susidrumstų. Nesugebantys „pagauti“ bendros tendencijos neišvengiamai bus išmesti iš internetinės bendruomenės. Arba bus laikomi kvailiais, nes bet kokių asmeniškų ir autentiškų santykių mezgimas internete gali baigtis greitai apsikvailinimu.

Neretai vien internete bendraujantys žmonės nusprendžia susitikti tikrovėje. Susitikimas tarsi turėtų tapti idealių santykių pradžia, tačiau dažniausiai taip nenuitinka, nes tikrovėje dažnai jau pats pamatymas vienas kito užkerta kelią bendravimui. Susitikus kito žmogaus asmeniškumas dažniausiai tampa pernelyg stiprus, kad galėtum išlaikyti internetinėje tikrovėje susiklosčiusį šablonišką bendravimą ar susikurtą savo paties

įvaizdį. Akistata tikrovėje neišvengiamai pareikalauja iš žmogaus asmeniškų ir autentiškų klausimų bei atsakymų. Tai, kad ir internete pradėję bendrauti žmonės gali tapti draugais tikrovėje, terodo, kad interneto erdvėje dar yra asmeniškumo likučių. Tai veikiausiai susiję ne tiek su interneto prigimtimi, kiek su kartų skirtumu. Į interneto erdvę patekę žmonės, kurie gyvenime yra rašę vieni kitiems normalių laiškų, savo asmeniškumo patirtį atsineša ir į erdvę, kuriai ji nėra būtina. Tokie žmonės vis dar viena koja gyvena tikrovėje, kuri nėra internetinė.

Kol kas nepavyko susidurti su knyga ar kino filmu, pasakojančiu istoriją žmogaus, kuris visą savo gyvenimą paniręs elektroninėje tikrovėje dėl kokių nors aplinkybių būtų priverstas praverti savo kambario duris ir įžengti į kitokių santykių pasaulį, susitikti su šiuolaikinio pasaulio „sodiečiais“, kuriems elektroninė komunikacija nėra gyvenimo centras. Galvotas scenarijų rašytojas tokią istoriją galėtų paversti tragikomedija, nors iš tiesų pačiam veikėjui, gyvenančiam ant nederančių pasaulių ribos, toks nuotykis reikštų gryną tragediją ir asmenybės griūtį.

Didžiausia pamoka stebint stiprų interneto ir elektroninės erdvės veržimąsi į mūsų pasaulį bei gyvenimus, yra ta pati, kurios žmonės mokėsi tūkstantmečiais. Įtikėjęs savo sukurtų siužetų, erdvių bei pasaulių absoliutumu, žmogus stipriai apsikvailina. Įsijautęs į greitą komunikaciją, neaprepiamą draugų būrį bei skaidrius ir aiškius santykius su kitais bei permatomą ir nuspėjamą savo paties gyvenimą, žmogus anksčiau ar vėliau atsiduria trapios egzistencijos ir vienišumo situacijoje. Ji užklumpa netikėtai ir nepasirengus. Žinoma, šiandien būtų keistoka siūlyti uždrausti internetą kaip silpnaprotystės stimulatorių. Tačiau kiekviename žingsnyje į interneto „neaprepiamąybę“ būtina prisiminti Begalybę, kurios atžvilgiu internetas tėra populiarus nuotykių romanas laisvalaikiiui. ❧

KATASTROFOS ANATOMIJA: KARAS, KOMUNIZMAS IR ISTORIJA

Marką Soloniną kalbina Nerijus Šepetys

Pradėkime nuo asmeniškės klausimo. Prieš gerą tuziną metų leidausi į savitą avantiūrą – ryžausi „daryti mokslą“ iš suvorovianos (sovietinio melo paliestos SSRS dalyvavimo Antrojo pasaulinio karo historiografijos analizės). Taigi bičiuliai istorikai nuo kokių 2000-ųjų mane vis informuoja apie savo pastebėtas šios tematikos naujienas, apie knygas, kurios galbūt vertos dėmesio, bet likę mano pražiūrėtos. Šitaip vienas bičiulių, Eligijus Raila, maždaug prieš trejus metus kaip tik paminėjo Jūsų knygą Birželio 22-oji. Pasak jo, autorius judęs ta pačia kryptimi kaip ir Suvorovas, tik kapstąs giliau ir vaizduojąs viską sudėtingiau, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Toks apibūdinimas man patiko ir, netrukus nusipirkęs Jūsų knygą, pradėjau ją skaityti sąmoningai iš anksto nesusirinkęs apie autorių papildomos informacijos. Pirmas įspūdis iš skaitymo – tai labai sąžininga knyga, parašyta tikint tiesoieškos prasme. Justi veržimasis į tiesą, stengiantis suprasti praeities tikrovę. Ir štai dabar noriu paklausti apie tokio veržimosi pamatus: ar nebuvo taip, kad Jūs pradėjote ieškoti tiesos (apie karo ištakas, pradžią, eigą ir pabaigą) todėl, kad kažkada suvokėte visišką, neginčytiną netiesą, melą

tais klausimais? Ar buvo kokia konkreti, į tiesos paieškas leistis įkvepianti netiesa, ir, jei taip, tai kokią pirmą tvirtą pamatą po kojomis pavyko užčiuopti?

Per paskutinius keletą metų man yra tekę duoti dešimtis interviu žurnalistams. Kažkodėl visus vis domina klausimas, kodėl aš pradėjau tyrinėti būtent šiuos dalykus. Bet aš visiškai nuoširdžiai (juk kalbame apie tiesą!) noriu konstatuoti, kad Jūs pirmasis, kuris paklausė būtent taip: „Ar buvo didžiulė netiesa, kurios egzistavimas mane motyvavo užsiimti šios istorijos tyrimais?“ Išklauses Jūsų klausimą galiu konstatuoti, kad Jūs labai taikliai suformulavote atsakymą. Taip, iš tiesų, jei kalbame apie vidinę motyvaciją, tai nes kas kita kaip nuolatinis akis badantis nebaudžiamas sovietinis melas, melaginga sovietinė propaganda, istorinė mitologija veikiausiai kiekvienam normaliam žmogui turėjo sukelti psichologinio diskomforto būseną. Sunku gyventi, kai metų metus tau ir visiems kitiems meluoja. O tie, kurie meluoja, dargi yra įsitikinę, kad taip bus visada ir jiems niekada niekas neįstengs paprieštarauti. Tai išties provokuojanti situacija, kuri ir spiria prie-

MARK SOLONIN (g. 1958) – Samaroje (Rusija) gimęs ir gyvenantis istorikas, visuomenininkas. Sovietmečiu – aviacijos inžinierius, nuo 1987-ųjų dalyvaujantis demokratiname sąjūdyje, paskutinį dešimtmetį Soloninas nuosekliai tyrinėja ir rašo apie Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžią. Lietuvoje kur kas labiau žinomas „stalinocentrinės“ Antrojo pasaulinio karo historiografijos pradininkas Viktoras Suvorovas (plačiau žr. NŽ-A, 2000, nr. 5) Soloniną yra pavadinęs tikrosios karo istorijos, kuri kada nors bus parašyta, pagrindėju. Solonino dėmesio centre – Raudonosios armijos neįtikėtino sutriuškimo pirmosios karo savaitėmis rekonstrukcija ir priešasčių analizė, neretai vedanti į sovietų valdžios ir komunistinės sistemos esmės apmąstymą. Nemažai dėmesio Soloninas skiria ir kovai su (po) sovietinėmis Rusijoje paplitusiomis Antrojo pasaulinio karo istorijos klastotėmis, melais, iškraipymais; daug rašo ir pasisako kitais istorijos tyrimo ir politinio (pikt)naudojimo klausimais. Apie visa tai ir daugiau galima plačiau patirti jo asmeninėje interneto svetainėje www.solonin.org. Iš penkių iki šiol pasiro-

džiusių Solonino knygų neabejotinai žinomiausia ir svarbiausia yra *Birželio 22-oji*, kurios pirmąjį variantą *Бочка и обручи, или Когда началась Великая Отечественная война* po ilgų ir bergždžių autoriaus mėginimų ją publikuoti Rusijoje 2004 m. išleido Drohobyče (Vakarų Ukraina) įsikūrusi leidyklėlė *Відродження*. *Statinei ir lankams* susilaukus didžiulės sėkmės, ją ryžosi perspausdinti žinoma Rusijos leidybinė grupė *Яуза-ЭКМО*, pakeis tu pavadinimu į *Birželio 22-ąją* (Sigitas Jegelevičiaus recenziją žr. *Книгу аидai*, 2008, nr. 6). 2008 m. rudenį pasirodė antrasis, iš esmės perdarytas ir pataisytas leidimas – *22 июня. Анатомия катастрофы*. Kaip tik jį ir ryžosi imtis publikuoti iki šiol žemėlapių ir istorijos vadovėlių leidyboje besispecializavusios leidyklos „Briedis“ vadovas Karolis Mickevičius. Gausiai iliustruotas, Simo Andriulio išverstas lietuviškas *Birželio 22-osios* leidimas buvo pristatytas 2010 m. Vilniaus knygų mugėje, kur dalyvavo ir pats autorius. *Nerijaus Šepetio* pokalbis su *Marku Soloninu* įvyko š. m. vasario 12 d. NŽ-A redakcijoje, jo išrašo vertimą ir siūlome žurnalo skaitytojams.

šintis. Tai tikrai pirminis, pažadinantis motyvas. Tik tai buvo motyvas ne rašyti knygą, o tik pradėti tais dalykais domėtis. Jau paskutiniaisiais mokyklos metais (dešimtą klasę baigiau 1975 m.) aš buvau įsisąmoninęs šią savo išgyvenamo stipraus diskomforto būseną. Gali būti, kad čia ir prasidėjo susidomėjimas istorija... Nors, žinoma, žvelgiant autobiografiškai, tai nėra tikslu, nes iki dešimto dešimtmečio pabaigos, kai aš pradėjau rašyti savo knygą, mano gyvenime dar buvo gana ilgas laikotarpis, kai aš dalyvavau demokratiname sąjūdyje. Tai prasidėjo 1987-ųjų balandį, tarnybą konstruktorių biure teko iškeisti į darbą katilinėje kūriku, ir tai nebuvo atsitiktiniai dalykai... Koks buvo Jūsų antras klausimas?

Kada ir ką konkrečiau savo tiesos apie karą paieškose jūs užčiuopėte kaip patikimą pamatą?..

Taip, toks dalykas buvo. Nors bendrą visuotinio melo pojūtį išgyveno visi, kuriems teko malonumas gimti ir gyventi Sovietų Sąjungoje septintame aštuntame dešimtmetyje, bet pirmą akstiną man leistis į karo istorijos klausimus aš prisimenu visiškai tiksliai. Tai nutiko mūsų srities bibliotekos knygų saugykloje (pusrūsyje). Ten, nors tai buvo visiškai neįprasta mūsų provincijoje 1982 m., man vis dėlto pavyko nusikelti nuo lentynos didžiulį, storą, geltonai įrištą 1939 m. *Pravda* komplektą. Matau, Jūs šypsotės, taigi viskas aišku... Kai ką aš jau žinojau: mano tėvas niekada nemėgo komunistų, draugo Stalino, todėl tam tikrą supratimą jau turėjau. Iš tėvo buvau girdėjęs, kad 1939 m. tie du tarpusavyje buvo sudarę sandėrį (tėvas gimęs 1917 m., taigi puikiai prisiminė), todėl buvau pasirengęs tam, ką galėjau pamatyti. Taigi kai pamačiau besišypsantį Ribbentropą šalia Molotovo, pasirašantį sutartį, tai dar buvo nieko. Bet kai versdamas komplektą priėjau rugsėji... Viską prisimenu iki smulkesnių detalių: iš pradžių krito į akis didžiulis straipsnis, regis rugsėjo 9-osios, kur *Pravda* aiškino, kodėl Lenkija patirianti pralaimėjimą, – karas juk buvo tik neseniai prasidėjęs. Skaitau ir negaliu suprasti: kaip Sovietų Sąjungoje, kuri visada buvo kovos su fašizmu gretose, vėliau net išvadavo pasaulį nuo rudojo maro, visiškai oficialiai tyčiojamasi iš valstybės, kuri kariauja su vokiečių fašistais. Perverčiau dar keletą puslapių ir išvydau didžiulį Lenkijos žemėlapi. Tai buvo, regis, rugsėjo 22 d., – milžiniškas Lenkijos žemėlapis (*Pravda* formatas tuomet buvo didelis), kuriame pavaizduota demarkacinė linija, skirianti sovietų ir vokiečių pajėgų kontroliuojamas teritorijas. Virš žemėlapio dar publikuotas dvišalis komunikatas, kur SSRS ir Vokietijos vyriausybės, atmesdamos visokiausius gandus, pranešė, kad sovietų kariuomenės veiksmai buvusioje Lenkijos teritorijoje niekuo nėra nukreipti prieš Vokietijos interesus.

O tame žemėlapyje man iškart krito į akis neįtikėtinas dalykas: Sovietų Sąjunga atsignybo didesniąją Lenkijos pusę. Supraskite, aš buvau sovietinis žmogus, komsomolcas. Taip, aš žinojau, kad SSRS prisijungė nedidelį Lenkijos gabalėlį, vadinamą „Vakarų Baltarusija ir Vakarų Ukraina“. Tačiau pamatęs, kad tas gabalėlis užima daugiau nei pusę ikikarinės Lenkijos teritorijos, – juk pirmoji demarkacinė linija ėjo Vyslos upe, tik po to buvo paslinkta iki Bugo, išmainant jūsų Lietuvą į Liublino vaivadiją ir dalį Varšuvos vaivadijos... Taigi nuo to momento supratau, kad tai labai įdomi tema. Ką aš po to padariau? Tuo metu dirbau konstruktoriumi, taigi iš namų atsinešiau kalkę ir persipiešiau tą Lenkijos žemėlapi. Parsinešęs namo visą žemėlapi sužymėjau lygiais kvadrateliais ir, kokią valandą skaičiavęs, įsitikinau, kad iš tiesų – daugiau nei pusė Lenkijos. Tik vėliau, viešumo ir perestrojkos laikais, įsitikinau, kad kvadratėlių metodas – patikimas: man gavosi 52%, maždaug tiek ir buvo...

Labai įdomu, man seniai knietėjo paskaityti 1939 m. Pravda, tik štai pas mus jos nėra... Bet prie žemėlapių ir karo mes dar grįšime. Kitas klausimas – labiau tipologinis: tai, ką jūs rašote per paskutinį dešimtmetį, man susiskirsto į tris sluoksnius. Pirma, jūs mėginate istoriškai įtikinamai išdėstyti tai, ką aptikote savo tyrinėjimais. Antra, Jūs kritiškai, ironiškai komentuojate ir diskvalifikuojate visą tą melagingą Antrojo pasaulinio karo ir vad. „Didžiojo Tėvynės karo“ istoriografiją. Trečia, Jums vis kartais tenka priimti iššūkį iš išorės – individualios atminties (skaitytojų laiški, liudijimai), dabartinio režimo istorijos politikos – ir pamėginti jį apmąstyti. Šie trys rašymo pavidalai – gana saviti, skirtingi, kaip Jūs tai apjungiate ir kas yra svarbiausia, dominuoja? Kas Jūs visų pirma – istorijos tyrinėtojas, rašytojas ar mąstytojas?

Sąmoningai (sveiko proto požiūriu) aš suprantu, kad man dera kuo mažiau polemizuoti su sovietine mitologija. Tai mano niekam tikęs įprotis. Vieni turi žalingą įprotį rūkyti tabaką, o aš štai – kaip ir daugelis, susiformavę tos sistemos sąlygomis ir jaunystėje išgyvenę (atviros, slaptos, viešos ar privačios) priešpriešos sovietinei sistemai laikotarpį – turiu įgijęs tokį įprotį: užuot ramiai ir turiningai dėstęs faktus, kuriuos pavyko užfiksuoti, tuos dokumentus, kurių be manęs niekas nėra aptikęs (nes jų paieškos užima gana ilgą laiką, ir reikia specialiai tuo užsiimti), aš visą laiką jaučiu potraukį pasibarti su komunistine mitologija. Aš visiškai sutinku su Jūsų vertinimu ir priimu tai kaip pagrįstą priekaištą: neverta jiems skirti tiek laiko ir dėmesio. Man regis, aš kovoju su šiuo įpročiu ir štai paskutinėje, šeštojoje savo knygoje, prie kurios kaip tik šiuo metu dirbu, skirtos sovietinės aviacijos sutriuškinimui, jau remiuo-

si vien archyviniais dokumentais ir mažai leidžiuosi į polemiką.

Kaip tik taip ir turi būti. Aš laikau save istoriku, nesu visuomeninis politinis veikėjas, stengiuosi kuo mažiau judėti į tą pusę. Vis dėlto jei kovoti su pasimirusiais sovietiniais mitais – žalingas įprotis, kurio reikia atskratyti, tačiau idėjinė, intelektualioji kova su naująja, mano galva, dar atgrasesne imperine šovininistine mitologija – jau ne žalingas įprotis, o naudingas ir būtinas darbas. Jis neturi pakeisti ar išstumti mokslinių tyrimų, bet ir nekreipti dėmesio į agresyviuos imperinio šovinizmo puolimus – negalima.

Dabar – užvedantis klausimas apie Solonino koncepciją. Ieškant tiesos paprastai tenka atlikti du žingsnius. Pirma, reikia tyrimo keliu savo galvoje susidaryti pakankamai patikimą vaizdą to, kas yra buvę iš tikrųjų. Šio proceso metu būtinos nuolatinės korekcijos ir iš tikrovės, ir iš proto pusės. Kitas žingsnis – pakankamai aiškiai suformuluotos sąvokos: vaizdą reikia paversti žodžiu. Ir kuo tikslesniu, taiklesniu. Moksliskiau tariant, pirmą pradžią tikslas – suformuluoti tezes, teiginius. Ir štai stengdamasis pavaizduoti, kas iš tikrųjų vyko Vokietijos ir SSRS karo pradžioje, Jūs periodiškai formuluojate tokius teiginius. Klausimas: kokius pamatinius teiginius Jūs perėmėte iš kitų, kuriuos vėliau teko tikslinti, ir kokius suformulavote savarankiškai, Viktoro Suvorovo žodžiais – „ką sugalvojote pats“ kaip tikrosios Vokietijos ir SSRS karo istoriografijos pradininkas?

Nesu tikras, kad gerai suprantu tai, ko klausiate. Aš pamėginasiu atsakyti, o Jūs nuspręsite, į šitą ar į kitą klausimą aš atsakinėju. Galbūt jūs turite galvoje, kurie faktai tapo akstinu formuluojant pamatines tezes, formuojantis Solonino koncepcijai? Mat iš pradžių buvo faktai. Aš visiškai nematau tezių, teiginių, kurie būtų buvę iš pradžių, ant kurių būtų kas nors statyta. Man viskas vyko atsispiriant į faktą. Prisiminkite: pagal išsilavinimą aš aviacijos inžinierius. Vienmotorio lėktuvo modelius aš konstruodavau jau penktoje klasėje, kaip pridera. Radijo imtuvai – daugybę metų tuo užsiiminėjau savo malonumui. Aš niekada nesimokiau jokiuose humanitariniuose institutuose, o aviacijos institute šešerius metus dirbau konstruktoriumi. Matyt, visa tai suformavo specifinį mano mastymo būdą. Konstruktoriaus darbas – konkrečiausias, koks tik gali būti. Apimtis, matmenys, skaičiai, apskaičiavimai, santykiai. Ten netgi negali būti tokios kategorijos kaip pirminė tezė. Kokia gali būti pirminė tezė apskaičiuojant sija? Matmenys, medžiagos ypatybės, apkrovos pobūdis ir matematinis modelis: sulūš ar atlaikys? Todėl aš judėjau pirmyn remdamasis faktais. Pavyzdys – *Pravda* žemėlapis. Tai faktas. Tai, kad aš iš pradžių užsimaniau perspėti jį per kalkę ir paskaičiuoti, kas pasiėmė daugiau

Lenkijos, – iškalbingas įrodymas (ir visiškai tikras, o ne išgalvotas specialiai šiam interviu), kaip dirba mano galva. Mane pirmiausia domina kiekis. Nors normaliam istorikui humanitarui neturi turėti reikšmės: nesvarbu, 52 ar 37 procentai, jei Stalinas tapo grobiku?

Mane ir tyrinėjant, ir aiškinantis tolesnius klausimus pirmiausia traukia panaudoti liniuotę ir skaičiuotuvą, todėl aš ir negalėjau turėti pirminių tezių, tik pirminius faktus. Mėginant nusakyti tokius pamatinius faktus, galima skirti dvi jų grupes. Visi jie tiesiogiai susiję su pirmaisiais dešimto dešimtmečio metais. Aš neapsirikau – būtent tada, nes parašyti tai, ką aš parašiau, tapo įmanoma tik po – kaip kartais juokais, kartais ironiškai vadinu – Didžiosios rugpjūčio demokratinės revoliucijos. Tai gal skamba juokingai, tačiau, – jei ne 1991-ųjų rugpjūtis Maskvoje, mes su jumis nesėdėtume suverenos Lietuvos sostinėje. Po tos revoliucijos atsivėrė archyvai, prieiga prie informacijos, buvo nuimtos ankstesnės ideologinės, netgi teroristinės kliūtys istorijos mokslui plėtotis. Ir pasipylė daug naujų faktų. Štai 1993 m. pačioje sovietinio karo istorijos mokslo irštvoje – Rusijos kariuomenės Generalinio štabo mokslinių tyrimų centre gen. pulk. Krivošejevo vadovaujama mokslinė grupė išleido statistinį dokumentų rinkinį. Jis iki šiol guli man po ranka, jau visas sutrintas: „Slaptumo grifas nuimtas: SSRS ginkluotųjų pajėgų nuostoliai...“, žinomas Krivošejevo rinkinio pavadinimu. Ten nėra jokios ideologijos (tais metais niekas, net ir Krivošejevas nežinojo, kokia yra teisinga ideologija). Labai daug skaičių, lentelių, skaičių. Aš pirmąsyk tą rinkinį paėmiau į rankas tik 1998–1999 m., visa tai pamatęs pradėjau skaityti. Iš skaičių masės iškart krito į akis vienas dalykas.

Visų XX a. karų praktika rodo, kad sužeistųjų būna visada triskart daugiau nei žuvusiųjų. Tai stebėtina pastovus santykis: kad ir kokie žmonės, kad ir kokie karai. Vietnamas, Pirmasis pasaulinis karas... Galbūt – aš ne gydytojas – tai atspindi kokį nors žmogaus organizmo, atsparumo į jį pataikiusius kulka ar skeveldrai laipsnį. Vienam užmuštajam tenka trys sužeistieji. Peržiūrėjęs 1941 m. trečio ir ketvirto ketvirčių Raudonosios armijos (toliau – RA) nuostolių statistiką, aš iškart pastebėjau, kad viskas – aukštyne kojomis: sužeistųjų daug mažiau nei „negrįžtamų nuostolių“. O tai ne vien žuvusieji, kas akivaizdžiai paaiškėja iš to pat rinkinio kito puslapio. Taigi pavartęs dokumentų rinkinį aš iškart užčiuopiau pirmą faktą, visiškai nederėjusį su logika. Negrįžtamų nuostolių daug daugiau nei sanitarijų, – galgi sovietiniai žmonės nulipdyti iš kito kio molio?.. Ne, po kelių puslapių aptikęs 1944–1945 m. nuostolių lenteles, aš matau, kad viskas atsistoja į savo vietas: vienam žuvusiam trys (net daugiau) sužeistųjų. Tai pirmas faktas, pirmas postūmis į mintį, kad RA nuostolius karo pradžioje daugiausia sudarė ne nužu-

dytieji. Antras postūmis – šešto dešimtmečio pradžioje, pasirodo, slaptai, karo akademijoms, vadų rengimui buvo išleisti 43 tomų „Didžiojo Tėvynės karo metų karo veiksmų dokumentų rinkinys“. Jie buvo išleisti su žyma *slaptai*, išslaptino 1964 m. prie Chruščiovo, tačiau įdomu, kad faktiškai prieinami tapo tik 1993 m. Aš pats mačiau ant tų rinkinių, su kuriais dirbau Gynybos ministerijos centrinio archyvo bibliotekoje, mėlynus štampus: išslaptinta, sprendimo numeris ir data. Taigi dešimto dešimtmečio pradžioje jie tapo prieinami, vėliau buvo paskelbti internete. Tai normalūs operatyviniai dokumentai: ataskaitos, vadų pranešimai, operatyvinės suvestinės.

Tai štai, pradėjus skaityti daug kas iškart atsistojo į savo vietas. Pavyzdžiui, 10-osios tankų divizijos vadas ataskaitoje rašo: jo divizijoje buvo 380 tankų, iš kurių tinkami naudoti birželio 22 d., tarkime, 352. Po keturių dienų (o ten viskas dienomis, valandomis, minutėmis, – matyti, kad divizija blaškėsi Brodų rajono miškuose) ataskaitoje skaitome, kad 26 ar 27 d. divizija pagaliau stojo į mūšį: „iš 65 tankų“... Kaip iš 65? Klausykite, vyrai, juk prieš tris dienas buvo 380, o 350 – tinkamų naudoti. O ir likusius trisdešimt reikėjo suremontuoti ir paruošti kovinei parengčiai. Panašus vaizdas ir kituose daliniuose: tai ir buvo faktai, kurie gana greitai sugulė į hipotezę, kad panašu, RA nebuvo sumušta mūšio lauke. Ji tiesiog iškriko, išsivaikščiojo, išmėtydama ginklus, pradedant paprastu šautuvu, baigiant sunkiuoju tanku KV, sveriančiu 52 tonas. Tame pat stebėtina, neįtikėtina Krivošejevo rinkinyje (kuriam dar esu pamiršęs padėkoti savo knygų pratarmėse) visi tie duomenys yra, reikia tik mokėti perskaityti. Ten parašyta, kad RA 1941 m. prarado 6 320 000 šaunamųjų ginklų. Ką čia bepridurti: trilinišnis Mosino šautuvas nelūžta. Tokiais kiekiais. Per pusę metų. Suprantama, tie šautuvai nesulūžo ir nebuvo sunaikinti tiesioginiais aviacijos bombų pataikymais; jie buvo pamesti, numesti.

Apskritai kai šie faktai pateko man į akis, beliko prisiminti seną sovietinį anekdotą, kaip žmogus mėtė lapelius Raudonojoje aikštėje: vaikšto žmogus po aikštę ir mėto baltus, neprirašytus lapelius. Prie jo tuojau prieina du vyrai civiliais drabužiais ir nutempia jį į KGB. – Ką čia darai? – Lapelius mėtau. – Betgi juose nieko neparašyta! – O ką, dar kas nors ko nors nesuprato?

Taigi toliau beliko suvesti viską į sistemą, kuri būtų suprantama skaitytojui.

Supratau: iš pradžių – akivaizdūs duomenys, po to apmąstymai, o galiausiai formuluojami teiginiai. Bet vis dėlto: Jūs nieko konkretaus nebuvote girdėję, skaitę ligi tol? Apie masinį dezertyravimą?.. Kai aš stojau į istorijos studijas Vilniaus universitete 1991 m., per

istorijos žodžiu egzaminą išsitraukiau klausimą apie Vokietijos ir SSRS karo pradžią. Suprantama, norėjosi sublizgėti neknygine išmintimi, o ir antikomunistinis entuziazmas per kraštus netilpo... Pradėjau pasakoti nuo to, ką mano senelis ne kartą buvo pasakojęs apie pirmas karo dienas. Jis, stovėdamas netoli kelio, mato,

Kukryniksai. Sovietinis plakatas „Negalėstingai sutriuškinsime ir sunaikinsime priešą!“. 1941

kaip važiuoja lengvasis automobilis, vokiečių. Sėdi karininkas ir vairuotojas. Staiga iš jėgų lauko kitoje kelio pusėje pakyla būrys, jis sakė – gal dvidešimt penki raudonarmiečiai su karininku ar puskarininkiu. Jie meta šautuvus ir stovi iškeltomis rankomis, pasiduodami į nelaisvę. Vokiečių karininkas teginkluotas gal „brauninku“, o tie pasiduoda į nelaisvę. Po 20 minučių visi kolona buvo nuvaryti į priekį... Egzaminuojantis dėstytojas neleido nei testui, nei moralai padaryti: ką čia pasakojat nesąmones?.. Egzaminą, tiesa, išlaikiau, į istoriją įstojau, pademonstravęs ir tam tikrą vadovėlinį išsilavinimą... Bet tokių istorijų vaikystėje teko girdėti ne vieną – apie tai, kaip RA kariavo karo pradžioje. O kaip buvo su Jumis?.. Skaitėte, girdėjote?..

Nesu tikras, kad tai įdomu, bet jei jau kalbame, tai mechanizmas, kaip aš priėjau prie savo koncepcijos, buvo visai kitas. Priežasčių čia dvi. Pirma, aš užaugau Sovietų Sąjungoje, Rusijoje, kur nors tokių pasakojimų ir buvo, bet labai mažai. Aš užaugau su sovietiniu kinu, sovietinėmis knygomis, kurios pasakojo apie neregėtą istorijoje masinį tarybinio kareivio heroizmą. Tai Jurijaus Bondarevo *Degantis sniegas*, Vasilio Bykovo novelės ir apysakos, Konstantino Simonovo *Kareivias negimstama*, filmas *Karininkai*, – visa ši sovietinė heroika. Todėl aš ne tik neturėjau išankstinių vaizdinių apie RA elgesį, bet priešingai: man reikėjo savo galvoje sujungti tai, kas jon buvo įdėta per daugelį metų, ir tuos faktus, kurie trenkė per galvą vėzdu reikalaudami, kad aš mesčiau lauk viską iš jos... Čia dar reikia paaiškinti. Supraskite, mano tėvas niekada nemylėjo komunistų ir Stalino, tai ir aš toks užaugau. Tačiau viena – nemylėti komunistų ir Stalino, ir visai kas kita – suvokti, kad pasakojimai apie masinį tarybinių karių heroizmą – tai propagandinis mitas. Tai labai skirtingi sąmonės, tavo pasaulio suvokimo, tapatybės lūžio laipsniai. Taigi tai vienas dalykas, o kitas – mano inžinerinis mąstymas. Jokios istorijos apie 25 kareivius, kurie pakilo iš lauko pakeltomis rankomis, manęs niekuo neįtikintų. Ten buvo taip, o kitur – 250 įnirtingai kovėsi. Manęs tokie dalykai iš tikrųjų neveikia. Kaip tik tuo mane kaltina mano kritikai: jie galvoja, kad aš prisiklausiau tokių istorijų ir pradėjau tuo remdamasis daryti išvadas. Tačiau tai visiškai svetima mano analizės būdai. Manęs nedomina istorijos apie 25 arba 25x25 žmones: mane domina apibendrinti skaičiai, leidžiantys reprezentatyviai spręsti ir daryti išvadas. Ne, mano atveju viskas prasidėjo nuo lentelių su skaičiais...

O kaip knygos? Nebūtinais pats Suvorovas, kai kurie ir po jo Rusijoje mėgino prakalbinti faktus kitaip, nei sovietinė ar p(r)osovietinė propaganda...

Be abejo, Suvorovą aš perskaičiau gerokai anksčiau, nei pats ką nors parašiau. Nors ir čia ne visai taip... Kai 1982 m. pamačiau *Pravda* Lenkijos žemėlapi, mano ranka ėmė siekti plunksnos, o plunksna – popieriaus (Aleksandras Puškinas). Ir aš 1984 m. jau buvau prirašęs storą sąsiuvinį (jį išsaugojau) – dialogo su skaitytoju forma. Tai, žinoma, įprastas Vakarų Europos kultūros tradicijai dėstymo būdas, tačiau aš, išėjęs iš sovietinio instituto, to nė neįtariau. Taigi ten buvo viskas skirta 1939–1940 m. įvykiams. Po to, kai jau tapo įmanoma (1988–1989) aš paskelbiau keletą straipsnių mūsų Samaros srities spaudoje. Taigi jau turėjau tam tikrą rašymo patirtį šiais klausimais. Po to pasirodė Suvorovo *Ledlaužis*. Kuo jis man asmeniškai pagelbėjo? Tapo didžiuliu postūmiu, tramplinu. Suvorovo knygos man parodė, kad Antrojo pasaulinio

karo istorija – tai didžiulis klaustukas. Ir apskritai manau, kad tai vienas svarbiausių jo nuopelnų. Visi galvoja, kad padėtas taškas. O atėjo Suvorovas ir paaiškėjo, kad tai didžiulis klaustukas ir kad apskritai labai daug kas neaišku, paaiškėjo, kad netgi įmanoma koncepcija, paneigianti viską... Koncepcija, be to, visiškai logiška. Pasirodo, mes dešimtis metų kaip avinai stebėjimės ir nematėme, – šia prasme Suvorovo knygos davė didžiulį postūmį apskritai iš pagrindų užsiimti šiuo dalyku. Tačiau apie kokį tiesioginį perėmimą, – aš apie tai negalvoju. Mane visuomet traukė ir tebetraukia skaičiai. Kai man pavyksta rasti „gerus skaičius“, tai pradėdau šokinėti iš pasitenkinimo kaip sviedinukas. Paskutinis, mano požiūriu, nuostabus atradimas – kul-

Sovietinis plakatas „Būsimasis karas bus mechanizuotas iki pat pagrindų“. 1931

kosvaidžio ŠKAS (greitašaudis kulkosvaidis ant sovietinių naikintuvų karo išvakarėse) šovinių skaičius: radau ataskaitą, kurioje parašyta, kad Vakarų karinės apygardos karinės oro pajėgos pusės metų lakūnų karinei parengčiai gavo didžiulį skaičių patronų. Aš su pasimėgavimu imu šį skaičių, daliju iš lakūnų skaičiaus (netgi ne lėktuvų), tada daliju iš kulkosvaidžių vamz-

džių (nevienodas kiekis skirtinguose lėktuvuose) skaičiaus ir daliju iš kulkosvaidžio šaudymo greičio. Gaunu 10 sekundžių. Pusei metų lakūnų šaudymo parengčiai šovinių buvo skiriama tiek, kad pakakdavo šaudymui 10 sekundžių. Taigi per pusę metų – tris keturis kartus nuspausti svirtelę. Ar viskas aišku? Štai dėl ko man patinka skaičiai. Nereikia ilgai nieko įrodinėti: kai tu matai šias dešimt sekundžių šaudymo parengčiai, tampa aišku, kodėl buvo tokia menka motyvacija. Nuo 10 sekundžių jau galima lengvai peršokti prie mano koncepcijos branduolio: taip, motyvacija buvo menka, tačiau norėti ir sugebėti – tai dvi vieno medalio pusės. Jei žmogus moka šaudyti, tai galbūt jam prabus kovinė motyvacija. Gali ir neprabusti. Tačiau jei žmogus žino, kad pakilęs į dangų jis taps taikiniu, – jis taikyns, o ne medžiotojas, – iš kur rasis motyvacija? Panaši situacija su nekovinių 76 mm sviedinių gamybos skaičiais, iš kurių matyti, kad sovietinis prieštankinio pabūklo taikytojas per savo parengties laikotarpį gaudavo iššauti tris keturis kartus. Kokia gali būti kovinė dvasia žmogaus, į kurį važiuoja tankas, o jis, vargšelis, nežino, kaip reikia šaudyti ir abejoja, ar sviedinys lėks į tą pusę? Todėl ryšys tarp motyvacijos ir kovinės dvasios – abipusis, ir aš visą laiką mėginu į tai atkreipti skaitytojo dėmesį: negalima šio sudėtingo sąryšio „norėjo/sugebėjo“ suvesti į karikatūrinę formulę „kariuomenė atsisakė kariauti už Stalino režimą“. Nebuvo jokios minties apie režimą galvoje lakūno, kuris nemokėjo šaudyti ir vargiai gebėjo išsilaikyti ore. Jo mintis buvo paprasta – kaip likti gyvam ir neužsimušti nutupiant. Ir atvirkščiai: buvo juk kiti žmonės, kiti daliniai, kitoks pasirengimas. Taigi jei žmogus moka ir pilotuoti, ir šaudyti, tai jis tai atlieka kaip savo profesinį darbą, kurį mėgsta – kaip geras batsiuovys, norintis, kad jo pasiūti batai būtų kokybiški, nesukdamas galvos dėl tokių sudėtingų dalykų kaip režimas, Stalinas, komunizmas, fašizmas. Manau, kad taip ir kariavo didesnioji dalis vokiečių lakūnų. Jie kovojo ne todėl, kad buvo labai pamilę ūsuotąjį Hitlerį, o todėl, kad jie tai mokėjo, buvo apmokyti ir išgyveno visiškai suprantamą vyro medžiotojo, kovotojo azartą.

Tai gana įdomus posūkis, nes aš norėjau kažko panašaus klausti jau polemine tvarka. RA, 1939 m. rugpjūtis – Chalkin Golas, rugsėjis – Lenkija, 1939–1940 m. žiema – Suomija, 1941 m. vasara – Vakarų frontas su Vokietija, 1942 m. žiema – Stalingradas, 1945 m. pavasaris – Vokietija, vasara – Mandžiūrija. Visiškai skirtingos armijos, ar ne? Laiminti, pralaiminti, sugebanti kariauti, nesugebanti... Kaip jūs visa tai savo koncepcijoje suderinate? Viena Jūsų prielaidų – 1941 m. birželis reiškęs pradžią Katastrofos, kuri neįvyko iki galo, nes Hitleris ir vokiečiai tuo nepasinaudojo – nepavertė karo išvaduojamuoju nuo komunizmo. Naudotis būta kuo:

sovietinės kariuomenės nesugebėjimas, nenoras kariauti, masinė panika, dezertyravimas, bėgimas nuo tikrovės, nuo karo – ir pan. Bet ar tai viskas? Ir kas buvo kitaip iki 1941-ųjų vasaros ir kodėl? Kaip Jūs tai skaičiais ar procentais įsivaizduojate? Ar skaičiavimų čia pakanka?

Aš sau tai įsivaizduoju taip. Imkime penkis SSRS gincluotųjų pajėgų dalyvavimo karo veiksmuose epizodus: 1936 m. Ispanija, 1939 m. Chalkin Golas, 1940 m. Suomija (pirmas sovietų ir suomių karas), 1941 m. vasara ir 1944-ieji. Drįstu tvirtinti, kad tai buvo penkios situacijos ir keturios skirtingos kariuomenės. Pirma, Ispanija. Ten buvo nusiūsta palyginti nedaug karo profesionalų, – aukštos kvalifikacijos ir dargi savo noru. Žinoma, savanorystė buvo sovietinė, bet vis dėlto iš atsiminimų žinoma, kad buvo galima ir atsisakyti. Iš pradžių buvo rašomi pareiškimai, paskui iš atrinktųjų siūsdavo. Taigi buvo nusiūstas elitai ir labai negausus: apie 250 lakūnų ir kiek daugiau nei 100 tankistų. Per visus trejus karo metus. Daug buvo enkavėdistų, politrukų, kurie respublikos armijos užnugaryje stengėsi įvesti sovietų tvarką. Tačiau tiesiogiai karo veiksmuose dalyvavo keli šimtai aukštos kvalifikacijos profesionalų, kurių kiekvienas žinojo, kad jis yra Ispanijoje, o šeima – tėtis, mama, žmona ir vaikai – liko SSRS visiškoje valdžios malonėje, – ėjo 1937-ieji, 1938-ieji. Kiekvienas puikiai suprato, kad jo šeima yra tiesioginis jo elgesio Ispanijoje įkaitas. Toliau – Chalkin Golas. Tai buvo lokalus konfliktas. Iš abiejų pusių kovėsi po 4–5 pilnai sukomplektuotas divizijas (dvi RA tankų brigados). Šios mūsų baigtį nulėmusios tankų brigados buvo iš Leningrado karinės apygardos, o tai išskirtinis atvejis: jaunimas, stipriai motyvuoti komsomolcai, ne iš nuskurdintų kolchozninkų surinkti, o iš Leningrado, kur ir gyvenimo lygis aukštesnis, ir ideologinis pripumpavimas gerokai stipresnis. Žinoma, jie buvo ir geriau parengti, jei jau siunčiami į tokias tolybes, o svarbiausia: Chalkin Gole atsидūręs raudonarmietis puikiai suprato, kad jis turi dvi išeitis: nugalėti arba žūti. Kitų pasirinkimų nebuvo: bėgti neįmanoma. Negali baltas žmogus išgyventi Chalkin Gole. Tai Mongolijos dykuma – tokia tuščia, bevandenė, kad net mongolai klajokliai ten negyvena. Ten nėra kaimų, kur galima ateiti paprašyti pienelio, nėra sąlygų, kuriomis galima būtų pragyventi bent mėnesį. O ir pasiduoti į nelaisvę japonams negalėjo ir į galvą ateiti. Pirma, buvo stipri propaganda (ne tokia ir melaginga), kad japonai kankina karo belaisvius. Tai – antra kariuomenė. Suomių žiemos karo kariuomenė – jau trečia. Ten kariavo normali masinė RA, daugybė žmonių, karo veiksmuose tiesiogiai dalyvavo apie 60 divizijų. Pati tikriausioji raudonoji valstiečių armija: blogai parengta, visiškai nemotyvuota. Būtent todėl ji taip prastai ir kariavo (čia iš principo skiriasi mano ir Su-

vorovo nuomonės). Visos tos kalbos apie neįveikiamos Mannerheimo linijos dotus... Rašau ir aš apie tai savo knygoje apie antrąjį sovietų ir suomių karą. Tai buvo vargana įtvirtinimų sistema, labiau atitinkanti Pirmojo pasaulinio karo situaciją. Juoba kad pusė visų kovos veiksmų vyko Karelijoje, kur nebuvo jokių įtvirtinimų. Pusė dalinių veikė, pusė nuostolių patirta Onegos–Ladogos sąsmaukoje, kur nebuvo gelžbetoninių dotų. Ir vieni, ir kiti buvo šaltyje, sniege. Ir turėdama milžinišką gyvosios jėgos ir triuškinamą technikos persvarą RA daužėsi, daužėsi ir per tris mėnesius šiaip taip pasistūmė per keletą dešimčių kilometrų Karelijoje. Maža to, suomia ištengė kelis syk apsuoti RA dalinius. Taigi RA pademonstravo visišką nepasirengimą kariauti, tačiau tokio žlugimo kaip 1941-aisiais nepatyrė. Dėl tos pačios priežasties – o kur bėgti? Kur žiemą (mes su jumis sėdime šiltoje patalpoje, tai labai veikia mūsų tikrovės suvokimą) galima bėgti, spaudžiant 30 laipsnių šalčiui nuo katilo su maistu? Kad ir koks bausis tas tarnavimas armijoje, kad ir kaip ten žudo, tačiau du kartus per dieną ten atgabena karšto maisto. Kur nuo jo pabėgsi Karelijos miškuose?

Ir dar enkavėdistai...

...už nugaros, tavo šeima užnugaryje, ir kad ir kaip vystysis įvykiai fronte, bet karas pasibaigs SSRS pergale, Stalinas ir sovietų valdžia išliks, ir tavo šeima jų rankose. 1941 m. vasara – tai ta pati valstiečių kolchozninkų armija, kuri kariavo su suomiais, tik jau atsidūrusi visiškai kitoje situacijoje: vasara, šilta, gimtasis rusiškas peizažas, miškas, kur galima rinkti uogas, kaimai, kuriuose gyvena žmonės, pas kuriuos galima atėjus paprašyti pienelio, ir svarbiausia: aiškus jutimas, kad dar kelios savaitės, ir sovietų režimas grius. Vokiečiai bus Maskvoje: apie tai kalbėjo visi ir fronte, ir užnugaryje. Jutimas, kad katastrofa ateina ir valdžia pasikeis, buvo visuotinis. Tai ir sukūrė visiškai unikalia, ligi tol neįmanomą sovietiniam žmogui laisvo pasirinkimo situaciją: kas pasirinko kariauti už savo šalį, kas kariavo už komunizmo idėją, – juk buvo ir tokių, – kas tiesiog pasitraukė į mišką, bet kurį kaimą, susitarti su kokia moteriške: aš tau pjausiu šieną, tu man duosi kažkiek maisto. O mes pažiūrėsime, kuo šita sumaištis užsibaigs. Galiausiai 1944-ieji – tai jau ketvirtoji kariuomenė. Ji ir faktiškai buvo sudaryta iš visai kitų žmonių, nes 1941-ųjų kadrai beveik visi žuvo arba jų neliko. Jau kita motyvacija, pagrįsta hitlerinių okupantų žiaurumų patirtimi. Tai neginčytina: tuo, ką vokiečiai čia išdarinėjo, jie patys ir nupjovė šaką, ant kurios sėdėjo. Be to, tai buvo išmokusi kariauti kariuomenė. Normaliai, žmoniškai apmokyti šaudyti iki karo – tai neatėjo į galvą sovietų vadovybei. Tačiau lakūnas, pragyvenęs kare keletą metų, buvo šaudęs daugiau nei dešimt se-

kundžių: jis mokėjo ir pilotuoti lėktuvą, ir šaudyti, ir kautis, radosi visiškai kita motyvacija... Tai buvo nauja kariuomenė. Štai kodėl mes matome tokią skirtingą karo eigą ir pabaigą: po ta pačia raudona žvaigžde veikė kelios skirtingos karo mašinos.

Aš į tą pusę ir lenkiau, ketindamas polemizuoti... Man atrodo, kad kalbant apie RA kovinę parengtį visada būtina prisiminti ir ideologinę parengtį, kurios susidūrimas su nuoga karo tikrove gali duoti labai skirtingų rezultatų. Karo išvakarėse svetimą priešą tikrovę raudonarmietis išivaizdavo per komunistinės propagandos akinius, savąją – per komunistinės ideologijos. Ir štai ar nenutiko su RA taip, kad ryšys tarp karinio ir ideologinio pasirengimo 1941-ųjų vasarą nutrūko? Nebeliko nei propagandos, nei ideologijos, tik nuoga karo tikrovė: ką mes sugebame, kaip mes elgiamės, kas mes esame ir ką jie sugeba ir daro...

Mane stebina ir intriguoja, kaip Jūs išigudrinatė vaizduodamas karo tikrovę beveik apsieiti be kitos, vokiečių pusės. Juk Jūsų knygoje išsiskverbimo į praeities tikrovę laipsnis labai aukštas, nes Jūs vis pasakojate apie konkrečius žmonių veiksmus, įvykius, nutikimus: tai, kas vyksta su žmogumi. Tačiau kai kurių vokiečių kareivių atsiminimuose matome aprašytas panašias patirtis: šaudyti pabūklais neapmokydavo, nuo 1941-ųjų rudens siuntė į Rytų frontą neparengtus tikram karui, po Stalingrado sąveika tarp fronto kareivių masės ir aukštosios karininkijos tebedavusi veikiau atsitiktinė... Aš suprantu, kad Jūsų temai vokiečių pusė nėra tokia svarbi. Bet jeigu jūs tęstumėte ta pačia linkme, tai pats karo vaizdas galėtų įdomiai transformuotis. Stalino žymiajame kreipimesi į „brolius ir seseris“ 1941 m. liepos 6 d. buvo gana įdomus sakinytis (greta prakeikimų „niurgzliams, bailiams, panikieriams, dezertyrams“, – beje, juk tai Jūsų koncepcijos pradmenys!..): „karo su Vokietija negalima laikyti įprastu“. Pasaulyje visuotinai žinoma, kad vyko naikinamasis karas, Vernichtungskrieg iš vokiečių pusės. Bet gal galima sakyti, kad tas naikinamasis karas vyko iš abiejų pusių?

Žinoma, be jokios abejonės.

Stalinas žadėjo tokį karą...

...ir tesėjo...

Tai štai įdomiausias dalykas šiame kare – visada lydinti ne tik propagandinę, bet ir ideologinę liniją, nuolat konfrontuojanti su tikrove. Štai Lietuva, karo pradžia. Čia be RA pasirengimo ar nepasirengimo karui, Vėrmachto puolimo buvo ir kiti svarbūs dalykai. Tai ir NKVD veikla (pafrontės linijos valymas, trėmimai ir represijos), ir antisovietinis sukilimas, ir pavienės keršto

ir susidorojimo akcijos, ir Einsatzgruppe A nuo pirmųjų karo valandų pradamas Lietuvos miestelių žydų naikinimas, vadovaujantis Kommissarenbefehl. Jie juk ieškojo komisarių bolševikų žydų, o rado tik žydų, ir labai daug. Tai vienas iš stiprios ideologinės parengties susidūrimo su tikrove rezultatų: kai kurie istorikai teigia, kad lemiamas postūmis būtent tokiam „galutinio sprendimo“ scenarijui, kuris galiausiai imtas įvyvendinti, ir buvo „žydo bolševiko“ vaizdinio žlugimas, ideologijai susidūrus su tikrove. Pagaliau ir vokiečių kareivis jautė, kad vyksta visai kiti dalykai, nei jis laukė – ir priešas ginkluotas nepalyginti rimčiau, ir nelygstamai gausesnis, ir savi pavyzdiniai koviniai būriai ima masiškai šaudyti beginklius senius ir vaikus, – tai nuvokė bent jau tie, kurie žygiavo ne su pirmomis gretomis...

Visa tai ženklai, kad su šituo karu daug kas buvo ne taip... Taigi kai Jūs randate tokius faktus, kurie neišsitenka į įprastus karo istorijos rėmus, kaip Jūs elgiatės, kaip priimate tuos iššūkius iš šios srities: ideologija versus tikrovė bei įvairūs žmonių elgesio modeliai?

Aš Jus supratau. Reikalas tas, kad formaliai tai, ką aš rašau, priskirtina karo istorijai. Ir mano knygeles bet kuriame knygyne rasite karo istorijos lentynoje. Įdomu pastebėti, kad didžioji dalis kritikų mane ir kritikuoja, kad aš neteisingai nurodžiau tam tikros modifikacijos, tam tikros gamyklos tanko antrojo kairiojo palaikantčiojo volo diametrą. Kartais tokie piktinimaisi pagrįsti, kartais tai tiesiog būdas ką nors prikišti ideologiškai priešingam autoriui. Taigi knygelė – iš karo istorijos, daugelis skaitytojų ir skaito (ar apsimeta, kad skaito) ją kaip knygą apie kairįjį antrąjį palaikantįjį volą (juk tokių knygų – begalė). Tačiau kadangi aš padariau išvadą, kad 1941 m. vasaros karinės katastrofos priežastys buvo ne prasta šarvų ar volų kokybė ar menkas šaudmenų kiekis, o motyvacijos ir sugebėjimo kariauti pamatinė stoka (žmogiškasis veiksnys), tai suformulavęs savo hipotezę, savo darbais tiesiog katapultuojuosi į visiškai kitą humanitarinio pažinimo sritį. Tenka kalbėti dalykus, kurie priklauso, sakykime, „socialinės psichologijos“ sričiai, ir reikalauja analizuoti tuos dalykus, apie kuriuos Jūs čia ir kalbėjote. Taigi mano tyrimas eina riba, kur iš vienos pusės labai daug faktų ir skaičių apie šarvus, kalibrus ir volus, ir aš čia tvirčiau jaučiuosi, o perėjęs į socialinės psichologijos sritį aš pasimetu, netenku pagrindo po kojomis. Man kaip inžinieriui toje terpėje sunku vaikščioti. Aš jaučiuosi kaip stepių klajoklis, kuris 1941 m. su savo daliniu atsidūrė vakarų Baltarusijos pelkėtuose miškuose. Taip ir nutiko su 14-uoju mechanizuotu korpusu, dislokuotu Bresto apylinkėse, o jį buvo išgudrinę sukomplektuoti iš Vidurinės Azijos šauktinių. Ir štai šiuos kazachus klajoklius atgabeno į pelkę, kurioje jie, vargšeliai, apskritai nežino ką ir pradėti. Todėl viską, ką Jūs išdėstėte, aš priimu

kaip visiškai teisingą priekaištą ir to, apie ką aš rašau, tam tikro silpnumo konstataciją. Žinoma, tai, kurlink aš judu, reikalauja labai rimto tobulinimo (tai paprastai paliekama kitiems tyrinėtojams). Ir vis dėlto daugelis tų dalykų, kuriuos Jūs įvardijote, man žinoma, aš tai skaitau. Kaip tai atsispindi mano knygoje? Aš stengiuosi paįšyti daugialypį paveikslą. Nuolat einu pats ir mėginu vesti skaitytoją tolyn nuo tiesmukų išvadų. „Blogas Stalinas, – o mano įsitikinimu, jis tikrai buvo blogas, – ir visi nepanoro už jį kariauti, sudėjo ginklus ir patraukė namolei.“ To nebuvo ir apskritai žmogaus elgesys kare, – pereinant nuo šarvo storio prie žmogaus elgesio, – yra sąlygojamas daugelio veiksnių, tarp kurių bendras gėrio ir blogio supratimas, politiniai įsiti-

Kukryniksai. Sovietinis plakatas. 1941

kinimai ir pan. tėra „viena iš“. O taip pat labai svarbu, kas yra kareivio dalinio vadas, maitino jį paskutines tris dienas ar ne, ką jis matė, žygiuodamas teritorija, kaip elgėsi vietiniai gyventojai... Labai daug veiksnių, todėl ir užsiimti socialine psichologija yra sudėtingiau nei apskaičiuoti kosminio laivo trajektoriją. Su kosminiu laivu viskas paprasta: trys Newtono dėsniai, žinome jėgas, kurios gali veikti laivą, ir apskaičiuosime tra-

jektorija, nuo kurios jis nenukryps. Apie žmogų tokių dalykų pasakyti neįmanoma. Netgi žinodami, kad to žmogaus tėvas, tarkime, buvo išbuožintas, ar jis pats atsidėjo porą metų sovietiniame Gulage, tai dar nesako, kaip jis elgsis kare. Priežasčių gali būti daug, ir net tokių, apie kurias dar niekas nepagalvojo... Man trūksta instrumentų, kvalifikacijos visam tam užčiuopti, aš tai nuolat suvokiu ir vengiu kategoriškų išvadų. Ir primygtinai primenu skaitytojui: „Viskas daug sudėtingiau“, – taip ir vadinasi paskutinis knygos skyrius.

Man tai palieka stiprų įspūdį, nes kažką panašaus matau skaitydamas iš pirmo žvilgsnio visiškai teorinį veikalą – Hannah Arendt Totalitarizmo ištakas. Ji taip pat po kruopelę renka visus tuos dalykus, kurie jai atro-

Sovietinis plakatas „Kiekviena komсомolka privalo išmokti naudotis SSRS gynybos kovine technika“. 1932

do svarbūs iš perskaitytų tekstų bei dokumentų, ir mėgina piešti totalitarinio režimo ar visuomenės paveikslą. Ir kai skaitau Jūsų knygoje, trumpesniuose tekstuose ar interviu apie tą patį siužetą, jis Jūsų išguldomas vis tiksliau, bet nuo to tikslumo dalyko daugialypumas tik auga. Todėl ir norėjau pabrėžti savo įspūdį, kad dir-

va jūsų „totalitarizmo“ teorijai plėtoti jau yra gerai parengta. Mano galva, tai optimalus kelias, kaip suderinti matematiškai apskaitomus faktus, turtingą, bet su tiesa retai susitinkančią istoriografinę tradiciją ir teoriją – apie totalitarinės visuomenės žmogų ribinėje karo situacijoje.

Kitas klausimas – ta pačia kryptimi. Kai aš skaičiau Suvorovą, – nors ir, žinoma, tapau suvorovininku, – man regėjosi bent trys principinės problemos, kurias kelia jo mokymas apie karą. Pirmą – racionalizmas: būdamas karinis žvalgas, jis viską, ką pastebi, mėgina suvesti į planingą sistemą, kuriai vadovauja protinga laisva valia: protingas Hitleris (iki tam tikro momento), genialiai protingas Stalinas ir pan. Tad jei Stalinas buvo toks visa numatantis, tai iš kur toks sunkiai paaiškinamas bardakas sovietinės sistemos apačiose ir iš kur tokia katastrofa karo su Vokietija pradžioje? Antra problema – analogijos netaikymas (ko būtų logiška tikėtis iš racionalisto). Jis labai autentiškai aprašo RA moralinę degradaciją 1968-ųjų Prahoje, susidūrus su ne visai sovietine tikrove, tai kodėl to netaiko susidūrimui su ne visai sovietine tikrove atvejui 1941-ųjų vasarą? Trečia problema – providencializmas, kai jis prognozuoja žaibiškai sėkmingą RA „išvaduojamojo smūgio“ efektą Rytų Europoje, – pagaliau juk tai ta pati Rytų Europa, kurios nepavyko iki galo susovietinti per 40 pokario metų. Skaitydamas Jūsų tekstus, pirmųjų dviejų problemų kaip ir nematau: racionalizmą jūs įveikiate sudėtingos tikrovės rekonstravimu iš apačios, analogija Jums labai svarbus įrankis ir pavaizduojant panašumus, ir išryškinant skirtumus, o štai providencializmo pėdsakų pasitaiko. Klausiamas apie „pirmojo netikėto smūgio“ faktorių Jūs pasitelkiate klasikinį argumentą, kad nėra skirtumo tarp gynybinio ir puolamojo karo, yra tik kariaujantys žmonės... Bet vis dėlto: karo su Vokietija išvakarėse RA pasienio ruože buvo užkariautoja pajungtose teritorijose. Tai nebuvo vien pažįstamas rusiškas peizažas: tai buvo Lenkija, Lietuva, gana aiškiai priešišškai nusiteikusi aplinka ne tiek RA, kiek Partijai ir Vyriausybei, kurių prezidentijos pirmomis karo dienomis kaip tik beveik ir neliko. Tačiau panašiai buvo, bent iš dalies, ir su vokiečiais: irgi pajungtosios Lenkijos didžiulės teritorijos, irgi labai aiškiai priešišškai nusiteikę ir ne tokie jau taikingi gyventojai... Ar negalima čia pamąstyti apie karo pradžios šoko fenomeną? Negi Jūs nemanote, kad pirmasis triuškinantis smūgis – pasisekęs ar nelabai – nebūtų turėjęs poveikio ir Vėrmachtui, SS, eiliniam šauktiniui? Antra klausimo dalis: kai sykį pasidavėte provokacijai pasamprotauti apie alternatyvią istorijos eigą, tai tarsitelėjote, kad gal būtų ir visai nieko, jei tas išvaduojamasis/užkariaujamasis RA žygis būtų pavykęs, jei tai būtų išgelbėję tuos milijonus gyvybių, kurias nusinešė nacių okupacija Rytų Europoje...

Tai aš sakiau *Radio svoboda* interviu, ir tai sukėlė audringų diskusijų. Tačiau tai skirtingi klausimai, todėl geriau po vieną. Pirma, iš tikrųjų aš daug kartų atsakinėdamas į klausimą apie galimybę RA pirmai triuškinamai smogti arba komentuodamas Suvorovo požiūrį sakiau: nebūna puolamųjų/gynybinių tankų, lėktuvų ir pan... Dabar aš turiu pripažinti, kad buvau neteisus. Yra labai įdomus momentas: taip, nebūna puolamųjų ar gynybinių tankų, lėktuvų, netgi puolamojo ar gynybinio parengimo, nes galiausiai prieštankinė patranka turi pataikyti į tanką (frontu puolant, strategiškai ginant, atsitraukiant, kontratakaujant). Ir vis dėlto neseniai supratau, jog būna puolančioji ir besiginančioji armija. Taigi turiu pripažinti, kad tam tikra prasme Suvorovas buvo teisus, o aš – ne. Ką aš turiu galvoje? Menkai motyvuota (t. y. neturinti aukštos, tėvynės meilės etc. išreiškiamos motyvacijos) armija, kad ir kaip būtų keista, jei ir gali ką nors daryti, tai pulti.

Griauti, naikinti, plėsti...

Taip, šitaip sustiprėja pati žemiausia motyvacija: tampa įmanoma patenkinti savo griovimo, seksualinio prievartavimo, plėšimo instinktus, o antra, kai šitaip menkai ar žemai motyvuota armija puola, tai jai už nugaros stovi stipriai motyvuotas ir motyvuojantis užtvoros būrys ir ją stumia į priekį. Kaip Termopilų mūšyje persus. Taigi tokia armija, nepaisant menkos vidutinės parengties, gali pulti, tačiau spręsti tokius sudėtingus uždavinius kaip įnirtinga gynyba ar organizuotas atsitraukimas, ji negali. Užnugaryje plėsti nėra ko, ir netgi sovietinis statusas (1939) sako, kad atsitraukimas yra pats sudėtingiausias manevras. Nes kai kariuomenė pradeda trauktis, tai atsiranda paniškų, kapituliančių nuotaikų, realios galimybės pasiduoti ir nelaisvę (pakanka stovėti vietoj ir laukti). Šia konkrečia prasme Suvorovas buvo teisus: RA jei ką ir galėjo, tai tik pulti. Tačiau toliau, aš vis labiau įsitikinu, ji nieko negalėjo pasiekti. Esant tokiam menkam kareivių ir dar menkesniam karininkijos parengimui, tokiai nekokybiškai organizacijai, tai tebuvo milžiniška kautis nepajėgi minia. Per tris mėnesius ji įstengė susitvarkyti su suomiais. Bet su Vėrmachtu persvara tebuvo technikos, kariuomenių dydis buvo visiškai palyginamas. Ypač turint galvoje, kaip greitai „gyvoji jėga“ tirpo, vargu ar RA perėjimas į puolimą būtų sėkmingas. Juk kai ėjo hunai, tai jiems niekas nedraudė plėsti ir naikinti, tai laikyta normalia praktika. O RA kareiviui, kuris atėjo į buržuazinę Lietuvą, jei nepainioju, draudė netgi užėti į parduotuvę, – ne plėsti, o tiesiog užėti...

Kad moraliai nepalūžtu...

Turėjo dar daug ko nutikti, kad 1944–1945 m. vadovybė arba užmerkdamo akis prieš tai, ką RA išdarinėjo

Rytprūsiose, arba kažkuria prasme tai skatino. 1941 m. vasarą viso to nebuvo, todėl nemanau, kad būtų kažkas esmingai pasikeitę, jei RA būtų smogusi pirma, nors ir, žinoma, tokio sutriuškinimo nebūtų patyrusi. Galbūt net ir jai sulaukus vokiečių kontrasmūgio ir turint trauktis frontas būtų stabilizavęsis prie Dnepro... Galbūt. Pereinant prie antro klausimo, ar humanitariškai žiūrint raudonoji Rytų Europos okupacija būtų humanistiškesnė už vokiečių, – mes čia atsiduriame ant itin liulančio grunto. Kodėl? Jei lygintume realias vokiečių ir sovietų Lenkijos okupacijas, tai žinoma, nepaisant visų išsivaidymų ar pasipiktinimų iš šiuolaikinių lenkų ar lietuvių, sovietinė buvo švelnesnė: sovietinėje epochoje Pabaltijys gyveno geriau nei mano gimtasis Kuibyševas. Taigi lyginant realias situacijas sovietų režimas Rytų Europoje po karo – tai vaikų darželis palyginti su tuo, ką čia padarė naciai. Kita vertus, visi bandymai perkelti tai, kas vyko tikrovėje, į tai, kas galėjo nutikti išgalvotoje 1941 m. tikrovėje, yra klaidingi, nes mes pamirštame milžiniškos reikšmės faktorių – atominę bombą. Jos buvimas, kartu su galingosios JAV atėjimu į Europą, NATO aljanso sukūrimu etc., vis dėlto tam tikruose rėmuose sulaukė Stalino kėslų realizaciją. Manau, kad atominės bombos, JAV ir NATO faktoriai taip esmingai pakeitė sovietinės Rytų Europos okupacijos pobūdį, kad labai pavojinga vesti tiesiogines analogijas. Paprastas pavyzdys – Berlyno blokada 1948–1949 m., kuri dėl JAV įsijungimo pavirto aviaciniu šou. 1 lėktuvas per minutę: Sovietų Sąjunga blokuoja miestą, o amerikiečių lėktuvai ne tik maistą, bet ir žaisliukus mėtė. Net be nurodymų iš viršaus JAV lakūnai kooperavosi, darė tokius parašiutėlius ir mėtė saldaičius vokiečių vaikams.

Taigi pamėginkime pašalinti šį JAV veiksnį: kas būtų likę iš Vakarų Berlyno, kuris buvo visiškai užblokuotas, atskirtas nuo elektros energijos, maisto etc. Todėl aš kiek pasimetęs dabar, mėgindamas suprasti, ar buvau teisus, ar ne, kai samprotavau apie milijonų gyvybių išgelbėjimą, jei RA puolimas 1941-aisiais būtų pavykęs.

Galima samprotauti ir taip: Stalinui juk šitiekos žydų ir rytų slavų sunaikinimas, kurį įvykdė naciai, labai palengvino reikalą po karo, – jam neberekėjo to planinio naujų teritorijų 10 proc. gyventojų skaičiaus „nukensminti“, o kur dar „tarptautinės žydijos veiksnys“, kosmopolitizmas po karo...

Tai visiškai įmanoma, galbūt Jūs ir teisus.

Jūs jau paminėjote vieną dalyką, apie kurį Rusijoje dauguma žmonių nė nenutuokia, – tai RA Rytprūsiose 1945 m. pradžioje. Jūs esate pateikęs gana įdomų paaiškinimą, kuris mažai kam čia žinomas, gal trumpai

išdėstysite? Juk netgi Vakaruose, Vokietijoje, nelabai garsiai apie tai kalbama, minimi, tiesa, karo nusikaltimai, bet aiškaus vaizdo, kas ir kodėl vyko, nematome.

Aš iš tiesų rašiau didžiulį straipsnį „Pergalės pavasaris: užmirštas Stalino nusikaltimas“, kur išsčiau hipotezę, kad masiniai žvėriškumai civilių Rytų Prūsijos gyventojų atžvilgiu buvo ne atsitiktinis prievartos protrūkis, ne kerštas už skerdynes sovietinėje tėvynėje, o tikslinga speciali operacija, siekiant etninio numatytos teritorijos išvalymo. Tai buvo etninis Rytprūsių, aukštutinės Silezijos valymas, – tų teritorijų, kurios pagal Stalino užmanymą turėjo atitekti SSRS arba prosovietinei Lenkijai, kuri tuo metu projektuota kaip protektoratas ar net SSRS respublika. Taigi šias teritorijas nutarta išvalyti nuo vokiečių gyventojų, o būdas tam – paskatinti tam tikrą elgesį su taikiais gyventojais. Tai padėjo išvalyti teritoriją ir prisikimšti kišenės karinei, partinei ir kitokiai nomenklatūrai. Vakar viešbutyje Vilniuje kaip tik mačiau jubiliejinę laidą apie puikų sovietų poetą ir muzikantą Jurijų Antonovą. Ir toje jubiliejinėje laidoje, be menkiausio sumišimo šešėlio, taip nostalgiskai prisimenama, su patosu, jog jis išaugo sovietinio karininko šeimoje, jo tėvas buvo pulkininkas, tarnavo Vokietijoje, ir kai tėtis pulkininkas grįžo iš Vokietijos, jam buvo išskirtas vagonas, kurį Jurijaus Antonovo, puikaus poeto ir muzikanto tėtis pulkininkas pilną prikimšo prisigrobtų gėrybių. Konkrečiai buvo paminėti baldai, inkrustuoti auksu. Tai buvo pasakyta tiesiai iš antrosios Rusijos valstybinės televizijos ekrano be menkiausio sumišimo, ką jau ten gėdos. Taigi iki šiandienos taip...

Taigi buvo nušauti vienu šūviu du zuikiai: ten neliuko vokiečių, pabėgusių nuo neįtikėtinų žiaurumų, ir kaip reikiant prisiplėšta: žinoma, gėrybės teko vadovybei, o kareiviams liko paprasti dalykai: gėrimai ir moterys. Dokumentų, patvirtinančių šią hipotezę, aš neturiu ir neįsivaizduoju, kas turi nutikti Rusijoje, kad tokio tipo dokumentai taptų prieinami kokiame nors archyve. Viskas, ką aš žinau apie Stalino „genialaus menedžerio“ sugebėjimų įgyvendinimą, leidžia tarti, kad būta grynai žodinių nurodymų: „Reikia taip sukresti vokiečius, kad jų ten nė kvapo neliktų, o teritorija galėtų tapti sovietinė“. Kodėl aš konstruoju tokią hipotezę? Pirma, ji labai logiška, bet aš suprantu Jūsų galimą prieštaraimą, kad ne viskas istorijoje būna logiška. Istorijoje labai daug nelogiškų, iracionalių dalykų. Todėl jei tokie Stalino veiksmai mums atrodo logiški, tai dar nereiškia, kad taip buvo. Antra priežastis – grynai psichologinė. Aš vis dar esu sovietinis žmogus. Mano tėvas kariavo, ir kaip tik Rytų Prūsijoje, tad man reikia už ko nors užsikabinti. Patyrusiam laivo sudužimą reikia užsikabinti už kokios nors nuolaužos. Man mieliau galvoti, kad buvo pikta diktatoriaus Stalino valia, kad buvo sukur-

ti specialūs ypatingieji būriai, negu įsivaizduoti, kad visa tai darė paprastas sovietinis žmogus. Aš suprantu, kad mokslinėje diskusijoje – tai ne argumentai, bet tai tik hipotezė... Įdomu tai, kad šitas straipsnis – absoliutus bestseleris mano internetiniame puslapyje, jis jau pasiekė 37 000 peržiūrėjimų, jis perpublikuotas daug kur, sulaukė daugybės laiškų, atsiliepimų, svarstymų. Taigi aš galėjau stebėti visuomeninę reakciją: manimi nepatikėjo beveik niekas. Dauguma, žinoma, pasipiktino: koks aš negeras žmogus ir kaip mane žemė nešioja! Nors tokių atsiliepimų buvo 95 proc., net ir tų, kurie leidosi į diskusijas, kad toks nusikaltimas buvo (taigi buvo pasirengę pripažinti tikrovę, o tokia buvo tikrovė: vykdytas nusikaltimas), absoliuti dauguma nepriėmė mano hipotezės. Esą Soloninas nepataisomas idealistas, nereikia išgalvoti jokių zonderkomandų, kad tai ir buvo normalus sovietinis, laukinis rusas, kuris atsidūrė Europoje. Toks kolektyvinis balsas tų, kurie skaitė...

Bet juk jūsų argumentai – ne tik dedukciniai. Stalino citatos juk ir yra tikriausioji tikrovė, kai kalbame apie Sovietų Sąjungą. Tai, ką pasakė ar parašė Stalinas, būdavo arba tapdavo tikrove. Aš tokiu pat keliu priėjau prie hipotezės, kodėl Stalinui reikėjo Lietuvos, kai mainytasi interesų sritimis 1939-ųjų rugėjį.

Ir kodėl?

Lietuva – tai koridorius į Rytprūsius, kurią planuota imti pagal tuometinį išvaduojamojo karo įsivaizdavimą, net ne planus, nes juk ėjo tik 1939-ieji... Rytprūsių motyvas matomas ir karinių derybų su prancūzų ir britų delegacijomis metu rugpjūčio viduryje, netgi (prisiminkim Konstantino Simonovo 1938 m. eiles „[...] prie Karaliaučiaus auštant, mes būsime sužeisti abu“). Toki teritorijos valymo metodą Stalinas jau buvo taikęs: Rytų Azijoje, Čėčėnijoje, taigi nieko ypatingai nauja. Kitas dalykas – vokiečių moterų prisiminimai, ypač pasirodę po Vokietijos susivienijimo. Ir štai ten pasakojama apie parodomuosius prievartavimus, inscenuotus kankinimus. Parodomasis momentas juo pastebimesnis, nes RA – ištisinis bardakas, todėl bet kokie tvarkos momentai įsimena. Todėl man Jūsų straipsnis, pasitelkiantis kaip argumentą Stalino žodžius, neatrodo toks niekuo nepagrįstas...

Jūs man priminėte vieną argumentą, kurį aš pasitelkiau savo straipsnyje, – nors tai ir mano straipsnis, bet buvau pamiršęs. Tai visiškai aiškus RA elgesio pokytis, kai ji išėjo iš teritorijos, numatytos aneksuoti ir atsidūrė teritorijoje, kuri vėliau tapo VDR. Aš ten pasiremiu Stalino įsakymu, kaip Jūs turbūt prisimenate. 1945 m. balandžio viduryje, prieš keletą dienų iki Berlyno operacijos pradžios, pasirodo Stalino įsakymas, kuriame

tiesiogiai liepiama pakeisti elgesį su Vokietijos civiliais gyventojais. Ir tai įsakymas, adresuotas 1-ojo Ukrainos ir 1-ojo Baltarusijos frontų, kurie puolė Berlyną, vadams, tačiau neskirtas 3-ajam ir 2-ajam frontams, kurie tęsė karinius veiksmus prie Baltijos jūros. Negi buvo sunku prirašyti prie adresatų dar vieną frontą? Ne, to pamiršti Stalinas negalėjo, kaip ir negalėjo būti kanceliarinė klaida. Ir ši tiksli formuluotė „pakeisti elgesį su gyventojais“ leidžia tarti, kad būta kitokio ankstesnio įsakymo...

Ir uždangai – reikia aktualizuoti mūsų pokalbį to, kas dabar vyksta Rusijoje, linkme. Vienas dalykas, kuris aiškiai pakito per paskutinius penkiolika metų: dėl RA kokybinės ir kiekybinės sudėties 1941 m. pavasarį taip stipriai nebesiginčijama. Tie dokumentai, kuriuos minėjote, nebėra paslaptis. Jie įvesti į apyvartą, tapę visuotiniu labu, nors ne visi sugeba atitrūkti nuo Suvorovo „gaudymo už uodegos“ ar volų bei šarvų kiekybinių charakteristikų. Tačiau yra trys sritys, kuriose nežinia kas vyksta. Pirmoji – Rusijos valstybinė politika Antrojo pasaulinio karo klausimais. Mes matome pastangas kažką planinga šiais klausimais (filmai, vadovėliai, TV laidos) daryti, bet kaip Jūs tai suvokiate bei interpretuojate? Antra sritis – pavadinkime ją profesionaliąja istoriografija. Tai, ką kadaise pradėjo tas pats Čubarjanas, ar Sergejus Slučas, ar Michailas Meltiuchovas, ar Vladimiras Nevezinas? Kas iš to liko? Ir trečia – situacija su atmintimi. Kai Jūs pradėjote rašyti, Jums daug kas pradėjo siūsti savo ar savo artimųjų atsiminimus. Kaip Jūs suvokiate, kas šiuo metu vyksta su karo atmintimi Rusijoje?

Lengviausia atsakyti apie antrą sluoksnį, nes su juo viskas aišku: profesionalioji Rusijos istoriografija – vi-

siška katastrofa. Tai skamba labai iššaukiamai iš mano pusės – žmogaus, kuris to oficialiojo mokslo atžvilgiu yra marginalas. Ir vis dėlto turiu sakyti tiesą: visos mokslinės institucijos, pradedant universitetų katedromis, baigiant mokslinių žurnalų redakcijomis, – ten pagrindinius postus užima tie patys, kurie sėdėjo prie SSKP. Leidžiu sau tvirtinti, kad jokiaje posovietinės visuomenės srityje Rusijoje nebuvo tokio iššaukiančio tęstinumo. Versle – kiti žmonės, nes prie komunistų verslo nebuvo. Net didžiųjų federacinių įmonių vadovybėje dažnai – nauji, jauni vadybininkai. Ir administraciniame aparate Putino-Medvedevo epochoje, iš jo po truputį traukiasi sričių partijos sekretoriai, ateinant naujai komandai. Geresnė ji ar blogesnė, tai bent jau kiti veidai ir vardai. Kalbant apie socialinius mokslus ir ypač istoriją, tai vis tie patys žmonės, kurie šeštame septintame dešimtmetyje apsigynė kandidatines, vėliau daktaro disertacijas, kurie visą gyvenimą dirbo marksizmo-leninizmo katedrose... Ir ten nepasikeitė niekas, išskyrus stiprėjančią senatvinį marazmą. Štai paminėjote Visuotinės istorijos instituto direktorių Čubarjaną – juk jam jau 80! Vyrai, juk tokia amžiuje jau reikia ilsėtis, arbatėlę siurbčioti kur nors viloje, o ne vadovauti, ir dar tuo pačiu stiliumi, didžiuliam institutui! Iškalbingas katastrofos istorijos moksle pavyzdys: mano geras draugas gynėsi daktaro disertaciją (taigi katastrofa dar ne galutinė, jei kažkas rimtas disertacijas ginasi) iš aviacijos istorijos Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. Ir ten, pristatydamas savo tezes, ištarė *советско-польская война*. Tai buvo tik frazė, be jokios interpretacijos ar nuorodos į kontekstą, bet tai vos nesužlugdė viso gynimo. Koks Tarybų Sąjungos karas su Lenkija? Jūs išprotėjote?! RAUDONOSIOS ARMIJOS IŠVADUOJAMASIS ŽYGIS į vakarų Baltarusiją

Anthony Bloom

DVASINĖ KELIONĖ

Iš anglų kalbos vertė Vytautas Ališauskas ir Žilvinas Bieliauskas

Vidinės kelionės gairėmis šioje knygoje pasirinkti jaudinantys Evangelijos puslapiai. Jų apmąstymui išminties semiamasi iš Rytų ir Vakarų krikščionių dvasinio mokymo ir iš asmeninės ganytojo ir vienuolio patirties.

Anthony Bloomas – stačiatikių vyskupas, visą gyvenimą dirbęs tremtyje – Prancūzijoje ir Anglijoje, gebėjo dvasinės patirties gelmėje rasti atsaką į mūsų laikų europiečio rūpesčius ir paieškas.

Ši knyga, tėvo Stanislovo pastangomis pasirodžiusi pagrindžio savilaidoje, lieka tokia pat gyva ir šiandieniam dvasinių orientyrų ieškančiam žmogui.

aidai

ir vakarų Ukrainą! Ši katastrofa istorijos moksle jau įvykusi. Ir, kaip suprantu, visus tai tenkina. Ir bent kol mano minėti vadovaujantieji katedrų, fakultetų ir institutų asmenys gyvi, – o man, kaip tarp žydų įprasta, belieka palinkėti gyventi šimtą dvidešimt metų, – ta katastrofiška būklė išliks.

Kalbant apie visuomenės, arba, kaip įprasta sakyti, kolektyvinę tautos atmintį, pastebimi du visiškai skirtingi, vienas kitą eliminuojantys procesai. Tie karo veteranai, – tikri, nes atskirą kategoriją sudaro tie, kuriuos vadinu lekcijų raudonajame kampelyje veteranais. Jiems dabar apie šešiasdešimt, ir apie karą jie žino iš oficialių pasakojimų maždaug nuo 1960 m. Jų atveju psichologinės intoksikacijos laipsnis toks stiprus, kad dabartinis šešiasdešimtmetis tarybinis žmogus, kurį šiandien reikėtų vadinti rusu, tvirtai įsitikinęs, kad jis – karo įvykių liudytojas. Jis tiek prisiklausė paskaitų ir pasakojimų (raudonasis kampelis, sovietinis kinas), kad dėl savo buvimo tiesioginiu liudytoju neturi jokių abejonių ir yra įsitikinęs savo teise man pasakoti, kaip viskas buvo iš tikrųjų. Bet mes ne apie juos, o apie karo veteranus, kuriems dabar 85, 90, – jų dar, dėkui Dievui, yra likusių. Jie dabar nebeturi ko bijoti, ir tie jų, kurie dar turi jėgų tokiaame amžiuje, užrašydina savo atsiminimus, juos aplanko istorikai, žurnalistai ir šis atminties sluoksnis pamažu pradeda įeiti į visuomenės sąmonę. Ir tai labai gerai. Su didžiuliu pasitenkinimu aš galiu konstatuoti, jog knygų serija *Aš koviausi su T-34*, *Aš koviausi su IL-2* etc., Artiomo Drabkino leidžiama pokalbių su karo veteranais serija, – mano nuostabai ir džiaugsmui tapo Rusijos karo istorijos knygų rinkos bestseleriu. Tam esama paklausos, jaunimas tai skaito, ir toks vidinės cenzūros mažiausiai varžomas atsiminimų srautas pasiekia visuomenės sąmonę. Tai didžiulis plusas. Priešingą poveikį skleidžia televizoriaus dėžutė, kuri transliuoja tokias neapykantos Vakarams ir Amerikai penki minutes (prisimenant Orwellą), kokių aš nepamenu net iš Brežnevo laikų. Tai tiesiog zoologinis antiamerikanizmas. Tai persunkia jaunimo smegenis, yra tapę normaliu dalyku tarp dvidešimtmečių ar dvidešimtpenkiamečių Maskvos vadybininkų, kurie važinėja su amerikietiškais (japoniškais, vokiškais) automobiliais, naudojami amerikietiškais *windows*, tačiau yra persisunkę neapykanta *amerikosams*, *pindosams*, kurie mums visada kenkia, mums pavydi, nes mes didžiuliai ir geri, todėl reikia juos „galabiti išvietėse“. Tokios nuotaikos užkerta kelią bet kokiam senųjų mitologemų atsikratymui. Žingsnis į kairę ar į dešinę šitaip apnuodytiems žmonėms prilygsta pabėgimui. Tai atsakymas į trečią klausimo dalį, o kokia buvo pirmoji?..

...tai beveik viskas, klausiau apie valstybės politiką Antrojo pasaulinio karo klausimu, yra ji ar ne? Prate-

siant tai, ką sakėte: kiek apgalvotas, racionalus ir sąmoningas yra tas neapykantos priešui skleidimas?

Prieš porą dienų man teko kalbėtis Estijoje su keletu gana žinomų intelektualų. Nors pokalbis plėtojosi visai normalia vaga, vienas jų pradėjo kalbėti tokius stebėtinus dalykus, – jei tai būčiau išgirdęs Rusijoje, manęs tai nestebintų, tačiau čia buvau sutrikdytas: sėdime kavinėje Talino Rotušės aikštėje ir aš klausausi, kokie amerikiečiai blogi žmonės, kaip jie nori pavergti visą pasaulį, visur lenda, daro karo nusikaltimus ir yra blogio išsikūnijimas. O kai po to paklausiau, o kas šitas draugas, tai paaiškėjo, kad tai tikrai draugas – buvęs KGB darbuotojas. Beje, normalus, likęs dirbti Estijoje, tapęs lojaliu šiai šaliai, tikrai ne penktoji kolona. Tačiau pamatai, kurie buvo padėti jaunystėje, lieka ilgam, o buvusių čekistų, kaip visi žino, nebūna. Užvakar aš tai ir supratau, kas įlieta į šitas galvas ir kas veši Putino ir jo komandos galvose. Jie užaugo, susiformavo ideologinės priešpriešos atmosferoje, nuolatinės frustracijos būklėje. Kai aš brendau, irgi jaučiausi frustruojamas to, kad man sistemingai meluoja, man tai įkyrėjo, ir aš pribrendau tam, kad parašyčiau visas penkias savo knygas. O šie draugai brendo ir gyveno kitokios frustracijos dvasioje: jie visą gyvenimą norėjo galabiti išvietėje Ameriką, tačiau visą laiką nutikdavo atvirksčiai. Ir čia dar subyrėjo Varšuvos sutartis, sugriuvo Sovietų Sąjunga, o dar ir Rusija pavirto nežinia kuo, negali kosminį laivą nešančios raketos paleisti iš dešimto karto. Suprantate, vyksta klaiki frustracija: viena vertus, labai norisi dusinti amerikiečius, tačiau viskas vyksta atvirksčiai, ir dar reikia Amerikoje pirkti viską nuo kepurės iki batų. Todėl manau, kad tai, ką jie išmeta publikai į televizijos ekranus, yra visiškai „nuoširdu“, tai čekistinės nomenklatūros širdies šauksmas. Esu tikras, kad jei dabar Rusijos valdžioje būtų ne čekistų, o kokio kita nomenklatūra, kad ir ta, kuri buvo prie Jelcino (gal jie ir nebuvo geresni, gal kuo ir blogesni, bet bent jau ne čekistai). Tačiau šitie vaikinai taip susigyvenę su priešprieša Amerikai ir taip slegiami nuolatinį dvasios pralaimėjimų, kad yra tiesiog pamišę dėl revanšo.

Todėl ir Stalinas – jų tikrasis herojus, nes jam neblogai sekėsi galabiti...

Taip, jis galabijo, jo akivaizdoje jie stovėjo kariškai išsitempę. Čekistai mėgsta pasakoti istoriją, kad kai Stalinas įeidavo, Churchillis pašokdavo iš krėslo, nes negalėdavo atlaikyti šio milžino geltonų akių žvilgsnio, drebėdavęs kaip triušelis. Ar taip buvo, ar nebuvo, tačiau pagrindinis pasakojimų apie Staliną motyvas, – „kai mūsų visi bijodavo“. Svarbiausias malonus atsiminimas: „mūsų visi bijojo“... Ar dar reikia komentarų? ❧

Apie architektūros politiškumą

MANTAS ADOMĖNAS

Neseniai, popierių krūvoje ieškodamas užsimetusio teksto, atsiverčiau senų užrašų pluoštą, kuriame akį patraukė gelstelėjusio puslapio paraštėje pasižymėta eilutė: „Lietuvoje nėra architektūros, nes nėra politikos. Architektūra – politiškiausias iš menų“. Rašyta, galima spėti, apie 1995 metus. Per penkiolika metų daug kas keitėsi – bet pasikeitė mažai. Tiek ne daug, kad ir dabar galiu būtent šia citata pradėti skiltį – refleksijų ciklą, skirtą architektūros ir politinio mąstymo sankirtoms, skirtą apmąstyti miestui, kuris drauge yra ir politikos, ir architektūros faktas.

Vis dėlto toks teiginys reikalingas paaiškinimo. Kaip galima teigti, kad neturime politikos – ir 1995-aisiais, ir dabar? Juk veikia Seimas, vyksta rinkimai ir t. t. Juo labiau – kaip galima sakyti, kad neturime architektūros? Argi nėra akivaizdus priešingos tiesos įrodymas visas dešinysis Neris kranas, užstatytas naujais pastatais, kurie neįmanomi nepastebėti, net iš Senamiesčio matomi, kyla į padanges?

Suprasti tos lakoniškos frazės mintį galėsime tuomet, kai į architektūrą ir politiką pažvelgsime kiek kitaip, ne kaip į akivaizdžią empirinę duotybę – „namai statomi, rinkimai vyksta“. Erikas Petersenas kadaise rašė, kad drabužio problema nėra deramai suprantama, nes į drabužį žiūrima kaip į moralės reiškinį, tuo tarpu idant deramai jį suprastume, turime atsigręžti į teologiją. Panašiai ir norint suprasti architektūrą, reikia žvelgti į ją ne kaip į pragmatinę funkciją ar estetinį faktą, o kaip į metafizinį reiškinį, glaudžiai suaugusį su politiniu žmogaus būties matmeniu.

Tą aiškiai juto senovės rašytojai,

tiek architektūrą, tiek politiką kildindami iš pirmykščio nuopuolio patirties, tiek vieną, tiek kitą priskirdami tai susvetimėjimo būsenai, kurią archajiškas mąstymas įvilkdino į Aukso amžiaus baigties arba išvaymo iš Rojaus vaizdinius. Nei politinės organizacijos, nei architektūros nereikėjo prieš nuopuolį – Aukso amžiaus žmonės sau pakankami, jų gyvenimas vyksta savitame pirmykščiame „gamtos būvyje“, priešiško nesudrumstos harmonijos su aplinka būklėje. Antikos naratyvuose, kalbančiuose apie civilizacijos ištakas (pavyzdžiui, Protagoro kalboje to paties vardo Platono dialoge), miesto – architektūros – atsiradimas siejamas su poreikiu gintis nuo priešiškos fizinės aplinkos ar nuo kitų žmonių. Tos pačios priežastys pagrindžia ir žmonių būrimąsi į politinę bendruomenę; abu veiksmi, galima sakyti, yra neatskiriami, tai tik dvi to paties proceso išraiškos. Vitruvijus įvairius architektūros elementus aiškina kaip pirmykštės žmogaus gamtinės aplinkos reminiscencijas; kolonada, pasak jo, atkartoja kadaise žmogaus paliktos pirmykštės girios medžių kamienus. Su nuopuoliu sietinas ir kitas svarbus architektūros aspektas – šventovė, sakralinis ar teologinis architektūros vaidmuo (beje, irgi susijęs su politiškumu, nors ši sąsaja sudėtingesnė). „Pirmykštėje“ žmogaus būklėje nebuvo šventovių, nes nebuvo ir religijos kaip susvetimėjimo – visi buvo Dievo akivaizdoje. Mesijinės vizijos pranašauja būtent šios būsenos sugrįžimą: taiką ir gamtoje, ir tarp žmonių, ir, galiausiai, tai-

ką tarp žmonių ir dievų (Vergilijaus *IV Ekloga*). Įveikus nuopuolio sukeltą susvetimėjimą, šventovių neberekės – *Aprėškimo Jonui* dangiškojoje Jeruzalėje nėra šventyklos, nes „Dievo Avinėlis yra jo šventykla“. Politinės utopijos, vaizduojančios susvetimėjimo ir nuopuolio įveiką politinėje plotmėje, lygia greta pranašauja architektūros poreikio baigtį. Idealusis Platono miestas nebus juosiamas gynybinių sienų, nes jį kaip skydas gins jo piliečių dorybės: teisingumas, neleidžiantis daryti skriaudų kitiems, už kurias reikėtų keršyti, susiturėjimas, sulaikantis nuo ekonominės ir politinės ekspansijos poreikio, išmintis, apsauganti nuo išivėlimo į karus, galiausiai, užpuolimo atveju už miestą žūti pasiryžusių piliečių drąsa. Na, ir lietuvių kalba neperteikia tokių žodžių kaip *civitas* ar *polis* dviprasmybėje glūdinčios įtampos, kai tas pats žodis reiškia ir politinį, ir architektūrinį vieneta: „miestas / valstybė“.

Tačiau architektūros ir politikos sąsaja nėra vien egzotiškos Antikos autorių ištaros ir teologiniai ar mitiniai vaizdiniai. Pačia savo prigimtimi architektūra yra priemonė, kuria žmonių bendruomenė artikuliuoja pati save, savo tapatybę ir vertybes kito atžvilgiu. Tas „kitas“ gali būti įvairus –

pavyzdžiui, kitas politinis organizmas, kai miestas savo sienomis kitiems miestams ir valstybėms praneša esąs sunkiai paimamas ir brangiai savo laisvę ginšiantis. „Kitas“ gali būti ir kiti to paties miesto piliečiai, kai miestiečių šeima savo namais praneša bendrapiliečiams apie savo

padėtį visuomenėje ir aspiracijas, išreiškia savo vertybes. Anglijoje minimalus visuomenės sąrangos (ir statistikos) vienetas – *household*, atitinkas graikiškąjį *oikos* ir lietuviškai vertinas turbūt „namais“. Būtent architektūrinė sąvoka „namai“ šiuo atveju pavartota paženklinti šeimą kaip Aristotelio minimalų politinį vieneta, kaip politinio organizmo mikrokosmą. Net ir pavienis namas yra politinio vieneto – šeimos – sąvokos artikuliacija, reprezentacija visuomenei: namai tarpininkauja tarp šeimos, mažiausios visuomenės ląstelės, ir visuomeninės erdvės, suteikdami jai luobą ir priebėgą, o drauge ir regimą išraišką. Per savo namus šeima dalyvauja viešojoje erdvėje – per namus, per architektūrą šeima apsibrėžia socialinės hierarchijos atžvilgiu, išreiškia savo tapatybę praeiviams gatvėje. O būsto struktūros keitimasis (iš namo į butą) koreliuoja su šeimos struktūros ir visos visuomenės, politinio organizmo kaita. Taigi netgi už pačios elementariausios ir atomiškiausios architektūrinės formos – namų (ar tai būtų namas, ar butas) – glūdi šeima kaip politinis vienetas. Individas kaip toks architektūrinės išraiškos neturi. Galiausiai per bažnyčią tikėjimo bendruomenė susitelkia (*ecclesia* yra „susirinkimas“), apsibrėžia, „išsirikiuoja“ radikaliai Kito – Dievo – akivaizdoje ir tą savo santykį komunikuoja, kaip graži romėniška frazė sako, *urbi et orbi*, „miestui ir pasauliui“. Taigi architektūra kaip meninė kalba dvejopai susijusi su politiškumu: viena vertus, architektūra suponuoja politiškumą, būdama tam tikro politinio ar bendruomeninio vieneto architektūra, antra vertus, ji kuria politinį santykį, artikuliuodama tos bendrijos tapatybę kitų akivaizdoje ir kitiems. Architektūra – tai regimas pavidalas, per kurį bendrija komunikuoja su savo išore.

Žinoma, tuo anaiptol nenoriu pasakyti, kad architektūra neturi pragma-

tinės funkcijos: saugoti nuo šalčio ir drėgmės, ginti nuo vagių ir plėšikų, suteikti erdvę, kur žmogus galėtų būti pats sau vienas, „šeimos ratelyje“ arba „privatus asmuo“, kurį graikai vadindavo keistų permutacijų sulaukusių žodžiu *idiotēs*. Tačiau noriu atkreipti dėmesį, kad net ir paskutiniosios dvi pragmatinės funkcijos – ginti nuo vagių ir sudaryti „privačią“ erdvę – drauge turi ir neatskiriama politinę konotaciją. O dėl šalčio ir drėgmės – čia vėlgi pravarti architektūros ir drabužio analogija: drabužis irgi sergsti nuo stichijų, tačiau tuo jo funkcija nei baigiasi, nei prasideda – antraip šiltuose kraštuose jie išvis nebūtų naudojami. Lygiagrečiai „metafiziniam“ drabužio statusui, apie kurį kalba Petersonas, dera kalbėti apie politinę architektūros funkciją, iš pašaknų su architektūros pragmatiniu vaidmeniu susijusių ir nuo jo neatskiriama. Architektūroje praktiškumas yra organiška estetikos, simbolizmo ir meninės kalbos dalis – tačiau tai praktiškumas veikiau Aristotelio *praxis*, negu utilitarinio praktiškumo prasme: kaip kūnui drabužis, taip ir politiniam kūnui pastatai yra drauge ir praktiškumo padiktuoti, ir tą praktinę imperatyvą pranokstantys. Stilius tiek drabužiuose, tiek architektūroje juk nėra būtinas, o vis dėlto be jo nei drabužių, nei pastatų įsivaizduoti neįmanoma. Tai organiška praktiškumo išraiškos dalis: neįmanoma pastatyti pastato, kuris neturėtų stiliaus, neturėtų vietos estetinėje skalėje ir nieko nekomunikuočių – sakyti apie drabužį ar pastatą „be stiliaus“, reiškia „estetiškai prastas“, neturi *autentiško*, tolydaus ir nuoseklaus stiliaus.

Architektūros meniniam „kalbėjimui“ – procesui, kuriuo ji artikuliuoja politinės bendrijos tapatybę – suvokti svarbios kelios sąvokos, kurių čia išsamiai aptarti nevaliosiu, galiu tik įvardyti. Pirmiausia, be abejo, „tvarkos“ sąvoka: architektūra vizualiai ir erd-

viškai išreiškia vidinę pačios bendrijos sąrangą, sutvarkymą, lygiai kaip ir jos santykį su kitomis bendrijomis, jos vietą platesnėje, „architektūrinėje“ santvarkoje – todėl su tvarkos momentu glaudžiai susijusi „hierarchijos“ samprata. Kita svarbi sąvoka – reprezentacija; jos dėka suvokta ar instinktyviai juntama politinės bendrijos tapatybė artikuliuojama vizualinėmis priemonėmis erdvėje. Erdvė, kuri yra ir pagrindinė architektūros „medžiaga“ bei priemonė, ir jos plotmė ar kontekstas, yra dar viena svarbi suvokimo ašis.

Dabar jau galima pamėginti atsakyti į pradinį klausimą: kuria prasme galima teigti, kad Lietuvoje nėra architektūros, nes nėra politikos? Lietuvoje nėra politikos (ir architektūros) ne ta prasme, kad neatliekamos tos pragmatinės funkcijos, kurių iš šių dviejų sričių tikimasi: įstatymai leidžiami ir rinkimai vyksta, lygiai kaip ir statomi namai, saugantys nuo drėgmės, vagių bei šalčio. Tačiau nėra architektūrinės formos, kuri artikuliuotų politinės bendrijos tapatybę ir idealus. Lygiai kaip nėra ir tos politinės bendrijos tapatybės, galėtume pasakyti – „nacionalinės idėjos“, – kuri autentišką architektūrinę raišką galėtų įkvėpti. Tai sudėtingo, nevienalyčio ir nevienaprasmio civilizacinio proceso rezultatas; priežastys platesnės ir jų nepaaiškinti vien netektimis, kurias patyrėme dėl sovietinio režimo. Kaip dar ano amžiaus viduryje sakė George'as Bernanosas, „senojo miesto dievai mirę“. Reprezentacijos mechanizmai stringa ne vien Lietuvoje ar posovietinėje erdvėje, tačiau čia šita autentiškos architektūrinės formos krizė – politinės tapatybės ligos simptomas – juntama ryškiausiai. O kol nepasikeis ta pamatinė politinė tikrovė, tol ir architektūroje būsime pasmerkti tik svetimų formų kartojimui ir gyvenimui svetimos vaizduotės sukurtuose pavidaluose. ❧

NEPASTEBĖTA FELIKSO KONECZNY ĮTAKA STASIO ŠALKAUSKIO IR ANTANO MACEINOS POLEMIKAI

Alvydas Jokubaitis

Šis straipsnis parašytas prieš dvidešimt metų. Turėjo būti kažkur (regis, Telšiuose) paskelbtas, bet taip ir liko mašinraščiu. Prieš du dešimtmečius bent jau autoriui jis atrodė vertas publikacijos. Vertinant didelius dabartinių permainų tempus, dvidešimt metų – tai jau beveik epocha. Dabartiniams studentams egzotiškas atrodo vien spausdinimo mašinėle atspausdintas tekstas. Dvidešimties metų senumo gamtos mokslų atstovų tekstai jau seniai yra atsidūrę šiukšlyne. Tai tik didina norą šį straipsnį paskelbti. Humanitarinių mokslų atstovai neturi būti vis pažangesnes technologijas įsisavinančio fabriko darbininkai. Žinau, kad šiuo metu beveik nepadoru rašyti apie Stasį Šalkauskį ir Antaną Maceiną. Žinau, kad lenkai Feliksą Koneczny padarė politiškai nekorektišku autoriumi. Tačiau, nepaisydamas šių aplinkybių, nematau, kas šiuos autorius gali pakeisti.

Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina buvo (ir turbūt lieka) žymiausi lietuvių filosofai. Šalkauskis Lietuvoje įtvirtino tautai svarbius visuomeninius ir kultūrinius principus formuojančio ir ginančio filosofo autoritetą, ir atitinkamą, ne tik siauriems akademiniams sluoksniams prieinamą, filosofavimo stilių. Ir jis, ir jo jaunesnysis kolega, tapo lietuvių kultūros ideologais. Jų kūryba domisi ne tik profesionalūs filosofai, bet ir eiliniai piliečiai.

Didelis Šalkauskio ir Maceinos autoritetas veikia jų dabartinius skaitytojus. Dažnai nuskamba arba perdėm kritiški, arba perdėm garbinantys balsai. Pasaulėžiūrinis šių autorių nusistatymas iššaukia kritiškus vertinimus. Apologetai Šalkauskio ir Maceinos pažiūras traktuoja dogmatiškai, o jų oponentai turi savo *a priori* suformuluotus kritinius argumentus. Filosofijos

---

ALVYDAS JOKUBAITIS (g. 1959) – filosofas, hum. m. dr., VU TSPMI Politikos teorijos katedros vedėjas, profesorius. Išleido knygas *Postmodernizmas ir konservatizmas* (1997), *Liberalizmo tapatumo problemos* (2003), *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas* (2005), *Politika be vertybių* (2008).

---

istorikai bando šiame ginče išlikti objektyvūs. Jie užsiima filosofų pažiūrų skaidymu į elementus, tipologijų kūrimu ir lyginamąja analize. Tačiau šiuo metu yra pradingęs svarbiausias dalykas – susidomėjimas Šalkauskį ir Maceiną jaudinusiomis problemomis.

Šalkauskio mokiniui Maceinai 1939 m. užbaigus straipsnių ciklą „Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra“, Lietuvoje baigėsi rimtas kultūros sintezės problemos nagrinėjimas. Vėlesni lietuvių autoriai nebejautė problemos rimtumo ir aktualumo. Juos domino Šalkauskio ir Maceinos pažiūros į problemą, bet ne pati problema. Galima tik spėlioti apie šio reiškinio priežastis: galbūt dingo klausimo aktualumas, o gal buvo pripažinta, kad Šalkauskiui ir Maceinai pavyko rasti atsakymą?

Norint sugrįžti prie pirminio kultūrų sintezės klausimo problemiško, galima prisiminti vieną mažai žinomą Lietuvos intelektualinio gyvenimo epizodą, susijusį su pirmuoju lenkų istoriko ir istorijos filosofo Felikso Koneczny (1862–1949) civilizacijų teorijos patekimu į mūsų šalį. Koneczny civilizacijų teorija yra rimta Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėjos kritika. Galima tik apgailestauti, kad tarp šių dviejų demarkacinės linijos atskirtų Vilniaus ir Kauno universitetų profesorių neužsimezgė tiesioginė diskusija. Tačiau Koneczny, net ir pats to nežinodamas, turi didelių nuopelnų lietuvių filosofinei ir kultūrinei minčiai.

1939 m. Maceina ryžosi peržiūrėti Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėją. Jis nebuvo skaitęs Koneczny veikalų, todėl jo idėjas perėmė tik iš vokiečių mokslininko Antono Hilckmano straipsnio vertimo į lietuvių kalbą, paskelbto *Židinyje*. Likimas lėmė, kad lietuviškas Hilckmano straipsnio vertimas, pasirodęs 1938 m., buvo blogas vertimas, tiesiog klasikinis blogo vertimo pavyzdys, kai pagrindinės sąvokos išverčiamos kitos prasmės žodžiais. Maceina liko nesupratęs tikrosios Koneczny civilizacijų teorijos esmės, tačiau ši aplinkybė nesutrukdė ryžtis Šalkauskio kultūrų sintezės idėjos revizijai.

1938 m. *Židinio* straipsnio autorius Antonas Hilckmanas (1900–1970) yra vokiečių kultūros istorikas ir teoretikas. Jis gimė Silezijoje, vėliau Mainco universitete dėstė istoriją ir istorijos filosofiją, paskelbė daugiau kaip 400 publikacijų. Hilckmanas Koneczny yra pristatęs net kaip genijų, liepęs Johanneso Gutenbergo universiteto auditorijoje pakabinti jo portretą. Jis daug nuveikė populiarindamas Koneczny idėjas Europoje. Tarp jo nuopelnų galima nurodyti ir lietuvišką 1938 m. *Židinio* publikaciją. Retas kuris kitas lenkų filosofas taip sėkmingai įveikė tarpukario Lietuvą ir Lenkiją skyrusią sieną.

Koneczny Lietuvoje geriau pažįsta istorikai, o ne filosofai. Didžiausią savo kūrybos dalį jis skyrė istorijos, taip pat ir Lietuvos, problemoms. Jo moksliniai interesai pasikeitė 1919–1929 m., jam profesoriaujant Vilniaus Stepono Batoro universitete. Būtent tuo metu jis iš istoriko tapo istorijos filosofu. 1921 m. Koneczny išleido dvitomį veikalą *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, kuriame išdėstė savo istoriosofines pažiūras. 1935 m. pasirodė jo brandžiausias mokslinis veikalas *O wielości cywilizacyj*, kuriame suformuluota originali, tarptautinio pripažinimo susilaukusi civilizacijų teorija. Koneczny žodžiais, pirmoji šios knygos redakcija gimė Vilniuje, mieste, kuriame, „siauros gatvelės kupinos didžiausių visuotinės istorijos problemų“¹. 1962 m., su Arnoldo Toynbee pratarne ir Hilckmano įvadininiu straipsniu, ši knyga išleista Londone².

Savo civilizacijų teoriją lenkų mokslininkas sukūrė norėdamas reformuoti istorijos mokslą ir istorijos filosofiją. Koneczny tikėjosi, kad remdamiesi jo pasiūlytu pažinimo metodu istorikai galės išspręsti istorijos filosofijos problemas. Savo metodą Koneczny apibūdino kaip indukcinį. Jo nuomone, istoriosofinius apibendrinimus galima daryti tik remiantis faktais. Tai reiškia, kad istorijos filosofijos išvados turi priklausyti nuo faktų ir metodų, o ne nuo filosofo pasaulėžiūros. Savo indukcinį

¹ Feliks Koneczny, *O wielości cywilizacyj*, Kraków: Gebthner i Wolf, 1935, p. 317.

² Feliks Koneczny, *On the Plurality of Civilisations*, Introduction by Anton Hilckman, Preface by Arnold Toynbee, (ser. *Polonica series*, Nr. 2), London: Polonica Publications, 1962.

³ Romanas Plečkaitis, Arvydas Šliogeris, „Vladimiro Solovjovo filosofijos įtaka Stasio Šalkauskio pasaulėžiūrai ikifriburginiu laikotarpiu“, in: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, serija A, 1973, nr. 4, p. 36.

metodą Koneczny priešpriešino spekuliatyviam, arba, kaip jis pats sakydavo, „meditaciniam“ istorijos filosofijos metodui, kuriuo naudojosi visi tarpukario Lietuvos kultūros filosofai, įskaitant Šalkauskį ir Maceiną.

Nagrinęjant Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės sampratą, būtina prisiminti tarpukario Lietuvos kultūrinio ir politinio gyvenimo aplinkybes. Susikūrus nepriklausomai Lietuvos tautinei valstybei, buvo atsisakyta kultūrinės tradicijos, kuriai priklausė Koneczny. Reikėjo daug ką pradėti iš naujo. Atsirado poreikis naujai interpretuoti Lietuvos istoriją ir numatyti gaires tautos kultūros ateičiai. Būtent šiame kontekste išvirtino garsioji Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėja. Šalkauskis lietuvių kultūrai ir jos istorijai suteikė naują – filosofinį matmenį.

Feliksas Koneczny (1862–1949)

Romano Plečkaičio ir Arvydo Šliogerio pastebėjimu, Šalkauskio mintis apie lietuvių tautos ir kultūros paskirtį bei Rytų ir Vakarų pasaulių kultūrinių pradų sintezę, pirmiausia gimė

kaip Vladimiro Solovjovo filosofijos ir šv. Tomo Akviničio pažiūrų sintezės idėja³. Tai patvirtina 1914 ir 1919 m. Šalkauskio laišakai Aleksandruui Dambrauskui. Anksčiau negu apie kultūrų sintezę jis pradėjo kalbėti apie dviejų skirtingų religijos filosofijų sintezės galimybę. Šalkauskis norėjo, kad „lietuvių sintezėje įvyktų Solovjovo sukatalikinimas, ir, atbulai, krikščioniškos filosofijos (ne katalikybės!) susolovjovinimas“⁴.

Vėliau, Šalkauskiui studijuojant Fribūre, Maceinos žodžiais, „solovjoviškas platonizmas buvo pagražintas Marco de Munnyncko friburginės scholastikos“⁵. Būtent Fribūre Šalkauskis susidomėjo kultūrų sintezės idėja. Jis iškėlė sau uždavinį sukurti lietuvių tautinę filosofiją. Pastaroji prasidėjo nuo teiginio, kad „tautinės civilizacijos problema Lietuvoj savo esmėj [yra, – A. J.] derinimas priešingų, bet niekad ne prieštarų Rytų ir Vakarų pradų“⁶. Tarpukario metais ši idėja įgavo geopolitinį turinį. Šalkauskiui artimesnis tapo Kazimieras Pakštas, o ne Maceina.

⁴ Stasys Šalkauskis, *Rinkiniai raštai*, redagavo Juozas Girnius, t. 1: *Filosofinės studijos*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986, p. 641.

⁵ Antanas Maceina, Laiškas „Aidų“ redaktoriui Juozui Girniui, in: *Aidai*, 1965, nr. 10, p. 444.

⁶ Stasys Šalkauskis, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: „Sakalo“ bendrovė, 1933, p. 21.

Pastarasis pirmasis suvokė kultūros filosofijos ir specializuotų humanitarinių bei socialinių mokslų suartėjimo būtinybę. Šalkauskis reikalavo aiškiai skirti filosofinio ir nefilosofinio pažinimo sritį. Maceina susidomėjo etnologija ir kitais specializuotais mokslais. 1936 m. straipsnyje „Pirminės kultūros pagrindai“ jis savo filosofines idėjas grindė etnologijos tyrinėjimais. Specializuotų mokslų studijos daug prisidėjo prie jo maišto prieš Šalkauskio kultūrų sintezės idėją. Tačiau ypač svarbų vaidmenį čia atliko Koneczny idėjų pristatymas *Židinio* žurnale.

Veikale *Kultūros filosofijos metmenys* Šalkauskis nurodė „kultūros“ ir civilizacijos“ sąvokų vartojimo painiavą: „kur vokiečiai vartoja žodį ‚kultur‘, prancūzai sako ‚civilisation‘“⁷. Ši painiava persimetė ir į paties Šalkauskio darbus. Jis hėgeliškai skyrė dvi kultūros puses – žmogus veikimą ir šito veikimo išdavą. Kultūrinis žmogaus nusiteikimas, jo nuomone, yra subjektyvus dalykas, o kultūrinė išdava – objektyvi. Būtent „šitai objektyvuotai visuomenės kultūrai geriausiai tinka civilizacijos vardas“⁸. Savo darbuose profesorius dažniausiai kalbėjo apie kultūrą, o jeigu vartojo „civilizacijos“ terminą, tai daugiau kaip kultūros sinonimą – „tautinė civilizacija“ – „tautinė kultūra“, „Vakarų kultūra“ – „Europos civilizacija“.

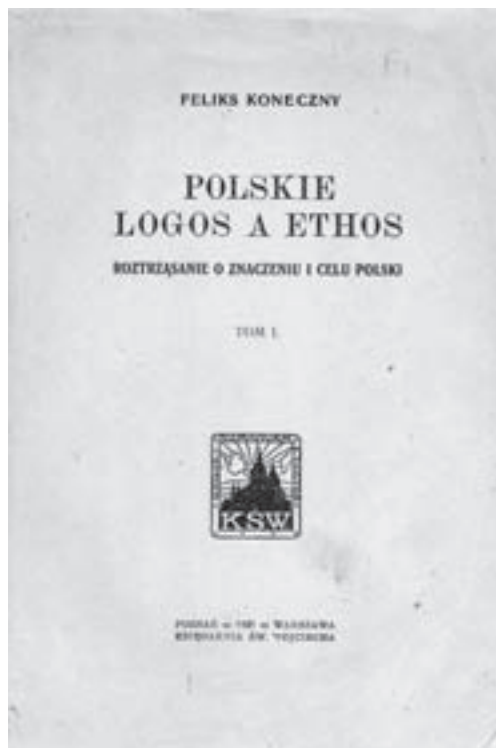
1938 m. geopolitinių diskusijų įkarštyje *Židinys* išspausdino Hilckmano straipsnį „Kultūrų įvairumo problema“. Šis straipsnis – tai Koneczny knygos *O wielości cywilizacyj* pagrindinių idėjų santrauka. Ten, kur Maceina rėmėsi šio straipsnio mintimis, nesunku suprasti, kad jis nebuvo skaitęs Koneczny darbų. *Židinio* redakcija atskirame komentare nurodė Koneczny teorijos prioritetą prieš Hilckmano straipsnį. Šis komentaras įdomus ir kitu atžvilgiu. Jame sakoma: „Koneczny nuomonė apie kultūrų sintezę yra iš dalies priešinga prof. S. Šalkauskio koncepcijai. Šią problemą svarstant, daug reikšmės turi ir terminologija, dėl kurios gili

kilti ir nuomonių skirtumų; kultūrų sintezė iš tikrųjų vyksta nuolat“⁹. Teigdamas tik dalinį lenkų mokslininko koncepcijos priešingumą Šalkauskio kultūrų sintezės sampratai, komentaro autorius neabejotinai pasidavė profesoriaus autoriteto įtakai. Koneczny teorija iš tikrųjų yra visiška Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėjos priešingybė. Redakcija klydo, teigdama, kad tarp Koneczny ir Šalkauskio teorijų egzistuoja tik verbalinis skirtumas. Už tariamo sąvokų skirtumo stovėjo dvi priešingos teorijos. Koneczny vartotą „civilizacijos“ sąvoką išvertus „kultūros terminu“, dingsta jo civilizacijų teorijos esmė.

Civilizacijos sąvokai Koneczny suteikė pagrindinės istoriografijos kategorijos reikšmę. Jis pripažino septynias lokalias civilizacijas. Kiekvienos jų viduje egzistuojančios atskiros kultūros, atspindinčios nevienodą tos pačios civilizacijos išsivystymo lygį. Tarp skirtingų civilizacijų egzistuoja kokybinis skirtumas, o tarp skirtingų tos pačios civilizacijos kultūrų – kiekybinis, arba tiksliau pasakius, laipsnio skirtumas. Tai klasikinė lokaliųjų civilizacijų teoretiko prielaida.

Lenkų mokslininko nuomone, negalima tapatinti civilizacijos ir tautinės kultūros. Civilizacija sąlygoja pagrindinius tautinės kultūros bruožus. Lenkų kultūra, Koneczny nuomone, priklauso lotyniškai civilizacijai, vienintelei civilizacijai pažįstančiai „tautos“ sąvoką. Jo žodžiais, „tauta gali atsirasti tik civilinę teisę turinčiose visuomenėse, kur valstybė remiasi į visuomenę“¹⁰. Kultūrų sintezė įmanoma tik tarp tos pačios civilizacijos kultūrų. Tarp skirtingų civilizacijų nuolatinė vyksta kova. Koneczny neneigė civilizacijų maišymosi galimybės, tačiau pažymėjo, kad galutinė šio proceso pasekmė – vienos iš civilizacijų žlugimas. Jo žodžiais, „civilizacija yra žmonių bendruomeninio gyvenimo sutvarkymo metodas“¹¹ (*Židinio* vertime šis teiginys klaidingai buvo išverstas pasitelkiant „kultūros“ terminą).

Ta pati civilizacija negali tvarkytis dviem skirtingais

Feliksa Koneczny veikalo *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski* viršelis (1921)

⁷ Stasys Šalkauskis, „Kultūros filosofijos metmenys“, in: Stasys Šalkauskis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 86.

⁸ *Ibid.*, p. 85–86.

⁹ Antonas Hilckmannas, „Kultūrų įvairumo problema“, in: *Židinys*,

1938, nr. 10, p. 409.

¹⁰ Feliks Koneczny, *O wielości cywilizacyj*, p. 306.

¹¹ *Ibid.*, p. 154.

metodais. Jos teisės struktūra turi būti suderinta su moralės, religinio ir ūkinio gyvenimo struktūromis. Koneczny žodžiais, „negalima būti dvejojai civilizuotu“. Veikale *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, jis apibūdino Abiejų Tautų Respublikos žlugimą: „siekdami Rytų ir Vakarų sintezės mes praradome nepriklausomybę“¹². Šalkauskis laikėsi priešingo požiūrio. Jo nuomone, Rytų ir Vakarų kultūrų sintezė yra Lietuvos nepriklausomybės garantas. Koneczny su kartėliu konstatavo: „kiek kartų Lenkijoje ieškota „Vakarų ir Rytų sintezės“, tiek kartų laimėdavo Rytai“. Jo nuomone, pagrindinis lenkų tautinio gyvenimo imperatyvas – laikytis Vakarų, t. y. lotyniškos civilizacijos. Civilizacijų paribys yra aršiausios kovos arena. Lenkų mokslininkas tragišku laikė patį civilizacijų kovos faktą, bet dar tragiškiau esą tautai gyventi ten, kur tiesiogiai – veidas į veidą – susiduria dvi skirtingos civilizacijos.

Maceina gyvai sureagavo į lietuvišką Koneczny idėjų pristatymą. Jo nuomone, „jeigu kultūrinė sintezė negalima, [...] tuomet iš tikro prof S. Šalkauskio koncepcija ne tik pasidaro nereali, bet tam tikru atžvilgiu net pavojinga“¹³. Tačiau Maceina nesuvokė lenkų mokslininkui svarbios „civilizacijos“ ir „kultūros“ perskyros. Negalima teigti, kad jo kultūrų sintezės samprata atsirado tik kaip Koneczny idėjų pristatymo *Židinyje* padarinys. Dar 1936 m. straipsnyje „Pirminės kultūros pagrindai“ jis rinkosi savarankišką problemos interpretavimo kelią, suformuluodamas mintį apie pradinį lietuvių kultūros sintetiškumą. Tačiau, greta to, negalima nematyti, kad Koneczny idėjas pristatančio straipsnio publikacija *Židinyje* iš esmės sutampa su svarbiu Maceinos kultūros ir istorijos filosofijos pažiūrų lūžiu.

Maceina pakeitė kultūrų sintezės problemos nagrinėjimo tvarką. Jis pirmiausia pasiūlė nagrinėti, kokia prasme, kaip ir kada apskritai galima kultūrų sintezė, ir tik po to aiškintis, kokia prasme, kaip ir kada yra galima lietuvių kultūros sintezė. Savo santykius su Šalkauskio teorija Maceina apibūdino teiginiu, kad Šalkauskio sintezės idėja yra tik intuicija, ir kaip tokia teisinga, tačiau nėra racionaliai argumentuota teorija. Straipsnyje „Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra“

Maceina nurodė net septynis Šalkauskio išvalgos trūkumus. Nors jo paties pasiūlyta kultūrų sintezės idėja neperžengė Šalkauskio kultūros sampratos rėmų, prie jo požiūrio į kultūrų sintezę pasikeitimo daug prisidėjo lietuviškas Koneczny teorijos pristatymas. Reaguodamas į Koneczny argumentus, Maceina pripažino, kad „kultūrų susimaišymas yra mechaninis dalykas, todėl nevienai kultūrai pražūtingas“¹⁴. Jis pasiūlė savo, nuo Šalkauskio besiskiriančią, kultūrų sintezės sampratą. Jo nuomone, kultūrų sintezė galima tik žmogaus dvasioje, ir jeigu žmogaus dvasia yra sintetinė, tai kartu ir kultūra yra sintetinė. Šis Maceinos samprotavimas reiškę, kad „jeigu tautinė individualybė yra sintetinė, iš jos kylanti kultūra gali būti ir dažniausiai esti sintetinė“¹⁵.

Naujai interpretuodamas 1936 m. mintį apie pradinį kultūros sintetiškumą, Maceina atmetė Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėją. Jo nuomone, lietuvių kultūrinė sintezė turi derinti pirmąsčius tautinės individualybės elementus. Jeigu lietuvių kultūra iš prigimties yra sintetiška, tai nėra reikalo sintetinti Rytų ir Vakarų kultūrinės įtakas. Ši sintezė „yra ne Rytų ir Vakarų, bet mūsų pačių [tautinės, – A. J.] individualybės pradų derinimas“. Kaip pastebėjo Arūnas Sverdiolas, „specifinis S. Šalkauskio sintezės sąvokai teikiamas turinys – Rytų ir Vakarų sintezė – čia eliminuotas“¹⁶.

1939 m. straipsnyje Maceina stengėsi apjungti Koneczny argumentą ir savo paties sukurtą kultūros sintetiškumo sampratą. Lenkų mokslininko teorija tapo tarpine grandimi tarp Šalkauskio ir Maceinos koncepcijų. Nors Maceina nesuvokė tikrosios Koneczny civilizacijų teorijos prasmės, ši aplinkybė nesutrukdė užsimegzti vienai įdomiausių tarpukario filosofinių diskusijų. Šalkauskis, Koneczny ir Maceina sukūrė tris skirtingas kultūrų sintezės koncepcijas. Visi jie kultūrų sintezės problemą siejo su tautinio pašaukimo klausimu. Galima tikėtis, kad sugrįžus prie šios praktiniu požiūriu aktualios problemos anksčiau ar vėliau bus sugrįžta ir prie šiandien pasenusiu atrodančio kultūrų sintezės klausimo. ❧

¹² Feliks Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. 1, Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 1921, p. 150.

¹³ Antanas Maceina, „Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra“, in: *Židyns*, 1939, nr. 4, p. 436.

¹⁴ *Ibid.*, p. 443–444.

¹⁵ *Ibid.*, p. 450.

¹⁶ Arūnas Sverdiolas, *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 189.

Nostalgijos ironija, arba Visur gerai, kur mūsų nėra

GUODA AZGURIDIENĖ

Rašau kovo 13-ąją – šviežiai po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dvidešimtmečio paminėjimo. Gražus man buvo tas minėjimas: giedras ir šventiškas, kokį galėtum išvaizduoti, bet koks anksčiau retai pasitaikydavo. Galėjai atpažinti Sąjūdžio laikų nuotaiką, nors buvo matyti daugybė jaunų žmonių, kurių „dainuojančios revoliucijos“ susibūrimuose nė negalėjo būti.

Tačiau kalbų apie tautą, vienybę ir mūsų valstybės ateitį tomis dienomis viešojoje erdvėje būta visokių. Apie tuos, kurie sako, kad sovietmečiu buvę geriau, nėra ką daug rašyti. Esama pakankamai objektyvių aplinkybių, kodėl kai kuriems žmonėms gali taip atrodyti, pavyzdžiui, turėtos privilegijos, išorinė „lygybė ir saugumas“, jaunystės nostalgija ir pan. Be to, jei žmogui svetimos egzistencinės problemos, asmenybės raiškos poreikis, tai ir saldus žodis „laisvė“ gali palikti beskonis.

Labiau trikdė negatyvūs ir pesimistiški balsai, skambantys iš menininkų ar kitų intelektualų lūpų. Vėlgi nesinori kalbėti apie agresyviuosius, kurie savo mokslinių, meninių ar visuomeninių vardų svoriu paremdami visiško Lietuvos žlugimo diagnozę, teigia žinantys, kas dėl to kaltas ir kaip Lietuvą išgelbėti. Kalti, žinoma, valdantieji ir verslininkai, nes yra piktybiški, kvaili ir nemoralūs. Sakyčiau, kad taip banaliai ir neelegantiškai krautis politinį kapitalą galėtų tik kokie neišprusę jauni radikalai, bet būčiau neteisi. Nors ir didelė pagunda, negali ant jų pykti – pykčio ir puikybės žvilgsnis blausus, jų apakinti šie žmonės nieko nemato.

Tarp tamsiai šiandieną matančiųjų yra ir veikiau liūdnų bei nostalgiskų garbingų žmonių, kurie apgaili mus visus ir mūsų ateitį, lygindami ją su praeitimi, išvelgdami nūdienoje nuolatinę dvasinę tautos degradaciją. Tokie apmąstymai kartkartėmis pasirodo viešojoje erdvėje ir gana rimtai mane glumina – galvoju, žmonės taip blaiviai mato ir vertina vienu reiškinį priežastis ir taip keistai nemato kitų. Juk didelę dalį kaltinimų kasdienybei galime atremti paprastais logikos argumentais. Tiesa, išminčiai sako, kad pasaulis yra visada ir baltas, ir juodas, ir kiekvieno valia, kurią pusę matyti.

Labai populiariu teigti, kad dabarties žmonės – mažiau dorovingi nei anksčiau. Galvoju, su koku laikotarpiu lyginama? Jei su sovietmečiu, tai puikiai žinome, kad dorovės būta fasadinės, o toje aplinkoje tarpęs skundimas, prisitaikėliškumas, padlaižavimas, vogimas ir melavimas sudarė tokią rinktinę nuodėmių, kad čia bet kam sunku būtų konkuruoti. Kai kas sako, kad nebuvo godumo. O kaipgi! Būta tik mažesnių galimybių jį patenkinti, bet užtekldavo parduotuvėje užtikti „išmesto“ deficito ar pažinties su bazės vedėja, ir visas godumas – kaip ant delno.

Gal lyginame su prieškarinio Lietuva? Iš pirmo žvilgsnio skamba įtikinamai, tačiau reikia turėti omenyje, kad tai buvo trumpas, be to – tautos „pavasario“ laikotar-

pis, kupinas įkvėpimo ir entuziazmo, panašiai kaip iškart po Nepriklausomybės atkūrimo. Bendras tikslas sutelkia žmones, suteikia jiems idealų ir įprasmina jų gyvenimą. Kita vertus, kažin ar tikrai Lietuvos valstybė (ar jos elitai) buvo tokia sveika prieškarinio Lietuvoje, kai jos kariuomenė nė nebandė priešintis okupantams, o didelė dalis politinio elito netrukus uoliai įteikė save Sovietų Sąjungai dovanų „it lašelį tyro gintaro“? Todėl laisvę mylinčiai tautos daliai teko eiti į miškus ir pačiai už tą savo laisvę kovoti. Šiandien lygiai taip pat nežinome, kiek tarp mūsų yra žmonių, kurie analogiškoje situacijoje laisvę gintų, ir tų, kurie suskubtų įsiteikti naujam „galios židiniui“. Drašijųjų buvo 1940–1950 m, buvo 1990-aisiais, būtų ir dabar. Klausimas ne tas, yra jų ar ne, bet ar tikima, kad jų yra. 1990–1991 m. tuo tikėta, ir mes laimėjome. 1945-ųjų įvykiai įkyriai perša mintį, kad tuomet tikima nebuvo.

Pažvelkime dar toliau atgal, į mūsų idealizuojamus kaimo Lietuvos laikus. Tautinė kultūra, papročiai, – jų puoselėjimas dabar laikomas dorybės apraiška. Tačiau tuomet tai buvo ne vertybių saugojimas, o to meto gyven-

seną. Kita vertus, prisiminkime kunigą Donelaitį ir vyskupą Valančių, be romantikos rašiusius apie prasigėrusį kaimą, tinginius ir apsileidėlius. Valančių paskaičius, juokingai atrodo žiniasklaidoje populiarūs mintis, kad Lietuvos kaimas prasigėrė, nes neteko darbo.

Pažvelkime globaliau. Šiandien piktinamės pareigūnų korupcija Lietuvoje ir Italijoje, ES viršūnėse ir JAV, ir teigiame, kad taip žemai moraliai žmonių dar nebuvo nupuolusi. O kaip su XX a. pradžia? Du karai vienas po kito, nusinešę milijonus gyvybių? Cheminis ir branduolinis ginklas? Dar šiek tiek anksčiau – piliečiai be balsavimo teisės, piliečiai be nuosavybės, baudžiava, lažas, vergovė? Ar tai buvo kitoje planetoje? Iki pat XIX a. vidurio juodosios rasės žmonės dažnai nebuvo laikomi žmonėmis, jais prekiauta kaip daiktais, ir visuomenė laikė tai normaliu dalyku! Šiandien gali būti pasmerktas už tai, kad blogai elgiesi su savo žiurkėnu, pasaulyje veikia gausybė organizacijų, kovojančių už gyvūnų teises taip pat aršiai, kaip prieš šimtmetį kita buvo kovojama už žmogaus teises.

Šiandien profsajungų sukurstyti žmonės išdidžiai vaikšto po prospektą iškėlę lozungus apie pensininkų, mokytojų ar netgi visos tautos genocidą, nes mat buvo drįsta sumažinti socialines išmokas. Gal žmonėms reikia pagyvoti, ką reiškia žodis genocidas? Jis vos prieš 60 metų vyko Lietuvoje, mažiau nei prieš du dešimtmečius čia pat Europoje, Balkanuose, šiandien tebevyksta Tibete ir daugybėje pasaulio šalių. Atrodo jis šiek tiek kitaip nei mažesni atlyginimai, pensijos ar pašalpos.

Žmogaus nuodėmės senos kaip pasaulis. Girtuoklystė, melagystė, godumas ir apsileidimas privačioje erdvėje visada buvo ir bus. Kaip ir draša, pasiaukojimas, atjauta. Tam tikros istorinės sąlygos sukuria prielaidas kai kurioms iš jų pasireikšti masiškai. Karai ir revoliucijos – drašai ir bailumui, totalitariniai režimai – atkaklumui, tikėjimui, padlaižiavimui ir melagystei. Pereinamieji laikotarpiai – puiki proga pasireikšti avantiūristams ir goduoliams. Bet šie gyvuoja nebūtinai pasireikšdami.

Lietuvoje jau kurį laiką populiariau viešai ir privačiai piktinantis aptvertomis paežerėmis. Nesigilindami į teisinę reikalo pusę pagalvokime, į ką tos paežerės panašios, kai jos neaptvertos? Į ką panašūs baidarininkų

mėgstamų upių paupiai? Į ką panašios netgi Neris ir Vilnelės krantinės Vilniaus mieste? Ogi į šiukšlyną. Gali pagyvoti, kad tai godieji savininkai, turtuoliai ir verslininkai tas paežeres šiukšlina. Taigi kad ne. Šiukšlina žmonės. Nepagarsėję ir neižymūs, ne valdžia ir ne elitas, tiesiog normalūs žmonės – pasigroži gamta ir palieka visas savo šiukšles kitiems grožėtis. Galintieji nuo tokio elgesio gamtoje „standarto“ tveriasi tvoromis – legaliai ir nelegaliai, kaip kas išmano.

Ramūs demokratijos metai išryškina tingulį, konformizmą ir materialių gėrybių troškimą, norą be pastangų gyventi vis geriau. Nelabai graži puokštė. Tačiau mainais gauname taiką ir stabilumą. Kad ir kaip neskaniai tai skambėtų, tenka sutikti su tokia vertybių hierarchija. Žymus ekonomistas ir filosofas, radikalus laisvosios rinkos šalininkas Ludwigas von Misesas, kartą paklaustas, ką rinktųsi, ar visiškai laisvą rinką ir diktatūrą, ar demokratiją su visomis iš jos kylančiomis intervencijomis į rinką, atsakė, kad demokratiją. Nes ji leidžianti palaikyti taiką visuomenėje.

Branginame tą demokratiją, bet apie jos brangumą, tiesiogine ir perkeltine prasme, retai kalbame. Demokratija – daugumos valdžia. Daugumai gavus valdžią neturėtų stebinti, kad ji įgyvendina savo siekius. Kokie gi jie? Kad ir kaip tai būtų politiškai korektiškai dangstoma, daugumos siekis yra atimti ir padalyti po lygiai. Arba bent apylygiai. Šiandien tai vadinama socialine įtrauktimi (*inclusion*).

Lygiai padalyti viską: uždarbį, švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, sporto paslaugas. Taip pat teisę reprezentuoti tautą (tapti politikais ir diplomatais), formuoti skonį ir madą (tapti žvaigžde), formuoti vertybes (tapti mokytojais, žurnalistais, rašytojais). Natūralu, kad viskam išteklių neužtenka. Nei materialinių, nei dvasinių. Kas tada daroma? Tas pats, kaip pritrūkus sriubos – ji skiedžiama. Skiedžiama nacionalinė valiuta – valstybės skolinasi. Skiedžiama prekių ir paslaugų kokybė: vietoj dešimties auk-

sinių laikrodžių pagaminamas tūkstantis plastmasinių, vietoj dešimties žmonių, valgančių „Napoleoną“ su sviestu, tūkstantis valgo plokštainį su natrilo glutamatu. Vietoje dešimties Misesą perskaityti gebančių ekonomistų turime tūkstantį vadybininkų, galinčių parašyti gerą savo CV. Vietoje penkių valstybės vadovų, eruditų ir džentelmenų, tarnaujančių tautai, turime šimtą neišmanėlių, besimėgautančių gera alga ir privilegijomis.

Kadangi išteklių neužtenka, tai standartai krenta, o produkcija standartizuojama. Trūksta mokytojų? Ne bėda, priimsime daugiau, parengsime standartines programas ir priruošime standartiškai mąstančių piliečių. Jiems gyventi bus lengviau visuomenėje, kurioje standartizacijos tik daugėja. Trūksta gydytojų? Sumažinsime reikalavimų, turėsime pakankamai gydytojų, pagal ministerijos patvirtintus algoritminius standartus gydančių mūsų standartinius (?) kūnus. Inelektualų taip nekenčiama standartizacija yra kaina už demokratiją ir vadinamąją socialinę sanglaudą.

Tačiau intelektualai tam ir yra, kad ką nors sugalvotų. Kad ir kaip vieningai žmonės sugalvoja vis naujų formų, kaip tapti kitokiems. Iki šiol lenktynės vyko didesnio vartojimo linkme. Dabar pasaulyje stiprėja kita tendencija: madinga nevertoti. Pavyzdžiui, neturėti televizoriaus (vargšė statistika, pagal televizorius matuojanti žmogaus gerovę!), automobilio. Gyventi kaime, pačiam auginti daržoves, pirkti rūbus padėvėtų rūbų parduotuvėje, nesigydyti valstybinėje sveikatos sistemoje. Jei dar galima būtų patiems mokyti vaikus, manau, su standartizacijos epidemija galėtume kaip nors susitvarkyti, t. y. išlikti gyvi autentiški individai.

Tie individai po kažkiek laiko galėtų drįsti kurti naujos kokybės demokratiją. Šiandien sunku įsivaizduoti, kad daugumos valdžia neprimetinėtų savo pigių standartų. Manau, kad tų žmonių bandymas būtų prasmingas – jei visuomenės tvarkos ir nepakeistų, tai bent patys sveikai pagyventų... ❧

Pavojinga pradėti lenktynes tarp blogių

SIMONĄ SEBAGĄ MONTEFIORE

kalbina TOMAS VAISETA

Istorikai dažnai kalba apie stalinizmą. Bet labai retai pasitaiko, kad jie minėtų „hitlerizmą“, kalbama vien apie nacizmą. Kodėl taip yra?

Tai galbūt techninis klausimas. Hitlerizmas ir visas režimas buvo su-triuškintas, o stalinizmas tiesiog taciai transformavosi. Taigi jie sulaukė labai skirtingų pabaigų. Tačiau man atrodo, kad tai šiek tiek klaidinantis klausimas. Nesu linkęs taip jų lyginti. Dabar madinga sakyti, kad tai iš esmės tas pats. Bet aš nemanau, kad tai tiesa. Akivaizdu, kad mes niekada

Karikatūros iš 1937–1941 m. periodinės spaudos

nebūtume sumušę hitlerizmo be stalinizmo. Žinau, kad sulyginti hitlerizmą ir stalinizmą yra labai populiariu Rytų Europoje, bet aš taip toli neičiau. Vis dar galvoju, kad nacizmas buvo

didžiausias blogis. Be to, kalbėjimas apie stalinizmą turi visai kitą prasmę. Tai kur kas platesnė koncepcija: pavyzdžiui, daugumai rusų Stalinas jau nebereiškia komunizmo. Stalinas reiškia Rusijos imperializmą ir galią. Be abejo, tai labai patraukli idėja – didžiulis imperija, prestižu, didybe. Tai tie patys dalykai, apie kuriuos žmogus pagalvoja, prisimines Petrą I, Kotryną II. Manau, kad galiausiai Stalinas bus reabilituotas kaip didysis caras. Vladimiro Putino režimas visiškai nebesidomi Stalinu kaip komunizmo lyderiu, jam jis rūpi tik kaip didysis caras.

Bet man, kaip kilusiam iš Rytų Europos, tai nėra taip aišku. Stalino nusikaltimai gerai žinomi. Tad iš kur kyla tas susižavėjimas?

Taip, tai keistas dalykas. Rusijoje santykis su istorija visada buvo kitoks nei mūsų vakariečių. Rusai gali pripažinti žmonių netektis, bet šį faktą atskirti nuo sovietų pasiekimų. Toks požiūris visur turi galias šaknis. Kai kalbame apie senovės užkariavimus – Kryžiaus karus arba Karolio Didžiojo žygius, tai jų vadus laikome didžiais lyderiais, nors žinome, kad vyko baisios žudynės. Taigi rusai kliaujasi tuo pačiu požiūriu, tik laikiškai priartėja prie dabarties. Siauru humaniškuoju Vakarų požiūriu tai tiesiog nesuvo-

kiama. Bet aš tai laikau gana suprantamu dalyku.

Mažiau suprantamas Stalino, kaip karo lyderio, vertinimas. Tiesą sakant, jis buvo visiškai nekompetentingas karo vadas. Jeigu panagrinėtume atidžiau, Sovietų Sąjunga nebuvo pasirengusi karui, jo sprendimai buvo klaidingi, per pirmuosius dvejus metus jis neteko 6 mln. karių. Joks kitas režimas pasaulyje nebūtų galėjęs išgyventi tokios tragedijos. Antroje karo pusėje jis įgavo kompetencijos, bet joks pasaulio lyderis nebūtų išgyvenęs pirmosios karo pusės.

Paklausiu apie stalinizmą ir komunizmą iš kitos pusės. Knygoje Stalino

jaunystė jūs parodėte, kad Stalinas buvo tvirtas marksistas. Bet jaunystė yra jaunystė. Ar jo požiūris į ideologiją pasikeitė, kai atėjo į valdžią?

Ne, nemanau, kad pasikeitė. Jis išliko tikras marksistas leninistas iki gyvenimo pabaigos. Jis būtų išsiėdęs, jei jį būtų pavadinę kažkuo kituo. Tiesa, jis visada liko kultūriškai konservatyvus, taip pat vykdė iš esmės imperinę užsienio politiką, identišką carų politikai. Bet Sovietų Sąjungą jis norėjo padaryti stiprią, nes tai laikė geriausiu būdu skleisti marksizmą leninizmą. Jis ne tik visada buvo marksistas, bet ir ekstremistas, netgi bolševikų partijoje. Antai kai svarstyta, ar rengti Spalio revoliuciją, jis ir Levas Trockis buvo du didžiausi Lenino rė-

mėjai. Jie ragino eiti pirmyn ir imti valdžią dabar, kai kiti lyderiai siūlė laukti ir formuoti koaliciją. Apskritai tarp Stalino ir Trockio politikos tebūta mažai skirtumų.

Tačiau šių dienų kairieji galėtų tarti: galbūt jam ir atrodė, kad jis yra komunistas, bet jo vykdytoji politika įrodo priešingą poziciją...

Jis daug apie tai kalbėdavo. Pats sakydavo tai, ką aš pasakiau: padaryti Sovietų Sąjungą stiprią – reiškia skatinti revoliuciją. Kalbant apie taktiką, tai buvo teisingas požiūris. Savąja užsienio politika Stalinas padarė komunizmą gana sėkmingu. Pavyzdžiui, Kinija tikrai gavo jo paramą. Mao gavo milžinišką karinę paramą tinkamu metu – ne ketvirtame dešimtmetyje, bet jau po Antrojo pasaulinio karo. Taigi jis sugebėjo plėsti komunizmo valdas *realpolitik* priemonėmis.

Kartais galima perskaityti, kad jeigu Leninas būtų buvęs gyvas arba lyderiu būtų tapęs Trockis, tai tokių žiaurųjų Sovietų Sąjungos istorijoje nebūtų nutikę. Ką galvojate apie tokias spėliones?

Leninas ir Trockis buvo tokie patys žiaurūs žudikai. Tai įrodyta turi-

mais dokumentais. Ypač Leninas. Jis duodavo įsakymus pakarti dešimtis tūkstančių žmonių. Todėl manau,

kad tarp jų trijų tebuvo labai mažai skirtumų, išskyrus asmenines ypatybes. Leninas pasižymėjo kur kas geresnėmis lyderio savybėmis, jis turėjo kilmingo žmogaus išsilavinimą. Trockis taip pat buvo įgijęs labai gerą išsilavinimą kaip turtingo ūkininko sūnus. O Stalinas kilęs iš vargšų, nors irgi buvo išsilavinęs neprastai. Tačiau esmė yra ta, kad jie visi trys žudymą laikė neišvengiamą politikos dalimi. Tik aš nemanau, kad Didysis teroras būtų vykęs tuo pačiu keliu. Nes 1937-ųjų teroras, ypač lyderių žudynės, kilo iš labai keistos Stalino mentalinės būklės: žmonės jam kėlė stiprią paranoją. Tačiau didžiulės netektys per kolektyvizaciją ir kitas kampanijas būtų buvusios tokios pat didelės, nesvarbu, kuris jų trijų būtų valdęs.

Tačiau iš to galima daryti nepatogią išvadą, kad ne asmenybė lėmė tokį kraujo praliejimą. Ar tai reiškia, kad žiaurumas užprogramuotas komunizmo ideologijoje?

Žiaurumas tikrai yra leninizmo šaknyse. Daugybė marksistinių partijų veikia ir demokratijos sąlygomis, tad marksizmas leninizmas yra ypatinga atmaina. Pirmiausia, jie garbino Didžiosios Prancūzijos revoliucijos terora, niekada neslėpė, kad be išlygų naudosis smurta. Todėl nedaryčiau išvados, kad visi marksistai turi būti žiaurūs, bet leninizmas ir maoizmas tikrai buvo pagrįsti kraujo praliejimu. Žinoma, leninizmas ir maoizmas taip pat nėra vienodi, net ir stalinizmas yra specifinė leninizmo atmaina, tad negalima visiškai apibendrinti. Leninizmas ir stalinizmas buvo labai rusiški, o maoizmas – labai kiniškas, bet bendros šaknys – akivaizdžios. Jų lyderiai savo veiksmus grindė istorinėmis paralelėmis, Stalinas ir Mao jautėsi imperiniais vadais.

Kitas šiais laikais diskutuojamas klausimas – ar Sovietų Sąjunga išties buvo socialistinė valstybė. Žinoma, tai labai platus klausimas. Bet ar

Stalino eroje galėtume ją laikyti socialistine?

O kas yra toji socialistinė valstybė? Sovietų Sąjunga nebuvo tikra socialistinė valstybė, nes tikroje socialistinėje valstybėje nėra valstybės, nėra nelygybės, o juk Sovietų Sąjungoje buvo milžiniška nelygybė. Tiesą sakant,

STALIN. – PIRMA JO ŽALTA. MOKSLO IR KULTŪROS MINISTERIJA. TU MOKSLO IR KULTŪROS MINISTERIJA. TU MOKSLO IR KULTŪROS MINISTERIJA.

tikra socialistinė valstybė apskritai neįmanoma realiame gyvenime. Sovietų Sąjunga buvo perėjusi radikalią revoliuciją, kai buvo sunaikinta didžioji dalis buržuazijos ir aristokratijos. Tikrai įvyko socialinė revoliucija, bet ar ji buvo socialistinė, tai jau ideologijos klausimas.

Taigi jums neatrodo, kad kolektyvizacija arba planinė ekonomika būtinai reiškia, kad valstybė – socialistinė?

Jeigu tai būtų veikę taip idealiai, kaip turėjo veikti, tai būtų buvusios socialistinės institucijos. Jie turėjo socialistinę sistemą, bet ji buvo valdoma taip centralizuotai, kai niekas, išskyrus labai mažą grupę žmonių, neturėjo galios. Tai tikrai nebuvo socializmas. Tiesa, Stalinas būtų ginčijęs, kad norint pasiekti socializmą tai būtų neišvengiama. Labai daug žmonių patikėjo, kad pasiekti socializmo iš karto neįmanoma.

Norėčiau dar kartą sugrįžti prie

pokalbio pradžios. Jūs sakėte, kad didžiausiu blogiu laikote nacizmą. Tačiau tai, apie ką jūs dabar kalbate, man tarsi įrodo, kad stalinizmas niekuo nenusileido.

Aš tikrai nesižaviu Stalinu.

Suprantu!

Bet manau, kad pavojinga pradėti lenktynes tarp blogių arba jų reitinga-

vimą. Toks reitingavimas turi aktuales implikacijas. Tai dažnai susiję su šių dienų politika ir nėra sąžiningas įvertinimas to, kas įvyko anuomet. Tai istorijoje neišvengiama, nes taip ji keičiasi. Rytų Europoje teigti, kad nacizmas ir stalinizmas yra tas pats, reiškia kalbėti apie šiuolaikinę Rusiją. Aš nemanau, kad tai blogai! Bet įnikti į tokias diskusijas yra keblu.

Kad ir kur nuvykčiau, manęs vis klausia, kas nužudė daugiau žmonių – Mao, Stalinas ar Hitleris. Žmonės nori turėti tik vieną blogį, arba du, bet vienodus, kaip hitlerizmas ir stalinizmas. Šiuo atveju mes sveriamė nužudytų nekaltų žmonių gyvybes. Tarkime, buvo nužudyta 6 mln. kinų, vadinasi, Mao buvo blogiausias, o Hitlerį pamirškime. Tai pavojingi dabarties politiniai žaidimai. Galime tik pasakyti, kad šie režimai pridarė žalos savo žmonėms daugiau nei bet kuris kitas režimas per visą istoriją. Aš asmeniškai manau, kad Hitlerio

sukurtas pramoninis žydų, čigonų ir homoseksualų žudymas ir mirties stovyklų įkūrimas yra kur kas blogiau nei bet koks kitas nusikaltimas. Ir tai tik mano asmeninis požiūris.

Ar Jums neatrodo, kad jeigu Rusija pripažintų savo tikrąją istoriją, visa tai liautųsi buvę politika?

Žinoma, būtų gerai, jei Rusija tai padarytų. Tačiau rusai kitaip žiūri į istorijos moralę. Aš ten daug dirbau – ir pradžių kaip karo korespondentas, vėliau vykau tirti archyvų. Rusai dešimt metų klausėsi, kaip jie turėtų gailėtis dėl to, kas nutiko prieš daugelį metų. Dabar kilo pasipriešinimo reakcija, kuri taip pat suprantama. Taip, visai Rusijos valstybei būtų geriau pripažinti stalinizmo nuodėmes. Bet nemanau, kad tai įvyks.

Kodėl?

Rusijos valstybė save laiko ir carinės, ir sovietinės valstybės įpėdine. Šlovinga sovietinė praeitis, faktiškai visa XX a. Rusijos istorija, yra paremta Stalino didybe – 1945-aisiais. Taip

atrodo daugumai rusų. Tad nėra kaip išbraukti viso amžiaus.

Tad reikia prieiti prie išvados, kad nesvarbu, kas yra Rusijos lyderis – Petras I, Stalinas ar Chruščiovas, Rusija yra Rusija?

Teisingai, Rusija yra Rusija. Aišku, jiems neįdomus Chruščiovas, nes juos domina tik sėkmė. Kaip ir visoms kitoms valstybėms rūpi tik sėkmė. Kaip

(Le Petit Parisien, 1. Februar 1945)

ir Anglijoje – mes beveik nestudijuojame Neville'io Chamberlaino, mus domina Winstonas Churchillis. Šia prasme visos šalys vienodos, netgi demokratiškos.

Demokratines valstybes nuo Rusijos skiria tai, kad pastaroji išvelgia sėkmę kariniuose užkariavimuose ir žiaurumuose.

Nemanau, kad jie žavisi pačiu žiaurumu, tačiau vertina galutinį rezultatą. Sėkmė politikoje visada yra brutali. Kuo žavisi britai? George'as Lloydas, Churchillis, Disraelis. Jie užgrobė dides teritorijas arba pasiekė didelių pergalių užsienyje. Taigi visos galybės matuoja pergalės tokiais būdais. Pavyzdžiui, Anglijoje klesti Henriko VIII kultas. O jis buvo britų Stalinas, nes buvo visiškai nenusipėjamas, paranojiškas, bailus žudikas. O Stalinas Rusijoje dabar yra dekomunizuotas. Lietuvoje ir Rytų Europoje Stalinas vis dar reiškia komunizmą ir diskutuojama, ar jis buvo tikras marksistas. Bet Rusijoje diskusija persikėlusį į visai kitą plotmę. Komunizmas nebėra svarbus. Juo tiki nedidelė dalis gyventojų. Putinas arba putinizmas, t. y. modernus suverenus autoritarinis režimas, kuris labai skiriasi nuo komunizmo, rūpinasi tik valstybės galia. ❏

Po dvidešimties metų: ar šito tikėjomės?

Saugumo garantijos – saugumo stoka?

EGIDIJUS VAREIKIS

Kiekvieną kartą paklaustas apie pastarojo dvidešimtmečio pamokas negaliu neprisiminti prieškario Lietuvos, išgyvenusios apie dvidešimt metų. Klausiu, kodėl ta valstybė – gerai administruojama, ekonomiškai stabili ir net pasiturinti – per du dešimtmečius neišmoko nei savęs išsaugoti, nei apginti?

Pasakysiu dar daugiau: saugoti savęs nemokėjome niekada. Istorija keistai elgiasi su mūsų šalimi – jos niekas nėra pavergęs nukariavimu. Tačiau nepriklausomybę ji sugebėdavo prarasti „taikiai“. Būdavo pasiimama, ir be pasipriešinimo. 1795 m. netekome valstybės dėl politinio ir administracinio Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, 1940 m. – dėl Molotovo–Ribbentropo sandėrio. Kaip saviapgaulė skamba teiginys, kad 1940-aisiais nesipriešino, nes niekas neįsakė. Nesipriešino, nes nenorėjome. Pasipriešinimas ateidavo vis „po laiko“. Visą XIX a. ženklino herojiškais sukilimais, o XX a. buvome ilgiausiai besipriešinusi tauta. Tuo laiku įsakymo, beje, taip pat niekas nedavė, o pasipriešinimas kilo...

Pasibaigus Didžiajam karui, šiandien vadinamam Pirmuoju pasauliniu, senų ir naujų valstybių lyderiai pasakė, kad pamoka išmokta ir karai nesikartos. Naujų tautinių valstybių įsikūrimas, kolonijų transformacija į globojamas teritorijas, regis, turėjo atnešti pasaulinę taiką. Tačiau kilo Antrasis pasaulinis karas, dar destruktivesnis už pirmąjį, ir vėl buvo pasakyta – niekad daugiau, pasaulis turi būti saugus.

Kodėl šiandien, net ir po NATO skydu jaučiamės veik tokie pat nesaugūs kaip Antrojo pasaulinio karo išvakarėse? Šiandien netgi blogiau: saugumo nebemokame kurti ir nežinome kas mūsų priešas. Atsakymo reikia ieškoti ir istorijoje, ir mūsų pačių sąmonėje, mūsų saugumo suvokime... Jei pasakyčiau, kad šiandien mūsų valstybė pavojuje, tai dauguma skaitytųjų numotų ranka... – nekalbėkime apie tai. Bet numotų ranka ne todėl, kad valstybė nėra pavojuje, o todėl, kad *nepatogu* apie tai kalbėti, gal net neaišku, ar reikia, ar sugebame... Paskaičiau vieną 1926 m. vyriausybės posėdžio stenogramą, jog parašyta, kad vyriausybė nutarė, jog ginklų ir šaudmenų pirkis tiek, kiek reikės. Pabandytų šiandien vyriausybė išleisti tiek, kiek reikės krašto gynybai. Tikriausiai būtų nuversta išjuokta ir paniekinta...

Prieš dvi dešimtis metų rimtai manyta, kad kai kurios saugumo problemos išspręstos visam laikui: išnykusi globali konfrontacija, neįmanomas branduolinis susinaikinimas, pasaulinis karas, nes žmonija tapusi racionali, liberali ir... taiki. Jei taip, tai saugumas privalo būti kolektyvinis, jo bendras tikslas – atremti ir naikinti vis dar pasitaikančias nevalstybinio saugumo grėsmes: terorizmą, nacionalizmą, kontrabandą etc. Todėl turime susitelkti į pavyzdžiui, NATO, kuris garantuotų mūsų nekariavimą tarpusavyje ir galimybę

nubausti „vis dar pasitaikančius“ blogiečius, kurie kariauti tebenori ir taip ardo mūsų išsivaizduojamą saugumo harmoniją.

Nors galima prisiminti, kad ir Jungtinės Tautos buvusios sukurtos remiantis tokia pat ideologija, tačiau aljansų kūrimo teoretikai primygtinai teigia, kad būtent gynybinis aljansas gali garantuoti kolektyvinį saugumą. Vyrauja nuomonė, kad pamatinė idėja – bendrai atremti grėsmes (dažniausiai išorines), kurios yra bendros visoms sutariančioms šalims. Vadinamosios realizmo koncepcijos šalininkai teigia, kad aljansai natūraliai susiformuoja iš pasaulinės anarchijos, nes saugumas yra svarbiausias šalių prioritetas. Vienas labiausiai paplitusių aljanso modelių – jėgų sujungimo arba „agregavimo“ modelis. Pagal jį šalys bendrai ginasi nuo išorės priešų ir taip tampa stipresnės nei pavienės šalys. Tam ir buvo sukurtas NATO, kuri, išnykus minėtoms išorinėms grėsmėms, turi tiesiog reformuotis ir iš saugumo gynėjos tapti saugumo sergėtoja.

Kitų teoretikų nuomone aljansai suburia šalis ir todėl, kad buvimas aljanse duoda tam tikrą naudą, nebūtinai siejamą su grėsmėmis (narystė NATO skatina investicijas, sumažina saugumo kainą). Tai interesų balanso teorija. Tokio tipo koalicija galima laikyti ir laikiną darinį – *ad hoc* koaliciją, suburtą, pavyzdžiui, 1990–1991 m. Persijos įlankos operacijai ar karui Afganistane.

Taigi aljansai gali būti ne tik saugumo, bet ir biznio reikalas. O Lietuvai abi teoretikų nuomonės patinka ir tinka. Tačiau ar realiame gyvenime teorijos veikia? Ar per pastaruosius dvidešimt metų nepaklydome remdamiesi teorijomis? Reikia priminti,

kad po Šaltojo karo įvyko keletas NATO strateginės koncepcijos revizijų. Kaip jau minėta, koncepcijas teko keisti ne tik todėl, kad nebeliko pagrindinio išorės priešo. Dešimtame dešimtmetyje NATO vis didesnį

dėmesį ėmė skirti politiniam lygmeniui, propaguojamų ar bent išivaizduojamų vertybių gynimui. Svarbu, kad NATO šalys, nepamiršdamos ankstesniųjų misijų, galėjo pradėti naujas. Naujose strateginėse koncepcijose (1991 ir 1999) buvo numatyta keletas svarbių naujovių: NATO plano susitelkti į taikos palaikymo, taikos ir demokratijos stiprinimo, humanitarinės pagalbos operacijas, karines akcijas vykdyti kartu su partneriais, taip pat veikti už geografinių aljanso ribų. Tai sudarė galimybes NATO pajėgoms įgyvendinti taikos susitarimą Bosnijoje ir Hercegovinoje, įvykdyti Kosovo operaciją, parengti naujų narių priėmimo kriterijus, naujai reguliuoti santykius su Rusija, Ukraina ir pan. Idealiu atveju regėjosi, kad kariauti jau niekada nebereikės. Pasaulio išlaidos gynybai sumažėjo beveik perpus (nuo 5 iki 2,5% BVP), o tai jau ir ženklus postūmis „taikiai“ ekonomikai ir gerovei. Publikai gi labai patiko mintis, kad kariauti nebereikės.

NATO strategija tapo vis sudėtingesnė – viena vertus, reikėjo aljansą išlaikyti ir nesilpninti, kita vertus, reikėjo patvirtinti publikos žinojimą, kad kariauti nereikės, o jei prireiks, tai viską padarys kariai samdiniai – valstybės tarnautojai.

Strateginis scenarijus – kuris, beje, buvo palankus ir Vidurio Europai – nepasitvirtino. Karai nesibaigė, o saugumas liko veikia kalbomis apie saugumą. Jis virto publikai patinkančiu melu, kad viskas kontroliuojama ir yra iš esmės gerai – visuomenė turi tik mokėti nedidelį mokesį, o visus reikalus išspręs specialistai, suprantantys saugumo koncepcijas, mokantys veikti racionaliai, galintys pasiūlyti vis dar pasitaikantiems priešams priimtinas taikos sąlygas. Galiausiai juk barbarai nuperkami, o mes juos nupirkti galime. Vienu priimtinausių mitų tapo pasaka apie Rusijos demokratizaciją ir neva didelius laimėjimus paverčiant ją nepamainoma euroatlantinės civilizacijos partnere. Juk iš tiesų kalbose apie nedalomą sau-

gumą (t. y. kad saugus busi tik tada, kai saugumo sąlygos patenkins visus) svarbiausias ir dažnai vienintelis klausimas buvo – kaip „nudailinti“ Rusijos interesus iki partneriško dialogo.

Iš dvidešimties metų retrospektyvos galima sakyti, kad pagrindinės mūsų saugumo bėdos kyla daugiausia iš noro propaguoti laimėjimus, užuot išryškinus problemas. Reali situacija tapo tokia, kad šiandien euroatlantinę saugumą supranta tik specialistai, tačiau jie neatsako nė į vieną esminį saugumo klausimą. Dar prieš tris dešimtmečius kiekvienas žinojo, kuria žemės vietą NATO gina, kur aljanso interesų riba baigiasi. Šiandien paklaustas, ar NATO gintų Suomiją, specialistas visų pirma atsakytų neįsivaizduojantis, kad Suomiją kas nors puls, antra, pateiktų jums kelių puslapių samprotavimus apie NATO santykius su ne NATO šalimis ir aljanso galimybes. Tačiau atsakymo – gins ar ne – nebus, nes tai neva ne jo reikalas. Tai politinis apsisprendimas, kurį turės padaryti politikai. Panašai paklaustas apie Lietuvos gynybą, tas pats specialistas pateiktų jums raportą apie Penktojo straipsnio taikymo teoriją ir praktiką, bet atsakymą, kaip bus elgiama realioje situacijoje, vėl permes politikams, tiksliau – politinei konjunktūrai.

Taigi NATO virsta nekariaujančia struktūra, o ES gynybinio pajėgumo neturi apskritai. Fizinis sugebėjimas apsiginti gal ir nėra svarbiausias, nes jį galima sukurti. Kur kas didesnė bėda yra įsitikinimas, kad gintis nereikės, o jei jau truputį reikės, tai rasime ką pasamdyti. ES mano, kad ji yra nuostabiai simpatiška ir mylima pasaulyje, kad neturi priešų. Iš kurgi priešai rasis, jei mes tokie geri – visus gerbiam, mylim ir dar pinigų duodam.

Apibendrinami jau teoriškai, nuo Šaltojo karo pabaigos praėjus 20 metų galime konstatuoti dvi mūsų nesaugumą lemiančias esmines problemas.

Pirmoji yra ta, kad saugumo kūrimą (arba atsisakymą jį kurti) lemia ne ilgalaikiai strateginiai tikslai, o

trumpalaikė politinė konjunktūra. Ilgalaikiai tikslai kitaip vadinami *idealizmu*, o konjunktūra – *pragmatizmu*. Kitaip ir negali būti, nes ilgalaikių strateginių tikslų euroatlantinė civilizacija neturi. Tiesiog išnykus sovietų grėsmei ji jų ir nesukūrė. Motyvas nekurti ir buvo vadinamoji istorijos pabaiga – labai simpatiška koncepcija, kurios praktinė pamoka rodėsi tokia patogi: mums nereikia nieko keisti, niekam priešintis, tiesiog ilgai ir laimingai gyventi. Čia ir glūdi antroji problema – įrodinėjame žmonėms, kad saugumas jiems neturi rūpėti, viską padarys profesionalai. Jiems jau ir neberūpi... O pasaulis tuo metu slenka į nedemokratinę santvarką. Kol mes neturime strategijos, pasaulyje dirba ir net dominuoja tie, kurie strategiją turi. Rusija, pavyzdžiui.

Netiesa, kad pokyčiai laisvės ar teisės kryptimi yra negrįžtami. Veikia atvirkščiai – noras būti laisviems kol kas nepersveria pagundos būti tingiai turtingiems. Prieš 20 metų tvirtai tikėjome, kad už naftos lašą neparsiduosime. Šiandien esame linkę parduoti, nes saugumą palikome specialistams, ir visuomenė atskirta nuo saugumo. Jo klausimai mūsų nebeturi dominti, o štai naftos ir dujų rinka domina netgi labai. Todėl ir manome, kad naftos lašas vertas kompromisų saugumo srityje.

Lietuva norėjo ir tebenori būti normali Vakarų valstybė. Tai sveikintina, ji iš esmės tokia ir tampa. Tačiau jei tai išvirsta tik buhalteriniu skaičiavimu apie valstybės naudingumą, tai normalumas tampa yda. Viena didžiųjų mūsų šalies problemų šiandien yra idealų stoka – nebėra kuo paaikškinti savo *raison d'être*. Strateginiai tikslai neva pasiekti, pretenzijų niekam neturime, plėstis nenorime... Po 2004-ųjų Lietuva pasijuokė pati iš savęs, kad norėtų būti regiono lydere. Tačiau jokios kitos idealios Lietuvos idėjos nesukūrė.

Tad gal be reikalo pasijuokė, nes norėjome kur kas labiau savim pasitikinčios Lietuvos. ❧

Blažytė-Baužienė, Danutė, Mindaugas Tamošaitis, Liudas Truska, *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2009, 560 p., iliustr., 1500 egz.

„Pirmo istorikų mėginimo nuosekliai apžvelgti modernių laikų Lietuvos Seimo istoriją“ (p. 12) rezultatas nuteikia liūdnokai. Iš profesionalaus mėginimo išėjo mėgėjiška nepaskaitomybė, iš *nuoseklumo* atvedama į seklumą, *apžvelgimas* teparūpina įvykių ir datų neapžvelgiamybę. *Modernieji laikai* tėra pretekstas atsiriboti nuo ATR Seimų ir Vakarų parlamentarizmo, *Lietuva* pirmiausia žymi teritoriją, kurioje aptinkamos aprašomojo objekto nenutrūkstamos emanacijos (vienas keturių skyrių skirtas „Lietuvos SSR Aukščiausiajai Tarybai 1940–1990“). Kas yra ir kas neturi būti, kam reikalingas ir atstovauja *Seimas* iš knygos suprasi ne ką geriau nei iš bulvarinių laikraštininkų, anoniminių internetų ar tautą įbalsinančių Taurakalnio inteligentų plūdimosi, reikalavimų, atodangų ir insinuacijų. Dėl viso to pirmiausia kaltas autorių neapsisprendimas parašyti *istoriją*. Ne *kroniką*, ataskaitą, apžvalgą, o *istoriją*, kurioje vyksta ir vaizduojamas veiksmas, pasakotojas skiriasi nuo veikėjų, įvykiai – nuo statistikos, sprendimai – nuo pasekmių. Kai tik autoriai išsipainioja iš faktų grandinių, jie tuoj leidžiasi į brazauskinę mitologiją, kyla į ozolišką sopulizmą ar lieka „galus suvedančiais“ buhalteriais: „Sausio 13 d. palyginti negausiai pralietas kraujas buvo ypač prasmingas“ (p. 300). Ar prasminga pirkti ir skaityti tokią (nepaneigsi – išvaizdžią) knygą, – priklausys nuo vaizduotės lakumo ar piniginės storio.

Nerijus Šepetys

Grickevičius, Artūras, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655 metais (iš Lietuvos religinio ugdymo istorijos)*: Monografija, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, 292 p.

Po Tridento Susirinkimo (1545–1563) visoje Katalikų Bažnyčioje vyskupai suskaito steigti savas diecezines seminarijas klero pamainai deramu intelektualiniu ir moraliniu lygiu parengti, o pats Apaštalų Sostas įvairiose šalyse steigė tiesiog jam pavaldžias ir jo lėšomis išlaikomas seminarijas, tarnaujančias platesnių regionų bažnytinėms reikmėms. Popiežius Grigalius XIII (1572–1585), Romos *Gregorianos* ir Vilniaus universiteto ikūrėjas, įvairiuose kraštuose įsteigė 23 popiežiškąsias seminarijas. Jų tiesioginė paskirtis buvo teikti filosofinį ir teologinį išsilavinimą konvertitams, besirengiantiems kunigystei ar apskritai katalikiškam darbui nekatalikiškose krikščioniškose šalyse. Vilniškė seminarija pirmiausia buvo skirta *rutėnams ir maskvėnams* (iš LDK ir Maskvos valstybės kilusiems) kandidatams, bet susižinoję į Vilnių „suskrido“ nemažai studentų iš Anglijos, Švedijos, Prūsijos, Livonijos ir kitų kraštų, kur katalikybė galynėjosi su protestantizmu. Caro Aleksejaus Michailovičiaus kazokų kariuomenės įsiveržimas 1655 m., siaubingai nuniokojęs Vilnių ir visą kraštą, užgniauzė ir šios seminarijos veiklą. Vėliau ji neatsigavo, bet jos rūmus *Aliumnatą* ir šiandien turime Universiteto gatvėje.

Knygoje stulbina autoriaus kruopštumas, duomenų gausybė ir sugrupavimas, atskirais laiko tarpais studijavusių ir seminarijai vadovavusių asmenų sąrašai, nurodant jų kilmės šalį, žinomą ar numanomą lietuvių

bei žemaičių kalbų mokėjimą, pagaliau ir tolesnę jų veiklą.

Vaclovas Aliulis MIC

Lietuvos sienos: Tūkstantmečio istorija, [tekstų autoriai Zenonas Kumeitaitis, Česlovas Laurinavičius, Zita Medišauskienė, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė], Vilnius: Baltos lankos, 2009, 180 p., iliustr.

Lietuva turi himną. Lietuva turi herbą. Lietuva turi sostinę. Lietuva turi ir sienas. Ši knyga – apie Lietuvos sienų „kelia, kurį visą tūkstantmetį braižė istorijos įnoriai“. Šituos „įnorius“ atspindi 103 žemėlapiai, atkeliavę knygon iš privačių rinkinių ir valstybinių institucijų. Pirmajame – Claudio Ptolemaio žemėlapyje – Lietuva išropoja iš Sarmatų jūros, paskutiniajame – nugrimzta Baltijos jūroje prie Tarano iškyšulio. Lietuva visuomet nususukusi nuo jūros, nuo vandenyno, atsisukusi į žemyną, kontinentą. Tvirtai įaugusi į gimtąjį molį. Visuomet karpoma, mainoma ir „nušluojama“. Lietuva be sienų.

Palemonas Dračiula

Lopata, Raimundas, *Politikai ir istorija: Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos / Politicians and History: Conceptions of history by Algirdas Brazauskas and Vytautas Landsbergis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 144 p., 300 egz.

Egzotiška, intriguojanti ir provokuojanti knygelė, kurią lengva skaityti, bet nebuvo lengva parašyti. Autorius apdairiai nesileidžia į idėjų istorijos platybes ar naratologijos pinkles; jis tiesiog imasi metodiškos dalykinės interpretacijos pagal susikaltą griež-

ta šablona. Užtat nutinka taip, kad tūlas skaitytojas (kaip ir nutiko man) gali iš šios studijos daugiau patirti apie paties autoriaus, negu apie jo apatariamų herojų „istorines pažiūras“. Lopata sumaniai išsisuka nuo priekaišto, kad lygina daugybės įvairių sričių originalių tekstų autoriaus ir kur kas menkesnės apimties ir įvairovės tekstų *autorizuotojo* (autorizavo – vadinasi, pritarė) sampratas, tačiau kalibro problema išlieka. Juk ne tas pats, kalbant apie istorijos sampratą, ar asmuo pats mąsto apie istoriją ir tikslingai formuluoja įvairius jos supratimus, ar jo mintis teįmanoma „išgauti“; ar jis pasakoja istorijas, ar tik pasirašo po jomis; ar jis kuria istoriją, ar tik jai „dirba“, ar jis priklauso istorijai ir ją turi, ar teturi su ja atsiktinės panaudos kontaktų. Yra ir rimtų nesu(si)pratimų, kai autorius konstatuoja prof. Landsbergį neturint „gilesnio asmeninio santykio“ su katalikybe, čia pat pabrėždamas Brazausko analogiško santykio asmeniškumą. Būtų žaisminga sulaukti (aišku) kurio knygelės herojaus atsakomojo rašinio apie istoriko Raimundo Lopatos politikos sampratą.

Nerijus Šepetys

Merkys, Vytautas, *Atminties prošvaitės: Atsiminimai*, Vilnius: Versus aureus, 2009, 407 p.

Po karo Lietuvoje nusprendę likti ir dirbti humanitarų bendruomenės atstovai sovietinės sistemos kūrėjų bei prievaizdų kartais būdavo ironiškai pavadinami „tylenių karta“ dėl savo nenoro dalyvauti sovietiniame farse. Vėliau į lituanistikos barus atėję dirbti žmonės (šiai kartai priklauso ir akademikas Vytautas Merkys) taip pat turėjo balansuoti tarp tylos ir kalbėjimo, dalyvavimo ir atsiribojimo,

prisitaikymo bei priešpriešos su sistema, sprenddami šias dilemas kiekviena dieną vis iš naujo. Deja, šia unikalija, bet skaudžia egzistencine patirtimi dalijamasi nenoriai. Todėl pastarajame kontekste Merkio atsiminimų knyga įgyja didžiulę svarbą. Tai autentiškas liudijimas žmogaus, pasiryžusio dalytis tais skaudžiais dalykais, apie kuriuos tiesiog būtina prabilti garsiai, norint suprasti netolimą praeitį. Juk tik supratęs galima atleisti ir pamiršti.

Aurimas Švedas

PURPURA ISZGANĪMA MUKOS IEZUSA, pagal rankraštį parengė ir teksto mokslinį tyrimą parašė **Aleksas Girdenis**, vyr. redaktorius Giedrius Subačius, Vilnius: Vilniaus universitetas, Baltistikos katedra, Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 394 p., iliustr., [300] egz.

Vieno iš įdomesnių ir mįslingesnių XIX a. lietuviškų rankraštinų tekstų publikacija. Anksčiau šis rankraštis pagal datą antraštiniame įrašė (1707) buvo priskiriamas XVIII a. pradžiai. Tai religiniai ne praktinio pobūdžio skaitiniai, kur aprašomi stebuklingi įvykiai ir pateikiami religiniai didaktiniai pamokymai. Šiuo požiūriu tekstas turėtų būti priskiriamas *Bromos atvertos ing viečnastj* tipo literatūrai. Rankraščio tekstas prof. Girdenio, pagal pasirinktą leidimo tipą (perrašas), parengtas itin kvalifikuotai, šiuo požiūriu išskirtina ir studija. Tačiau kaip visada autorius dėmesį kreipia tik į kalbinę (tarminę) medžiagą – čia gi vakarų pajūrio žemaičiai kretingiškiai. Studijoje nustatyta rankraščio tarmės chronologija (parašytas „bent jau XIX amžiaus viduryje, gal net trečiajame šio amžiaus ketvirtyje“, p. 342) ir lokalizacija (rašytojas „turė-

jo būti iš Kretingos parapijos ar jai labai artimų vietų“, p. 345). Labiausiai trūksta kultūros istorijos konteksto – tai ir spaudos draudimas, kontrafakcinių knygų repertuaras, pasiūla ir paklausa, ir rankraštinų knygų gamyba, t. y. spausdintų knygų perrašėjimas. Netiriami vertimo originalo, jo autorystės, vertėjo, rankraščio prototipo klausimai. Patikslinsime: rankraštinis *Purpuros* tekstas yra nuorašas; jo autorius (ne vertėjas) yra Jurgis Japertas (prieš 1851 – po 1882) iš Laukžemio parapijos, Kalgraužių sodos; tai ne vienintelis žinomas jo rankraštinis tekstas. *Purpuros*, *Bromos* ir kitų spausdintų knygų perrašymo – rankraštinės knygos leidimo – spaudos draudimo laikais faktai (žr. *NŽ-A*, 2009, nr. 1–2, p. 20–28) rodo, kokios rūšies literatūros tuo metu trūko ir kaip ji buvo „pasigaminama“.

Mikas Vaicekauskas

Rastauskas, Rolandas, *Privati teritorija: Esė rinktinė*, Vilnius: Apos trofa, 2010, 311 p.

Kitokio pasaulio demiurgo (1993–2003) ir *Privachios teritorijos* savininko (nuo 2005) knyga atveria galimybę unikaliam kelionės nuotykiui. Kiekvienas mažųjų formų Meistro pasakojimas – tai lyg nauji *kelio* romano apmattai arba filmo scenarijaus punktyras, kuriame pagrindinis herojus klajoja laike ir erdvėje tuo pat metu budriai stebėdamas ir savo sielos žemėlapiu kaitą. Šiuose virsmuose asmeninė istorija tampa visuomenės sociokultūrinės kaitos eskizais, o pasaulio klajūno akiplotyje nuolat kintantys peizažai transformuojasi į susitikimų su *kitais* – tiek egzistencine, tiek ir antropologine prasme – reportažus.

Aurimas Švedas

Žodžio (m)isterija

PALEMONAS DRAČIULA

Tai nutiko Vidurio Europoje, jos sostinėje Vienoje, oro uoste, ir tai buvo sekmadienį. Autobusas, sklidinąs Alpių įdegiu švytinčių lietuvių, jau ruošėsi važiuoti prie lėktuvo, kai jį sustabdė oro pareigūnė, idant dar kartą patikrintų keleivių sąrašą. Jai užkliuvo dvi moteriškos pavardės, dabar nebeatmenu kokios, su ištekėjusių moterų galūnėmis, su visais šnypščiančiais ir dusliaisiais priebalsiais, ir oro pareigūnė, ryžtingai įlipusi vidun, garsiai jas perskaitė. Skaitė sunkiai, tarsi kokį dantiraštį, ir buvo matyti, kad jos jautriai, valso melodijų išlavintai ausiai „Žukauskienė“ ir „Skaržinskienė“ skambėjo baisiau nei kylantis *Boeing*. Ir čia mane ištiko netikėtas patyrimas. Alpių įdegiu švytinčius lietuvius dar labiau nušvito. Jie visi spindėjo, tarsi kalno viršūnėje palikti naujitelaičiai slidininko batai. Jie tiesiog triumfavo. Triumfavo ne todėl, kad oro pareigūnė kankinės veidu pagaliau išrišo smulkų nesusipratimą. Visus apėmė kolektyvinio džiaugsmo ekstazė todėl, kad mūsų pavardės tokios neperskaitomos. Tokios neperžvelgiamos. Tokios neįžengiamos. Tokios slėpingos. Nes lietuviška pavardė – tai didžioji tautos misterija.

Dvidešimt metų Lietuva apsimetinėjo. Lietuviai apsimetinėjo europiečiais, žemaičiai – lietuviais, gūdai – lenkais, lenkai – vilniečiais, tiksliai žydams jau nebereikėjo būti kažkuo kitu, nes jų pasaulio griuvėsius galutinai pribagė europiečiais

apsimetę lietuviai, lietuviais apsimetę žemaičiai ir niekada niekuo neapsimetantys „Delfio“ planetos humanoidai. Lietuva apsimetinėjo valstybe, vis labiau tapdama gimtuju kraštu, o lietuviai apsimetinėjo tauta, vis sparčiau virsdami gentimi. Jie skelbėsi giną asmenį ir individą, o galiausiai paaiškėjo, kad už žmogų ir idėją svarbiau yra lietuvių kalbos gramatika. Nežinantiesiems paaiškinasiu: tai tokia stebuklinga armatūra, tapusi pagrindiniu genties totemu, ginančiu teritoriją nuo išorės priešų. Tačiau baisiausia tai, kad tokiam krašte nėra gyvybės. Čia gyvena tik du sluoksniai: lietuviai-kalbininkai ir lietuviai-kalbėtojai. Pirmieji priklauso šamanų luomui, kuris sugeba perteikti ypatingą dvasinį virsmą. Jiems prabilus, lūpos virsta mažytėmis audimo staklėmis, iš kurių ima driektis tautinės juostos. Antrieji rūpestingai renka šias juostas ir žymi teritorijos ribas. Todėl šiame peizaže nėra vietos nei kurčnebyliams, nei akliems. Vieni nesugeba ištarti totemo vardo, kiti – išvysti jo šešėlio. Gentis, apimta zoolo-ginio nacionalizmo regėjimų, nepajėgi iškelti laisvės deglo. Nes laisvė jai – tai vartai, pro kuriuos išleidžiamas velnias. O gyventi su juo yra visuomet saugiau ir smagiau. Be to, kartu maloniau tupėti pelkių dujose ir uostyti sieros garus. Dujos, turėdamos svaiginantį

poveikį, labai padeda puoselėti tautinę misteriją. Tačiau tokiam vydušiam slėpiniui atsidadusi gentis yra be galo egoistiška ir storžievė. Nuolat jausdamasi auka, ji nebesuvokia pasiaukojimo prasmės. Nebemato svetimų aukų. Ji įsitikinusi, kad tiksliai jos misterija yra tikra ir nesumeluota, todėl kiti neturi net menkiausias teisės kultivuoti savąją paslaptį. Neturi teisės turėti savo vardo. Neturi teisės turėti tėvynės. Neturi teisės turėti sapnų. Mat vydušikoji misterija unikali tuo, kad yra vienintelės tautos iškentėta. Tarsi kančia būtų tautinių sopulių taupyklė. Per dvidešimt metų zoolo-ginio nacionalizmo specialistai taip ir nesuprato, kad į trispalvių arklių kaimenę priėmus perdažytus zebrus pastarieji arkliai nežvengs. O ir tokios genties istorija – kaip suraišota vyža. Suspausta kaip suskystintų dujų balionas su dviem vožtuvais šmėkloms išleisti: Jogailos ir Songailos.

Kai išėjau iš Vilniaus oro uosto, dešinėje pusėje ant pastato išvydau didelę žaliuojančią iškabą – *Valstiečių laikraštis*. Supratau įžengęs į nuostabią valstiečių šalį, kurioje tik vakar baigėsi knygnešių epocha. Kol svarsčiau, kurion pusėn pasukti, mane aplenkė vienas garbus signataras miškininkas, vedinas mažu drebančiu šunyčiu. Atrodė, tarsi už pasaitėlio laikytų lietuvišką žodį. ❧

